

Széptud. O.

1434

IRODALMI BERGSONIZMUS

TANULMÁNY

IRTA:

KISS ÁRPÁD

BALASSAGYARMAT. 1934.

FELELŐS KIADÓ: KISS ÁRPÁD

NYOMATOTT: ÖZV. WERTHEIMER

ZS-NÉ KÖNYV NYOMDÁJÁBAN.

BALASSAGYARMATON.

MTA
KIK

0 00006 77843 9

RepT. 0.1434
916871

— IRODALMI
BERGSONIZMUS

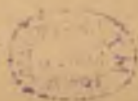
(TANULMÁNY)

IRTA:
KISS ÁRPÁD

BALASSAGYARMAT
1934.

M. T. ÁRSZ. KÖNYVTÁRA
1935. 3507

FELELŐS KIADÓ: KISS ÁRPÁD
NYOMATOTT : ÖZV. WERTHEIMER ZSIGMONDNÉ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
BALASSAGYARMATON.

B E V E Z E T É S.

Az irodalomtörténeti kritika szempontjából mindig érdekes egy kor kimagasló íróinak és vezető filozófusainak összevetése. Ilyenkor az irodalomtörténetet nem az a szempont vezeti, hogy egy észrevett valamilyen irányú hatásból az író eredetiségére vonatkozólag vonjon le kellemetlen következtetéseket. Az író ugyanis hivatásánál fogva nem filozófus, épen ezért vagy nem vág magának külön utat a filozófia erdejében és ekkor egy vagy több filozófus által kiépített rendszer alapján dolgozik, vagy ha van önállónak látszó bölcséleti felfogása, az az írónak az étellel, a multtal, saját korával való kötelező érintkezése alapján föltétlenül összefügg valamely közvetlenül megelőző, vagy épen egykorú bölcsészeti rendszer eredményeivel.

A legtöbb író nem is követ kitartóan és minden részletében felfogva egy filozófiát. Életfelfogása sohasem olyan egységes és zárt, mint a bölcselőé. A bölcsészeti tételekben szabadon választ, kiragad belőlük egyeseket, a rendszerből részeket, melyeket saját képzelete, művészi alkotóereje kiegészíthet, melyek alkotása alapjai lehetnek, háttérül, esetleg kiinduló pontul szolgálhatnak, végeredményben azonban csak másodrendű szerepük lehet abban a teremtő cselekvésben, melyet művészi vagy irodalmi alkotásnak nevezünk.

Érdekes és fontos azonban az ilyen összehasonlítás egy kor szellemtörténete szempontjából, melynek mindig az irodalom a legbiztosabb kifejezője. Ebből a szempontból a filozófia feladja egységét. Mint a mindenkori „kor filozófiája“, mint régi és modern kerül így egymással szembe, hogy a szellemi élet, így az irodalom is a ható, a modern bölcsélet köré csoportosuljon, mely végeredményben szintén nem más, mint egy lehetőleg szellemes, egyéni összefoglalása és rendszerezése annak, ami az új generáció lelkében többé-kevésbé tudat

alatt él. Így lesz a modern filozófia, mely nem szükségszerűen új, egy kor gondolkozásának kifejezőjévé. Az irodalom és az egész szellemi élet, felszabadulva, bizonyos fokig igazolva kapcsolódik az új kinyilatkoztatáshoz, melyet az egyes írók részleteiben, vagy egészében ki-merítenek és megadják ezzel azt a sajátos jelleget, melyről a kor irodalmát felismerni, esetleg elnevezni lehet.

Ilyen szempont vezet, mikor az új francia irodalomhoz nyúlunk, hogy Henri Bergsonnak és tanainak az új francia irodalomra való hatását némiképp megvilágítani lehessen. Amint azonban dolgozatom címét magam előtt látva mind mélyebben és mélyebben hatoltam a kérdés tanulmányozásába, óriási adattömeg és a feldolgozandó művek olyan sokasága nehezedett rám, hogy a mai francia irodalom történetét kellett munkám alapjává tennem. Itt egyrészt vizsgálat alá vettem azokat a bergsonistáknak nevezett írókat, akiknél a már kialakult kritikai vélemények is irányadók, másrészt azokat a moderneknek nevezett írókat, akiknek eszmemenete a Bergsonéval párhuzamos. Így sok szempontból hiányos irodalomtörténeti áttekintés féle jött létre, melynek vezető szempontja a bergsoni hatás.

Ezt az áttekintést egy bibliográfiai résszel egészítettem ki, melynek forrásai egyrészt a könyvalakban megjelent munkák, másrészt a különböző folyóiratokban közölt s a tárgyat érdeklő cikkek. A dolgozat természete és a Magyarországon végzett kutatás nehézségei miatt is sok a hiány. Éppen az így összegyűjtött anyag nagy mennyisége azonban talán legszemléltetőbb kifejezője annak a befolyásnak, melyet Henri Bergson olyan nagy mértékben fejtett ki az egész tizenkilencedik századvégi és huszadik századi szellemi életre.

I. Egy új filozófia és fellépésének körülményei.

a.) 1889-ben Henri Bergson az École Normale Supérieure későbbi filozófiatanára könyvet adott ki, mely rövid időn belül közismertté tette a nevét és amellyel Franciaország legnagyobb filozófusai közé emelkedett. Ez a könyv az „Essai sur le donnée immédiate de la conscience” volt, melyben filozófiájának alapjait ismertette. Az utána következő években, rövidebb, hosszabb megszakításokkal folytatta munkáját; az Essai-t több érdekes és nagyjelentőségű munka követte melyekben a Bergson-t jellemző egyszerűséggel és világossággal tárta fel azokat a tapasztalatokat, következtetéseket, új és felújított megállapításokat, melyek együttesen a bergsonizmusnak nevezett filozófia

alkotórészei.

Az a hatalmas siker, mely Bergson minden megnyilatkozásának követője volt, szinte közismertté tette tanainak egy részét úgy, hogy azokat itt részletesen ismertetni nem kell. A későbbiek megvilágítása érdekében mégis szükséges néhány szót szentelni a filozófia azon részeinek, melyeket ma is több értelemben használnak, melyeknek értelmezését minden kétségességtől mentesíteni kell. Az itt következők egyrészt Henri Bergson munkái, másrészt a hatalmas és alább ismertetett Bergson-irodalom tanulmányozása alapján szűrődtek le.

A bergsoni filozófia kiinduló pontja, mint azt Harald Höfdinghez írt levelében ¹⁾ maga is kifejti, az „intuition de la durée“ a tiszta tartam folyásának megérzése. Ez azt jelenti, hogy az egész bergsoni filozófia egy élményből indul ki, egy észrevevésből vagy inkább megérzésből. Ez a megérzés, intuición a megismerés új módjaként jelentkezik Bergson előtt.

Miként többek között Somogyi József ²⁾ is kimutatja, az intuición régi fogalom a filozófia hosszú történetében, szinte a filozófia első lépésétől kezdve végigvonul annak egész történetén. Bergsonnak eredetisége abban rejlik, hogy új jelentést ad a régi szónak, világosabban, hogy az intuiciónt élesen elkülöníti egyrészt az értelemtől, másrészt az ösztöntől. Úgy állítja elénk, mint az értelemmel legalább is egyenrangú, de hatáskörében attól teljesen különböző megismerési képességét. Épen az értelem sok tekintetben tehetetlen, elégtelen volta teszi szükségessé, legalább mélyebb igazságok felismerésénél, egy tisztán emberi képesség létezését, mely az életről az ösztönöshöz hasonló, mély és tökéletes, de tudatos ismeretet adjon.

Az a tény, hogy Bergson az eddig mindehathónak hitt értelem mellé új képességet vezet be, hogy az intuición által adott ismeretet fölébe helyezi az értelmi ismeretnek, hamarosan antiracionális színben tüntette fel az egész tant, bár az értelemnek és intuiciónnak Bergson által közismertté tett viszonya sok tekintetben felmenti őt hasonló vádak alól. Az értelem hivatásánál, egész fejlődésénél fogva hasznossági, utilitáris célt szolgál. Az ember épen az által került a teremtés élére, hogy az értelem segítségével idegen tárgyakat, mint eszközöket céljai szolgálataiba állított és ilyen eszközöket átalakított, gyártott. Az ember Bergson szerint először „homo faber“ és csak azután „homo sapiens“ Ennek a „homo faber“-nek legfőbb és teljesen kielégítő megismerési módja volt az értelmi megismerés. A percepciók, érzetek, szemléletek tömegében lehetővé tette az embernek, hogy magát feltalálja, a körülmé-

¹⁾ Idézik : Thibaudet, Chevalier, Challaye és mások.

²⁾ L. Athenaeum 1929. 5-7 füzet 224. old.-tól.

nyekhez alkalmazkodják, szükség szerint védekezzék, vagy támoadjon és segítette abban, hogy életét minél kényelmesebbé, munkáját mind könnyebbé tegye szerszámok és gépek feltalálásával. Így az értelemnek sohasem volt szüksége az élet mély, nagy igazságainak megismerésére, azokhoz soha le nem érhetett, azokat meg nem ragadhatta; legfeljebb néhányat tudott analitikus vagy szintétikus úton megközelíteni.

Ami különösen képtelenné teszi az értelmet az élet folyásának megismerésére, az az értelemnek az a sajátsága, hogy állandóan stabilra, állóra irányított, hogy a mozgást a maga lényegében nem tudja felfogni. Sőt tisztán utilitáris célból félrevezet, megcsal a mozgás lényegét illetően és az egy aktust jelentő mozgás helyett a megtett út mérhető távolságát helyettesíti be.

Fontos ez Bergsonnak azért, mert az élet szerinte nem más mint egy teremően előrehaladó, folyton fejlődő mozgás.

Ha a fentiek alapján az értelmet és intuiciót párhuzamba állítjuk, akkor ki lehet mondani, hogy két lényegileg különböző megismerési képességről van szó. Kétségtelen, hogy Bergsonnál az intuición sok tekintetben a régi értelem hatáskörének megnyirbálásából is ered és csak az értelem bizonyos fokú háttérbeszorításával emelkedik oda, ahová Bergson állította.

Közelebb jutunk az intuiciónhoz, ha az ösztön oldaláról is megvilágítani próbáljuk. Az ösztön, mint az „élan vital“-nak, a szervessétevő, életteremtő őserőnek folytatása, bizonyos csodálatos együttérzés (sympathie) alapján a lektökéletesebb ismerettel bír az életről. Csakhogy ez az ismeret sohasem lehet tudatos. Az állati élet teljesen ösztönös fejlődés útján ért el bizonyos magasságokba, míg az ember az ösztönrel teljesen szakítva új fejlődési irányt foglalt el, melynek útja ellentétes az ösztönrel. Minél magasabb fokú az értelem, annál kevesebb hatalma van az ösztönnek. Az intuición megismerési módja közelebb állítja az ösztönhöz, mint az értelemhez s úgy tűnik fel mint egy „sympathie intellectuelle“, mint az ösztönnek valami lefinomodott maradványa. Az ösztöntől azonban megkülönbözteti valami az, hogy előre feltételezi az értelmet, hogy tudatos ismeretet ad. Így az intuición reflexióra képes ösztönnek is lehet nevezni.

Az intuición a fentiek alapján határozottan irracionális tényező, az értelemhez, mint képességhez semmi köze, bár azt előre feltételezi; az intuición megismerés azonban antiracionálisnak nem mondható. Körülbelül ezt fejezik ki a Bergson-kritikusok, mikor ezt a kérdést így döntik el:

„Si l'on entend par intuition un processus, non seulement distinct de l'intelligence discursive, mais qui nous en dispense, alors la

doctrine de Bergson n'est encore, d'un bout à l'autre, qu'une protestation contre un tel „intuitionisme“. L'intuition tel que le conçoit Bergson, n'est pas en deçà, mais au delà de l'intelligence“¹⁾

Challaye még tovább megy: „L'intuition bergsonienne est un acte d'intelligence au sens large du mot; mais c'est l'acte d'une intelligence qui renverse sa direction naturelle et se retort sur elle-même, afin d'arriver à saisir ce qu'elle n'est pas faite, de par ses origines utilitaires, pour penser.“²⁾

Körülbelül így lehet megközelíteni a bergsoni intuitiót, mely egyszerű, megérzésszerű aktus, melyet megmagyarázni így nehéz.

A másik Bergson nevéhez tapadó fogalom a „durée réelle“, vagy „durée pure“, a valóságos idő fogalma, mely mint élmény jelentkezett nála.

Ha megfigyelem egyes lelki állapotaimat, akkor rá kell jönnöm arra, hogy nincsen állapot, vagyis két egymást követő legrövidebb időponton belül is lelkileg változom. Valami minden pillanattal eltűnik, valami minden pillanatban hozzájárul ahhoz amit egy változatlan lelki állapotnak gondolok és közben, pillanatról pillanatra magam is változom. Egy állapot tehát számtalan apró és egymásba folyó állapotnak összképeként jelenik meg tudatomban. Ezek a rövid, folyton átmenetben lévő állapotok pedig nem mások, mint élettartalommal teli pillanatok, mint a leélt életnek valóságos részei. Az élet tehát egy folytonos átmenet, heterogén és épen ezért nem mérhető pillanatok előretörése.

Ezek a pillanatok lényegileg mások, mint a közönséges idő részei, melyek egy ilyen pillanatnak egy vele egykorú és megmaradó térbeli elemhez való kapcsolása után jönnek létre. A mért és valóságos idő között körülbelül az a viszony, mint a mozgás és a megtett út között. A felületes életben, ahol az eligazodás, a mérés fontos, nem tűnik fel ez a nagy különbség. Az értelem nem is látja be a valóságos idő létezését, nem tesz erőfeszítést annak megragadására.

Hogyan jutunk tehát ehhez a konkrét tartamhoz? Bergson azt így írja le:

A konkrét tartamhoz úgy jutunk, hogy énünk egy bizonyos értelemben elhagyja magát, hogy az előbbi pillanatokat nem választja el a jelen állapottól: mikor ezekre visszagondol, nem mint pontot ponthoz rakja az új élményt a régihez, hanem vele szervezi, mint ez akkor történik, mikor szinte egybe jutnak eszünkbe egy dallam hangjai. Így van ez a legállandóbbnak látszó állapottal is. „Prenons le plus

¹⁾ Chevalier: Bergson. Chap. I. 4.

²⁾ Challaye: Bergson p. 47.

stable des états internes, la perception visuelle d'un objet extérieur immobile. L'objet a beau rester le même. j'ai beau le regarder du même côté, sous le même angle, au même jour; la vision que j'ai n'en diffère pas moins de celle que je viens d'avoir, quand ce ne serait que parce qu' elle a vieilli d'un instant. Ma mémoire est là qui pousse quelque chose de ce passé dans ce présent. Mon état d'âme en avançant sur la route du temps, s'enfle continuellement de la durée qu'il ramasse, il fait pour ainsi dire, boule de neige avec lui-même. ¹⁾)

Ha tovább megyünk ezen az úton, akkor világossá válik az, amire a matematikai idő mellett gondolni sem lehetett. „Quant à la vie psychologique, telle qu' elle se déroule sous les symboles qui la recouvrent, on s'aperçoit sans peine que le temps en est l'étoffe même ²⁾)

Igy van egy állandóan ható, bennünk élő és előretörő idő, mely közelebről megnézve nem más, mint az, amit életnek, multnak nevezünk eddig. Az életrész-pillanatok ugyanis nem különülnek el egymástól, hanem egy folyamatosságot, egy folyamatot alkotva élődnek le és alkotják történetünket. Amint így, az emlékezettől megőrizve, állandó előrehaladásában gyarapodva és gazdagodva gomolyg előre ez a valóságos idő, mely minden új élmény által a maga egészében változik pillanatonként és amely összesűrítve nem más, mint a jelle-münk, úgy épül ebben a folytonos változásban egész személyiségünk és előttünk van a lét bergsoni meghatározása: „Nous cherchons quel sens précis notre conscience donne au mot „exister“, et nous trouvons que, pour un être conscient, exister consiste à changer, changer à se mûrir, se mûrir à se créer indéfiniment soi-même“. ³⁾)

Az intuíciónak és a valóságos időnek a filozófiába való bevezetése új és merésznek látszó következményekkel járt; megoldott problémákat, melyek hosszú idő óta nagy kérdőjelekként meredtek minden gondolkodó elé és új problémaképen beledobta a filozófia többi nagy talányai mellé magát a bergsoni intuiciót és a bergsoni időt.

Nem tartozik ide a bergsoni filozófia alapjainak kritikai vizsgálata. Az tény, hogy ezek segítségével Bergson olyan eredményeket mutatott fel, amelyeneket hosszú évek óta nem látott a világ

Lélektanilag az emlékezés jelent meg egész új beállításban, két formában. Ha a bergsoni tiszta tartamot lélektanilag mint emberi multat fogjuk fel, akkor világos, hogy ebben a multban életünk legapróbb mozzanata is benne foglaltatik. Az emlékezés ezt a multat teljes egészében megőrzi. Nem helyhez, az agyvelő valamelyik részéhez

¹⁾ Bergson; Ev. cr. p. 2.

²⁾ „ „ „ p. 4.

³⁾ „ „ „ p. 8.

kötve, vagy abban felraktározva, hanem testen kívül, tudat alatt. Mint lelki élet, mint tudat alatti élet, a valóságos étellel párhuzamosan élnek tovább ezek az emlékképek.

Az agyvelőnek az emlékezésnél is megvan a maga szerepe, nem engedi az emlékképek tömegének rendszertelen feltódulását. az akarat parancsa szerint visszaszorítja őket és csak azokat engedi a tudatban érvényre jutni, melyekre az embernek, mint tanácsadókra, mint az eligazodást, felismerést elősegítőkre szüksége van. Ha azonban az agyvelőnek, mint az akarat szervének korlátozó hatása megszűnik, szabadon, az asszociáció tág terü érvényesülést biztosító szálától felidézve rendszertelenül jönnek elő tudatunkban múlt életünk képei. Így van ez az álomnál és a különböző elmebetegségeknél.

A tudatalatti élet nagy gazdagsága tárul fel előttünk a való, értelemtől irányított élet szegénységével szemben. Ismer Bergson egy más fajta emlékezést is, azt, amit régebben tartottak annak; ezt ő inkább egy mechanizmusnak vagy automatizmusnak írja le. A tudatalatti életnek éppen az emlékezés által történt bizonyítása, mely művészeti szempontból is óriási jelentőségű, hiszen egészen új területet ad az író megfigyelő szeméi elé, más szempontból is fontos. Alapja a bergsoni dualista felfogásnak és a testi étellel szemben az előretörő, egész lelkiségünket jelentő élettartamot mint létező és a testivel együtt működő lelki életet állítja elénk. Bergson egészen joggal mondja a „Matière et mémoire“ bevezetésében: „Ce livre affirme la réalité de l'esprit, la réalité de la matière et essaie de déterminer le rapport de l'un à l'autre sur un exemple précis, celui de la mémoire. Il est nettement dualiste“¹⁾ Bergson csak a tiszta tartam bevezetésével tudja fegyverét a materializmus ellen szegezni, a lelket a test hatalma alól felszabadítani. sőt az anyagnak egy egészen új magyarázatával szinte azt is a tartamba beállítani.

Másik eredménye Bergsonnak a szabad akarat körüli harc eldöntése. A folyton előnyomuló valóságos idő minden kauzalitást és finalizmust kizár. Így elvben teljes szabadságban fejlődik az egyén és az egész emberiség szabadon halad a fejlődésnek általa választott utján. Hogy különösen az egyénnél a szabad akarat nagyon ritkán érvényesül, az az emberi élet kötöttségének, a folytonos cselekvési kötelezettségnek, mérlegelésnek stb, egyenes következménye. Ezt a törvényt Bergson így fogalmazza meg az Essai zárószavában: „Si nous sommes libres toutes les fois que nous voulons rentrer en nous-mêmes, il nous arrive rarement de le vouloir.“²⁾

¹⁾ Matière et mémoire p. 1.

²⁾ Essai p. 184.

A továbbiakban még csak pár szóra van szükség, hogy amennyire ilyen kis helyen lehet, a bergsoni embert a bergsoni fejlődés folyamatába beállítsuk.

Bergson evolucionista. Az ember szerinte valóban a teremtés koronája, de hogy idáig eljusson, hosszú utat kellett megtennie. Valami ősi lendítő, megindító erőt helyez a teremtés elé, melyet „élan vitalnak“-nak nevez és amely filozófiájának nem egy részében szinte úgy jelenik meg, mint a „durée réelle“, mint a teremtő idő. Ha azonoság nincs is köztük, a bergsoni idő mindenesetre ennek az élan-nak a folytatása, vagy maradványa.

Ebből az élan-ból indul ki az élet, álmegy a legkülönbözőbb megvalósulási formákon, melyeket mint állati és növényi életet maga mögött hagy, hogy a méhek és hangyák életében az ösztönös fejlődés, az emberi életben pedig az értelmi fejlődés magasfokát elérje. Részletezésre a továbbiak szempontjából nincs szükség. Tisztán annak elbírálásával kell még foglalkozni, hogy mennyire alkalmas ez a filozófia arra, hogy Istenhez vezessen.

Az élan vital-lal Bergson eljut egy teremtési elvhez, talán magasabb erő-vagy életmegindító kezdőponthoz. Ez a „Principe de création“ azonban egy világegyetemben, melyet nem teremtettek, mely a maga egészében állandóan teremődik, amelyben talán maga az anyag sem állandó, melyben bizonyos szempontból csak a mozgás realitás, melyben az élet folytonos változást, a tiszta tartam és a szabadság eszméje pedig minden finalizmus kizárását jelentik és amely egészen evolúciós alapon áll, végül, melyben az élan vital a teremtő elvnek minden életet átható ereje: ez a teremtő elv kétségtelenül nehezen hozható egy nevezőre a célt és okot jelentő és az emberi életbe bármikor belenyúló keresztény Istennel. Tapad egy bizonyos pantheista tendencia is ehhez a bergsoni hithez, bármennyire is szabadulni próbálnak ettől egyes Bergson hívők.

Mint érdekességet idézek itt két munkát, melyek a bergsoni filozófia által nyújtott vallás lehetőségéről értekeznek, maga Bergson néhány töredékes kijelentésen kívül nem ad feleletet erre a kérdésre

Challaye így ír: „Ayant défini la matière par une espèce de descente, cette descente par l'interruption d'une montée, cette montée elle même par une croissance, M. Bergson juge nécessaire de mettre „au fond des choses“ un principe de création Ainsi sa théorie de la matière et de la vie aboutit à l'affirmation d'un Dieu“¹⁾

„C'est pourquoi d'une intuition personnelle et contenté de soi la vie spirituelle et religieuse ne saurait soi-même se contenter;

¹⁾ Challaye: Bergson p. 204.

seule, une intuition, personnelle encore mais que dilate une dialectique vivante, parce qu'elle s'étendra, ou son ralentissement ou son accélération, vers toutes les formes du devenir et tous les rythmes de l'être intérieurement et sympathiquement saisis, en eux-mêmes, mais en leur destinée totale et leur aspiration exaltatrice, sera capable de sentir, et dans les frissons de la matière et dans la torpeur rêveuse de la plante et dans la conscience acculée de l'animal et dans l'intelligence curieuse et avide de l'homme le vouloir inlassable d'une supraconsciense, dont l'action exaltante et jamais épuisée et toujours insatisfaite se réalise précisément dans la vie personnelle par cette inquiétude dialectique qui la dilate et l'enrichit sans fin. Qu'une telle action, toujours nouvelle, ne soit point nature, l'inquiétude-même qui l'inspire et qui se fait, pour ainsi dire notre âme, en est la preuve: personnelle par l'intuition qui en nous la saisit, universelle par l'intuition qui en elle s'élargit, transcendante par l'intuition qui en elle se dépasse pour se créer meilleure, l'action créatrice et inlassable et supraconsciente est en nous et dans l'univers et en soi l'Action divine“¹⁾

b) A fentiekben már kibontakozik az a szellem és felfogás melyet Bergson a XIX. század végén és a XX. század elején a francia szellemi élet fáradt, lemondó, szinte reménytelen vegetálásába belelehelt.

Bergson működése ugyanis olyan korban indul meg mely a maga sivárságával szinte példátlan egy olyan nemzet történetében, mint a francia. Az 1870-es év, a vele és utána jövő csapások és vereségek, már egy szellemileg beteg és ezen betegség tudatában élő nemzetet értek. Megállás, vagy inkább lefelé haladás észlelhető mindenben és egy hangulat, mely a szellemi élet minden megnyilvánulására a pesszimizmus és a lemondás bélyegét ütötte. A kor két kimagasló szellemi vezére, Taine és Renan az egész francia kultúra hanyatlásáról és az európai civilizáció bukásáról beszéltek. Tanítványaik és nagyon sokan azok közül, akik az utolsó századnegyed Párizsában nőttek fel, úgy érezték, hogy beledobták őket egy életbe, melyet kéretlenül megkaptak, de amelyet olyan jövő nélkül, olyan kitaposottan, olyan sablonszerűen állítottak eléjük, hogy bizony kinszenvedés volt útjain végigmenni.

„A rosszkedv ásit a világ fölött, melytől a tudósok elrabolták színét. Valamennyi Isten halott vagy távoli. Ép oly kevéssé mint ők, marad életben a mi iedálunk. Mélységes közöny fog el minket. A szenvedés letompul. Mindenki járja útját remény nélkül, ajkán undor, meggy banális, örökké egyforma helybenjárással a születés fájdalmas

¹⁾ J. Segond: L'intuition bergsonienne. p. 149.

sikoltásától az agónia szivszaggató hördüléséig, a végső bizonyosságig, mely mögött minden bizonytalanság kitarul“

Ezeket mondja Maurice Barrès, a későbbi nacionalista író és politikus ¹⁾ E. R. Curtius így jellemzi a kor irodalmát; „Elfajulás, hisztéria és esztéta élvezés, mely kifinomulva hajlik a perverz felé . . ennek a varázsából élt a dekadens irodalom, melynek breviáriuma Huysmans 1884.-ben megjelent esztéta regénye, az „A rebours“ lett²⁾

Idézett könyvében Curtius egész sereg hasonló irányú nyilatkozatot gyűjtött össze Romain Rolland, Pellissier és egy hosszú sor írótól. Könyvének legnagyobb hibája talán ez az egyoldalúság, bár kétségtelen, hogy inkább az a kivétel, ami jellemzésének és megállapításainak ellentmond.

Baldensperger ezeket írja: „La vie continuait, une vie ralentie et commode de petits producteurs et de petits rentiers, déshabitués du risque, parfaitement policés, accoutumés à une certaine abondance de commodités moyennes, déjustant l'existence plutôt qu'ils ne l'accroissent ou intensifiaient, trouvant même dans des raisons de „volonté de puissance“ des occasions de jouissance modérée et curieuse plutôt que des incitations à se jeter en pleine eau. Décadence? Point du tout. Continuation du rythme connu de la France normale, à l'heure où d'autres peuples se lançaient à fond dans la concurrence mondiale“³⁾

Ezek a szavak, ha közelebbről nézzük értelmüket, alig mondanak kevesebbet, mint az előbbi idézetek. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a világversenyben való részt nem vétel egy nép betegségének vagy öregségének legsúlyosabb jele. Súlyos azért, mert kimutatja, hogy a haza sorsáért való s mindenki lelkében élő aggodalom nem serkentőleg hatott, hogy a társadalom többségét kitévő és az államtól legtöbbsnyire anyagilag függetlenül élő kispolgárok közönyösen tértek napirendre az őket közvetlenül nem érdeklő dolgok fölé; ha pedig gondoltak hazájuk jövőjére, ez csak lealázó reménytelen érzést váltott ki belőlük, amiről jó hamar másra áttérni.

Ez a szellem igazában uralkodó csak Párizsban volt de megmetyeljezte a fiatalság színét-javát. A vidékről felkerülő fiataloknak ugyanis alkalmazkodniók kellett. A semmi különös életcél nem látó, de valamit tenni akaró, minden iránt fogékony ifjúság így került abba a nagy malomba, mely csupán intellektualizmust, esztéta örömeket és

¹⁾ Ernst Robert Curtius: Az új Franciaország irodalmi út-törői. Bevezetés.

²⁾ U. o.

³⁾ Baldensperger: L' Avant-guerre dans la littérature française p. 21.

nagy züllést taposott beléjük.

Különösen vonatkozik ez az uralkodó filozófiára és irodalomra. A mechanista, determinista, a „minden meg van adva.“ minden megvan mondva“ alapján álló filozófia, melynek alapja a technikai vívmányokon kívül semmit adni nem tudó tudomány volt, csak kiábrándító lehetett. Az irodalomban a naturalizmus élte utolsó napjait; irány nélkülség, megállás, idegen beáramlás jellemzi ezt az időt. A nagy orosz és angol írók, Ibsen és Nietzsche és az ekkor megértést találó Schopenhauer kötik le a fiatalok érdeklődését. Magában véve ez az idegentisztelet is meggondolásra adhat alkalmat, mert irodalomban a francia nemzet sohasem alkalmazkodott szívesen idegenekhez. A fiatalokat így egy bizonyos habozás fogta el. Csak a legbátrabbak mertek nyíltan állást foglalni, a többiek nem tudták, mihez tartásák magukat.

Nagy káosz, kevés pozitív erő, és ennek a kevés erőnek minden irányba való szétesése, természettudományokon alapuló, mechanisztikus és materializmussal végződő filozófia, az irodalmi iskolák bukása és új utak hiánya, ezek azok a főbb vonások, melyek az 1880-as év körüli és utáni Franciaországot jellemzik.

Ha ezzel szemben a következő évtizedet nézzük meg, az a benyomása az embernek, hogy minden negativum egy csapásra vált pozitív hatóerővé. Lehet itt Dreyfus ügyről, a felébredő revans jelszavak hatásáról, az eddig nem látható, de állandóan működő ellenáramlat felülkerekedéséről beszélni, amelyek ennek az átfordulásnak előidéző okai lennének. Magukban véve mindazok az okok, melyeket a kor ismerői felhoznak, sokkal lényegtelenebbek, semhogy a nemzet lelkét gyökeresen átfurmálhatták volna. A nemzetek sorsát sok, nem is annyira titokzatos, mint inkább titokban működő erő és befolyás szokta jobbra vagy balra sodorni. Így történt az Franciaországgal is a XIX.-ik század utolsó évtizedében. És miként a mélypontnál összeesett a nemzeti érzés, a vallás, az életkedv, minden irodalmi, művészeti, filozófiai megnyilvánulás lefelé haladó iránya, épen úgy tört fel egészen új úton ugyanaz az eredővonal, melyet a meglévő tényezők megváltozott iránya egészen új cél felé terelt. Ez az új irány a háborún keresztül még napjainkban is tart. Ez az a pont ahol Bergson a francia szellemi élet megfiatalításába bekapcsolódik.

„Ce qui constitue la valeur d'une oeuvre, ce n'est pas simplement sa valeur en soi, c'est aussi et d'abord sa valeur pour son temps“, mondja Chevalier Bergsonról írott könyvében.¹⁾ Ez magában véve nem több egy általános érvényű igazságnál, de Bergsonnal kapcsolatban meg kell mondani, mert azt a közönség-sikert, melynek ered-

¹⁾ J. Chevalier. Bergson p. 2.

ményeképen előadásainak hallgatása divatkérdéssé lett, (ami viszont sokban hozzájárult ahhoz, hogy komoly filozófus-körökben bizonyos gyanúval fogadták,) Bergson más korban nem érthette volna el. Minden új iránt fogékony, magábaszálló emberhez hasonló, mindent jóvátenni akaró volt ez a környezet, mely a szellemi tevékenységek összes lehető területei iránt egyszerre kezdett érdeklődni.

Természetesen hiba volna az egész megújulást úgy bevezetni, hogy „ . . . és ekkor jött Bergson.“ „Bergsons Philosophie wurde mit Jubel begrüsst, weil sie Ketten sprengte, sie rechtfertigte vor dem Verstande das Bewusstsein schöpferischen Werdens. Es war ein Ruck vorwärts. Die echte Erlebniswirklichkeit wurde dem Leben zurückgegeben. Natur und Seele erschienen in kosmischer Verwandtschaft. Der Baum des Mechanismus war gebrochen. All' dies bleibt dauernder Ertrag.“¹⁾

Később maga Curtius is elismeri, hogy általános szempontból nem egészen ilyen a valóság.

Bei Descartes sind Geometrie und Metaphysik so eng verbunden, dass nicht zu unterscheiden ist, welche von beiden den logischen Vorrang hat. Die französische Philosophie hat sich zuerst an „die abstrakten und konkreten Wissenschaften der anorganischen Materie“ (wie Bergson es ausdrückt) angelehnt, also an Mathematik, Mechanik, Astronomie, Physik, Chemie. Taine und Renan haben diese Entwicklung fortgesetzt, und Bergson selbst ist nicht, oder nicht in erster Linie der dionysische Befreier des Allebens, nicht der Empörer gegen die Fesseln des Verstandes, als der er bei uns meist gesehen wird, sondern der vorsichtige Denker, der versucht auf der Grundlage der Erfahrung und der Naturwissenschaft eine positive Metaphysik zu entwerfen.“²⁾ Megtestesítője tehát Bergson itt is a francia szellemnek, de már egészen más értelemben, mint Curtius előbbi munkájában láttuk.

Tárgyilagosabb Lanson felfogása, akinek szavait bevezetésképpen még ideírom: „Il serait hardi de décider que M. Bergson compte plus dans le mouvement philosophique contemporain que M. Boutroux, M. Th. Ribot ou M. Durkheim. Mais c'est un fait, qu'en dehors du monde spécial des philosophes les ouvrages de M. Bergson ont eu une répercussion considérable sur les idées et sur la sensibilité du temps présent: l'historien des mouvements intellectuels, sociaux, littéraires trouve aujourd'hui partout son influence. J'ai donc installé M. Bergson dans ma bibliographie à la place où il m'importait pour mon sujet qu'on le vît, c'est à dire dans mon dernier chapitre, comme

¹⁾ Curtius: Französischer Geist im neuen Europa.

²⁾ Curtius: Frankreich. Die französische Kultur. 1930. p. 78.

une des forces spirituelles qui travaillent aujourd'hui l'esprit français. ¹⁾

Bergson jelentőségének kérdésére maga a francia irodalom fog felelni.

Tárgyalásánál az új francia irodalom a XIX. század utolsó éveinek és a XX-század irodalmának elnevezése. Sehol sem látszott szükségesnek a háború előtti és utáni irodalom külön jelölése. Néhány egész lényegtelen változástól és főleg tárgyban való gazdagodástól eltekintve a háború utáni irodalom egyenes folytatása a háború előttinek. „Ces formes de pensée et d'art existaient déjà, la plupart dataient d'avant 1914, et c'est dans ce sens qu'on peut dire que la guerre n'a rien créé. Dostoïevszky, Freud, Bergson, André Gide, Pirandello, pour ne citer que quelques-uns de ceux dont les oeuvres ont pris après 1918. figure de symbole, étaient connus bien avant 1914. Mais Nietzsche, Tolstoï, Anatole France, Barrès, Maurras, Romain Rolland, Kipling, D'Annunzio, Péguy ne l'étaient pas moins, ou l'étaient davantage. ²⁾

A bergsoni filozófia rövid összefoglalása, valamint a Bergson fellépése idejében uralkodó viszonyok nagy vonalakban való megrajzolása után az egyes irodalmi irányokat és az írói egyéniségeket fogjuk tanulmányozni, hogy esetleges kapcsolatukat a bergsoni filozófiával kimutathassuk.

II. Új romanticizmus és miszticizmus az irodalomban.

A francia irodalommal való foglalkozás előbb-utóbb mindenkét elvezet a romantikus és klasszikus irányok tipikusan francia viszonyának vizsgálatához. A két irány közötti harc állandó központja az irodalmi vitáknak és a romantikus írók nem egyszer kerülnek abba a helyzetbe, hogy szinte kitörlik őket arról a névsorról, melyen az igazi francia írók nevét örököltik meg.

A francia nemzeti irodalom a görög-latin klasszikus tradíciót őrzők irodalma elsősorban. Ezek a francia szellem, az értelmi megismerésen alapuló francia kultúra meghamisítását látják a romanticizmusban, mely a misztikus, intuicionális megismerési módoknak, szóval az érzelmi elemnek olyan nagy szerepet ad. Idegen, elsősorban német importot látnak minden szentimentalizmusban, melyet a francia jellem visszautasít. Mikor tehát Charles Maurras, Pierre Lasserre, Léon Daudet, Henri Massis, Brémond és sokan mások tüzzel-vassal írják a

¹⁾ G. Lanson: Manuel bibliographique. p. 2.

²⁾ Crémieux: Une époque littéraire de transition 1918-1920. Revue Hebdomadaire. 4. juillet 1931.

„mal romantique“-ot, tulajdonképen a francia szellem védőiként állítják be magukat az idegen elem, elsősorban a germánságot képviselő németiséggel szemben. Egy másik felfogás (Franz Clement) a francia népet alkotó két elem egyikének vagy másikának előretörését látja a két irányban. Massis pedig a zsidóság két típusát is szembe állítja, mint kezdeményező erőket (Bergson-Julien Benda).

A fejlődés és előrehaladás törvénye azonban ellene mond az ilyen megállapításoknak. Sokkal mélyebb, de egyszerűbb magyarázatát adja az irodalmi irányok e folytonos harcának. Minden újítás, a megszo-
kottak minden mellőzése, a régi tárgykörtől és formáktól való minden eltérés bizonyos mértékben a klasszikus elv megsértését jelenti és csak az újítás merészségétől és az újító geniálitásától függ, mennyire tekintik fellépését forradalminak, munkáját romantikusnak. Az természetes, hogy minden újítás, különösen irodalmi és művészeti téren kezdetlegesebb alakban, formailag, sokszor elméletileg is tökéletlenebbül jelenik meg, mert hiányzik a megalapozottság, a kitaposott útnak az a simasága, mely kisebb tehetségnek is lehetővé teszi a beilleszkedést és érvényesülést. Ilyen értelemben a romanticizmus és klasszicizmus, a rendetlenség a zavar, a rendszerbefoglalás és a rendszerhez való ragaszkodás minden nemzet irodalmi mozgalmainak jellemzője és különösen azok kezdetén és végén világosan kimutatható. Hogy éppen egy érzelmileg túltengő irány kopik lassan az értelem korlátai közé menekülő és az érzelmességtől borzadó állandósággá, az a természet rendjéből fakad. Egy saját korával haladó író élete nagyon gyakran oszlik fel ezért romantikus és klasszikus korokra és a tapasztalat szerint mindig a romantikus korszak ad igazán újat, a klasszikus formailag tökéleteset.

Ennél többet szorosán irodalmi szempontból nem lehet mondani, bár különösen a francia kritika sokkal szélesebb és mélyebb szakadékot talál a két irány között. Itt azonban már ismeretelméleti, vallási, nemzeti és egyéb szempontok is szerepelnek, melyeknek bevonása nehezé teszi a vita eldöntését.

Henri Massis a következőket írja: „Une élite et une élite française surtout, cela suppose une tradition. Et qu' est-ce que la tradition, sinon un certain principe de raison et de culture qui est entré jusque dans la trempe des esprits . . . Toutes les littératures ne créent pas ce milieu bien tempéré et il n'est pas établi que de toutes un ordre se dégage. Peut-on vraiment parler, par exemple, du génie traditionnel de la littérature anglaise? Le génie n'y est qu' individuel Aussi la littérature anglaise n'a-t-elle pas de critique; elle a des biographies . . . C'est en ce sens que notre littérature fait culture, com-

pose une sphère d'influence. influence singulièrement riche, différente quant à la matière et au contenu, mais qui a sa résonance propre, son diapason normal auquel tout instrument nouveau doit d'abord s'accorder. ¹⁾

Egész világosan megfogalmazva ez a francia klasszikus felfogás, melynek ilyen beállításban nincs is más látszata, mint mikor bármelyik nemzet megállapítja azokat a sajátságokat, melyek a történet folyamán irodalmának kialakult vonásai lettek. Ilyen megállapítás alapján azonban lehetetlen kizárni azokat a francia írókat, akik ezekhez a normákhoz nem alkalmazkodnak, az igazi francia írók sorából. Ez legalább is az egyéni tehetség gúzsbakötését jelenti.

„La victoire de Pascal“ Massis cikkének címe, melyben Georges Sorelnek és Ed. Berthnek felel. Utóbbiak a descartesi racionális, spiritualista deizmussal szemben Pascal valóságos racionalizmusát emelték ki, melynek diadalát a rohamosan terjedő bergsonizmusban látják. „Mais la victoire de Pascal est une victoire dangereuse, et si nous n'avions point déjà eu quelques sérieuses raisons de le penser, M. Berth et M. Sorel nous en fourniraient d'excellentes. Reportons-nous aux textes que nous avons reproduits tout à l'heure: une chose nous frappe, dès l'abord, c'est l'étrange assimilation qu'on y trouve du pascalisme et du bergsonisme et de l'antiintellectualisme. La victoire de Pascal, à leurs yeux, c'est la victoire de l'irrationnel; c'est en outre, la victoire du pessimisme, d'une conception pathétique et romantique du monde. Et la victoire de Pascal, comme ils l'entendent, c'est la victoire du syndicalisme, du divin, de l'inquiétude, de l'intuition, de la violence, que sais-je encore, bref c'est la victoire de Bergson, de W. James, de Proudhon et de Sorel. ²⁾

Massis, aki a tomista Maritain-nel együtt Bergson tanítványa volt, később szembefordul mesterével, akiben a romantikus megmegerősödés vezető gondolkodóját látja. Sokan mások is vannak így és Bergson bizonyos szempontból ütközéspontja a kritikai harcoknak

Mint filozófus Bergson kétségtelenül a romantikusok közé tartozik és André Joussain, aki Bergson romantikus szerepét a vallás szempontjából vizsgálja, helyesen nevezi őt romantikus filozófusnak. ³⁾

Irodalmi szempontból érdekesebb W. Hager könyve ⁴⁾, melyben Bergson Maeterlinck-vel együtt mint a német romantikus filozófia továbbfejlesztője jelenik meg. Hager Schellingben látja a közös szel-

¹⁾ Massis : Jugements. II. ps. 244-45-46.

²⁾ Massis : Jugements. I. ps. 285-286

³⁾ A. Joussain : Romantisme et religion.

⁴⁾ W. Hager : Bergson als Neuromantiker.

lemi őst és német szempontból vizsgálva a francia irodalom változását könyvéből szinte azt az eredményt olvastatja ki, hogy a német és francia gondolkodás talán soha sem állt olyan közel egymáshoz, mint néhány évvel a háború előtt.

Schelling, E. T. A. Hoffmann, Wackenroder, Tieck, Novalis soha ilyen megértést nem értek el francia földön, mint ekkor és magában a német romantikus korban van valami, ami az új francia felindülésnek is sajátja. Az a zene által történő valóság fölé emelkedés végtelenbe vetődés, mely a német romanticizmusban megvan, megtalálható a francia irodalom néhány lapján is, a határozatlannak olyan túlhajtott kergetése, az ábrándokban és vágyakozásokban való kiélés olyan foka, mint Németországban, a franciáknál ezek sokkal realisabb világfelfogása miatt soha be nem következhetik.

Ami Bergson és Maeterlinck viszonyát illeti, ezek közel állnak egymáshoz az élet felfogásában, abban, hogy mindketten a folyó, valószínűségi életet teszik felfogásuk középpontjába. Életfelfogásuk evolúciós alapon áll, maga az idő is szinte ugyanazt a módosulást szenved mindkettőnél: egy konkrét tartamszerű idő megérzése Maeterlinck időszemléletének is alapja. Az intuición (Maeterlincknél ösztönösebb, mint Bergsonnál) és az értelemnek bizonyos háttérbeszorítása Maeterlincknél is megvan.

Maeterlinck drámái és lírája, az a sok misztikum, sejtelem-szerű, természetfölötti, mely műveit jellemzi, az a beállítás, mely szerint az értelmi világtér csak mint tág keret szerepel sokszor, amelyben az élő és ható csak az, ami érzelmi, ebből a romantikus filozófiából származik.

Érdekes Bergson és Maeterlinck párhuzamba állítása abból a szempontból is, hogy világossá teszi Bergsonnak a szimbolistákkal való kapcsolatát.

„Bergson ist mehr oder wenig mittelbar von Schelling abhängig. Andererseits konnte uns der Vergleich mit Maeterlinck zu der Überzeugung verhelfen, dass Bergsons Gedanken der Ausfluss einer Zeitströmung sind, die die Zielen und Bestrebungen der alten Romantik zu neuem Leben erwecken will. Eine direkte Beeinflussung von Seiten Maeterlincks liegt wohl kaum vor, dürfte auch nicht möglich sein, da die Werke Maeterlincks grösstenteils später, als die von Bergson erschienen sind. Im ganzem wird wohl Berthelot recht haben, wenn er annimmt, dass Bergson unbewusst die romantischen Gedankengänge der französischen Symbolisten zu den seinigen machte.“¹⁾

Bergson filozófiája tehát épen úgy mutat fel hasonlóságot a

¹⁾ Hagen: Bergson als Neuromantiker. p. 72.

schellingi romanticizmussal, mint ahogy következménye saját kora szellemi életének. Bergson épen úgy saját korából indul ki, mint ahogy később ebből a korfilozófiából egy egész sereg mozgalom és irány ered, melyek ki is tartanak mellette, vagy teljesen elszakadnak tőle.

Körülbelül Bergson fellépésével egy időben indul meg a „Jeune France“ mozgalom, fellép Romain Rolland, Barrès, jönnek az írói megtérések és ekkor írja Paul Desjardin: „Ce monde est revenu au point où le trouva jadis le christianisme naissant . . . Même dégoût du réel, même soif des miracles, même besoin d'unanimité tendre.“¹⁾ (1889.)

Egy teljesen új valami kellett, egy merészen előretörő és forrásul szolgáló tan, egy lelket betöltő és lekötő vallás. Bergson fellépésének sikere nagyban függött ettől a helyzettől, sokan ugyanis épen benne látták a jelentkező hajnalhasadást. Ezek, valamint azok is akik jóval gyengébb szálakkal fűződnek filozófiájához, megragadják a benne rejlő nagy lehetőségeket és a legkülönbözőbb irányokhoz épen a bergsonizmust veszik alapul.

A bergsoni irodalom romantikus irodalom. Ez következik a filozófiából, de következik belőle az is, hogy egészségesen romantikus, ahol az értelem és intuición egy lendítő, építő, fejlesztő egyensúlyban alapjai az igazán nagy és művészi alkotásnak.

Bergsoni alapon fejlődött romanticizmusnak talán a klasszicizmussal szemben is más a helyzete. Ezt fejezi ki Ramon Fernandez az alábbi sorokban:

„Les nouveaux champions du classique veulent donner forme à un monde tout moderne, tout actuel. L'impressionisme, le symbolisme, la philosophie de l'intuition, et les idées que ces doctrines ont fait naître, les ont fortement marqués. Ils ont appris la poésie avec Claudel, les sentiments avec Proust, les idées avec James et Bergson. L'harmonieuse unité qu'ils appellent serait une somme, une intégration, non pas une substitution. Et la probable métamorphose des éléments unifiés ne ressemblerait pas au coup d'état verbal qui fait croire qu'on a retrouvé les vertus, parce qu' on a retrouvé les images du passé. C'est assez à dire qu' il s'agit ici d'un drame vital, non d'une querelle d'école.“²⁾ Ramon Fernandeznek ez a több külföldi lapban és a NFR-ben megjelent cikke nagyon helyesen mutat rá arra a változásra, mely a jövő irodalomban az iskolaharcok kizárására vezethet.

Egészen külön fejezet illetné meg azt az irodalomban is kife-

¹⁾ Gaston Riou: Aux écoutes de la France qui vient p. 279. Paris, 1913.

²⁾ Ramon Fernandez: L'esprit classique NRF. 929. I. p. 42.

jeződjő új miszticizmust, mely a XX. század elejének egyik érdekessége. Az ide tartozó írók nagy része Bergsonon keresztül alkotja meg világnézetét. A vallásban jelentkező miszticizmus lényegileg, belsőleg nem sokban különbözik attól, amit az irodalomban romanticizmusnak neveznek. A lélek mély hite az, mely minden közvetítő nélkül, az egyháznak minden formákhoz kötött szertartása nélkül tör a magasba, az Istennel való egyesülés felé. Bergsonhoz kapcsolódik ez az irány a bergsonizmusnak éppen azon sajátágainál fogva, melyek alkalmassá teszik a romanticizmus megalapozására és táplálására is. Ugyanannak a felszabadulásnak az irodalomban és vallásban való jelentkezéséről van szó.

III. Maurice Barrés és Romain Rolland

a) *Maurice Barrés*, mint a legtöbb író a két század érintkező-pontján, nagy utat tett meg addig, ameddig magát, irodalmi és politikai céljait világosan maga előtt látta. A „Tâche d'encre“ fiatal Barrését elég világosan jellemzi egy előbb idézett kijelentése. Innen egy lépés volt a „Culte du Moi“-ig, melyben az író, ha egyébben nem, de saját magában mégis megtalálja a pozitívumot. Ebben az ideologikus regénysorozatban már megjelenik az új idők jele, egy intuicionális ismeretelmélet és az ennek az időben való változásáról való felfogás. Megváltozik Barrésnél a konkrét időről vallott eddigi nézet, hogy helyet adjon egy inkább lelki időnek, egy Én-nek, mely változik, fejlődik és ebben az időben folyton újjáteremtődik, „Dieses ich sei nichts Stabiles, sondern immer im Werden begriffen und immer gefährdet. Es entwickelt sich unter Einwirkung äusserer Reize. Es werde gehemmt durch Berührung mit dem Artfremden. Es müsse jeden Tag neu befestigt werden und neu geschaffen werden“. ¹⁾ Curtiusnak ez az ítélete benne van Barrés 1911-ben kiadott „*Sous l'oeil des Barbares*“jának előszavában is. Ez egy examen, melyet Paul Bourget-hez címez és eddigi munkásságát igyekszik benne elemezni. Ebből a fejtegetésből Barrés kettős alakban, mint művész, mint alkotó író és mint agitáló, eszméket képviselő, irodalmat csináló politikai és művészeti igazgató került ki. Barrésben az íróban tehát mindig céltudatos, írásával az irodalmi sikereken kívül egyebet is elérni akaró franciát ismerünk meg, aki új eszmék átvételében, teremtésében és propagálásában szinte mindenki fölött áll. Ezért fontos nevét a bergsonizmussal kapcsolatban is megemlíteni. Barrés felfogása sok kérdésben ugyanis nagyon közel van ehhez az áramlathoz.

„J'aime le vieux Renan, je serais un ingrat de manquer jamais à saluer celui dont les livres furent un des appuis de ma jeunesse“,

¹⁾ Curtius: Maurice Barrés p. 2.

irja Barrès. „Pourtant, j'ai toujours souffert qu'elle manquât d'héroïsme. J'y cherchais vainement un élan tout direct et tout franc, le goût du risque physique, et j'écartais avec impatience un excès de précaution“.¹

Barrès egész lényéből kiárad ez a mozgalmasság utáni vágy a folytonos cselekvésben való kiélés keresése. „Si notre moi a faim donne-lui l'action“²), . . . mondja és tisztában van azzal, hogy a folytonos elemzésekkel való visszaéles, a hideg értelemnek minden fölé való kerekedése ölte meg egy nemzedéken át ezt a vitalitást jelentő cselekvőképességet.

Lemond az állandó, stabil emberről, a folytonos változás folytonos teremtéssé lesz. „Notre moi, en effet, n'est pas immobile, il nous faut le défendre chaque jour et chaque jour le créer“³) Ez a teremtés külső és belső . . . Tudatalatti életünk minden kincsét ismeri Barrès, hogy saját magának és maga után sok, sok fiatalnak feltárja, ismertté tegye.

„Tout y est annoncé d'une conscience qui se souvient et dans laquelle rien ne demeure qui ne se greffe sur le moi pour en devenir une parcelle vivante“⁴)

„Ainsi à force de s'étendre, le moi va se fondre dans l'inconscient. Non pas y disparaître, mais s'agrandir des forces inépuisables de l'humanité, de la vie universelle“.⁵)

Az Òn-nek felszabadulás utáni vágya, a szabad emberség lehető legmagasabb fokának elérése az „Un homme libre“ tárgya. Egy változó belső életről van szó, melynek felszabadulásáért állandó küzdelmet folytat az író. „Si nous sommes libres toutes les fois que nous voulons rentrer en nous-même, il nous arrive rarement de le vouloir“, mondja Bergson.⁶) Barrès rendszeres akarati munkával próbál ennek az igazi szabadságnak magasságába emelkedni, közben állandóan saját magával foglalkozik, folytonosan saját lelkének rejtett titkait nyomozza és olyan megállapításokra jut, amelyek egészen Bergson lélektanához és metafizikájához vezetnek.

Lelki életének központja, „un moi que je crée chaque jour“⁷), kitűzött célja egy tartamban leélt élet: „Je veux que chaque matin

1) Barrès: L'Àme française et la guerre, les Saints p.71.

2) „ : Sous l'oeil des Barbares 1911. p. 39.

3) „ : „ „ „ „ „ „ p. 22.

4) 5) „ : „ „ „ „ „ „ p. 53. 28.

6) Bergson: Essai. p. 189.

7) Un Homme libre. p. 8.

la vie m'apparaisse neuve, et que toutes les choses me soient un début". ¹⁾

Azt, hogy nem értelmi ember, itt is egészen világosan hangsúlyozza. „L'important n'est pas d'avoir du bon sens, mais le plus d'élan possible“. ²⁾ „Nos raisonnements tortueux demeurent incomplets, c'est que l'émotion nous a saisis au détour d'une déduction, et dès lors a rendu toute logique superflue. Il ne faut pas demander ici des raisonnements équilibrés. Je n'ai souci que d'être ému“. ³⁾

Látja a lelki állapotoknak meg nem fogható, szavakkal ki nem fejezhető, folyton alakuló előrehaladását és látja, hogy ezek a lelki tények épen akkor vannak legtávolabb attól, hogy lényegüket megközelítsük, mikor szavakba foglalva megrögzítjük őket. „Deux êtres ne peuvent pas se connaître. Le langage ayant été fait pour l'usage quotidien ne sait exprimer que des états grossiers; tout le vague, tout ce qui est sincère, n'a pas de mot pour s'exprimer“. ⁴⁾

Ezenkívül a kifejezéseknek egész sora (élan qui se brise, l'homme ensemble infiniment compliqué, suivre le travail de l'inconscient, moi du dehors, moi du dedans stb.) a bergsoni lélektan szótárának az újabb írónál állandóan újra visszatérő szavai.

Egyrészt ez a sok egyezés, másrészt az a nagy hatás, melyet Barrés az újabb írógenerációra gyakorolt, föltétlenül szükségessé teszi, hogy megemlékezzünk róla, hiszen írásaival épen egyező pontjainál fogva előkészítette, illetőleg kiegészítette a Bergson által hirdetett tanok elterjedését, egyben alkotó tényezője a megújuló francia szellemi életnek.

Ezt mondja Thibaudet is: „... il serait facile de dégager les analogies entre les thèses de M. Bergson et le sentiment vif de la vie pure, du spontané, que le Jardin, les Ennemis, les Amitiés expriment en des langages différents. Surtout il serait facile de leur reconnaître des origines dans un romantisme commun, dans cette présence musicale de la vie que Rousseau, le romantisme allemand et tant d'autres sources ruisselantes ont fait entrer si avant dans la sensibilité moderne“. ⁵⁾

„Nous retrouvons ici ces limites et cette musique tenues dont nous éprouvons seulement qu'ils sont un paroxisme, une corde tendue un lyrisme gratuit, „direction“, „vie, qui emporte“ et „l'essentiel, c'est à dire l'élan“, toute cette réalité vibrante de durée pure et

¹⁾ Un homme libre p. 237.

²⁾ „ „ „ p. 160.

³⁾ „ „ „ p. 48.

⁴⁾ „ „ „ p. 77.

⁵⁾ Thibaudet: La vie de Maurice Barrés. p. 99.

de mouvement que M. Bergson amène au clair-obscur de la métaphysique. ¹⁾

„Si M. Bergson m'apprend que je dure, un Barrès m'apprend à durer.“ ²⁾

b) *Romain Rolland-t* kiinduló pontja szerint a „Cahiers de la Quinzaine“ csoportjában kellene tárgyalni. Ebben a Péguy által irányított könyvfolyóiratban tette ugyanis közzé a Jean Christophe-ot és tette vele nevét világszerte közismertté. Péguynek és írotársainak, akik először lépnek tisztán bergsonista irodalommal a közvélemény elé, nem szorosan vett tegyvertársa és iránya, melyet A. Billy „individualisme humanitaire“-nek nevez, nem lett iskolává. Hatalmas műveltsége a korromanticizmusra való hajlásával egészen sajátos világ- és művészetfelfogást ad neki, melyben a vitalitástól, a pragmatizmustól egészen a bergsoni intuiciójig minden benne van, ami modern.

Az a néhány szó, amelyekkel Romain Rolland korát ismerteti s amelyekkel magát is az új renaissance egyik képviselőjének tekinti, már Bergson nevét is tartalmazza. „A vitalitás a kor új jelensége,“ mondja. „Hirtelen tör elő a megelőző kor erkölcsi apáthiájából és diletáns objektivizmusából. Úgy látszik, mintha az ifjú nemzedék új egyezésre lépett volna az élettel. Itt nem egy renaissance-ról van szó, van belőle tiz is, húsz is. . . . A legnevezetesebb a belső élet újjászületése. Még a legrealisztikusabbakat is íróink közül magával ragadta ez az érzelmi hullám és anélkül, hogy lemondtak volna éles megfigyelésükről, a láthatatlan világra irányozták azt. Az intuíció visszahódította jogát a művészetben és a filozófusnak, kiben az új idő magára ismert—Bergsonnak a szava a gondolat királynőjeként üdvözölte.“ ³⁾

Ebben a néhány irodalomtörténeti megállapításban benne van Romain Rolland egész esztétikai és filozófiai meggyőződése. A vitalitás, a megfigyelésnek a láthatatlanra való irányulása, az intuíció, mint a művészi megismerés igazi forrása, ezzel pedig a génie-imádat, tehát az, amit romantícizmusnak, esetleg művészi miszticizmusnak lehet nevezni.

Romain Rolland egész irodalmi munkássága távol van azonban attól, hogy ennek alapján őt egy elv vagy elmélet következetes képviselőjének lehetne tekinteni. Inkább személy ő, ember, aki a maga egyéniségéhez tartozó sajátosságokkal a maga képére formálja azt, amihez hozzáér. Ezt a tiszta egyéniséget nemcsak nála látjuk, hanem megvan Claudenél, kivel együtt tapossa a „Lycée Louis le Grand“ lépcsőit és

¹⁾ Thibaudet: La vie de Maurice Barrès. p. 73. 14.

²⁾ „ N. R. F. 1924. I. p. 10.

³⁾ Curtius: Id. m. Bevezetés.

a két nagy bergsonistánál, akiket André Saurès-nek és Charles Péguy-nek hívnak, akik nem egy hosszú vitát tartottak vele az École Normale-on. ¹⁾

Ami Romain Rolland munkásságának alapsajátsága, az egy nehezen magyarázható, tág intuición megnyilvánulása nemcsak az alakok belső életének elénktárásánál, hanem a szerkezetben is. Elég erre a kis Christophe zenei fejlődésének leírását példaképpen felhozni. Ez a fejlődés egészen irracionális, minden értelmi elemtől mentes és inkább a már meglévő korlátok közé való szorítását jelenti, tehát negatív irányú. Christophe, aki zenével soha nem foglalkozott, hiszen alig néhány éves, megtalálja az egyes hangok és kapcsolataik varázsát és azt, ami közös hatásuk titka. . . „Ils tâchent de vous enjoler, mais ils ne demandent qu' à mordre et ils ont la fièvre. Christophe ne sait pas ce qu'ils veulent: ils l'attirent, et le troublent, ils le font presque rougir. Et d'autre fois encore, il y a des notes qui s'aiment: les sons s'enlacent comme on fait avec les bras quand on s'aime et quand on se baise: ils sont gracieux et doux. Ce sont les bons esprits, ils ont des figures souriantes et sans rides: ils aiment le petit Christophe et le petit Christophe les aime: il a les larmes aux yeux de les entendre, il ne se lasse pas de les rappeler. Ils sont ses amis, ses chers, ses tendres amis“ . ²⁾

Egészen különös ez a játék utáni vágy, ez a zenei megérezőképesség, mely csak magát tudja kielégíteni. Melchior, az apa tanult zenész, de nem művész. Az ő keze alatt a hangok, ugyanezek a hangok elveszítik varázsukat „Du reste, quand Melchior les évoquait, ce n' étaient plus les mêmes êtres: ils prenaient un air indifférent en se déroulant sous ses doigts“ . ³⁾ Ha a továbbiakban figyeljük a gyermeket, akinek első műve egészen öntudatlanul hagyja el ajkait, hogy a nagypapa ebben a véletlen dúdolgatásban az eredetét telfedezze és papírra rögzítse, akkor akaratlanul a zene bergsoni meghatározása ötlük az ember eszébe, mely a zenében a belső életritmus legsajátosabb megnyilvánulását látja. Hogyan jelentkezhetnék ez tisztábban, mint egy önkéntelen dalolgatásban egy gyerek ajkán?

A tiszta zenének mindenek fölé emelése közös Bergsonnál és Romain Rollandnál és hogy Romain Rolland ezáltal mennyire közel áll a bergsonizmushoz, azt az a tény, hogy Romain Rolland természeténél fogva mindenekelőtt zenei természet, érthetővé teszi: „Romain Rolland, en effet, est un musicien. Pour lui, tout ce qui est, est mu-

¹⁾ L. Stefan Zweig: Romain Rolland 1931.

²⁾ Jean Christophe I. 124. 125.

³⁾ „ „ „

sique. De la musique son oeuvre a la fluidité. Le génie de la musique, en effet, est indépendant de toute réflexion, de toute intuition consciente: il ne s'arrête ni aux formes de l'espace, du temps ou de la causalité; il croit saisir directement le rythme continu de la vie, (ezt Bergson is így mondja) il n' a que faire des concepts et chasse la raison". „Du même coup, il dérationnalise et dénationalise: il parle une langue primitive et universelle qui fait appel à l'instinct et aux puissances sourdes et végétatives de l'âme". ¹⁾

A zenei felfogás érvényesítése az irodalomban új területet tár fel az író előtt, de megvan az a nagy hátránya, hogy nem tudja irodalmi keretbe foglalni azt a zenei folyamatosságot, vagy inkább folyást, mely így a belső impulciónak, a zenei hatalomnak uralmára vezet a szerkezettől. Romain Rolland Jean Christophe-ja legalább ezt látszik bizonyítani. Massis szavai szerint Romain Rolland nem tudja tökéletesen az értelem (intelligencia) nyelvére lefordítani azt, amit érez.

Érdekesen nyilvánul meg Romain Rolland felfogása az életrajzokban, melyek munkái jó részét alkotják. Előbb idézett munkájában Stefan Zweig helyesen mutat rá arra, hogy Rolland-t csak a grandiózus, a nagy, a robusztus életek, a küzdő emberi és költői sorsok érdekelték. Beethoven, Michel Angelo, Tolstoj, Gandhi és mások, akik nem tiszta küzdelemből álló élete vonzotta Romain Rolland fantáziáját. Az a romantikus, vitalista, a belső küzdelmekben és igazi alkotásokban az embert kereső és megtaláló Romain Rolland az, aki talán nem is lát mást egy nagy emberben, mint a lényét kitévő, lelki idővel egybeeső, folytonos, alkotó fejlődést.

Ebből a szempontból Michel Angelo lehet klasszikus példa, akinek élete a magával és a külső világgal való küzdelemnél nem egyéb.

„Ce génie ne semblait pas de la même nature que lui: c'était un conquérant qui s'était rué en lui et le tenait asservi, La volonté n'y était pour rien; et l'on pourrait presque dire: pour rien son esprit et son coeur. C'était une exaltation frénétique, une vie formidable dans un corps et une âme trop faible pour la contenir.

Il vivait dans une fureur continue. La souffrance de cet excès de force dont il était gonflé l'obligeait à agir, agir sans cesse, sans une heure de repos". ²⁾

Örökös nyugtalanságnak rajzolja Rolland ezt az életet, mely erőszakos sodródás egyik cselekedetből a másikba.

¹⁾ Massis: Jugements II. p. 152, 153.

²⁾ Romain Rolland: Vie de Michel Ange, Paris. Hachette 1917. p. 20.

tány körül dúló harcokon át, Jeanne d'Arc imádata és bergsonizmusa, az ő saját, egyéni bergsonizmusa, kikerülhetetlenül vezették a vég felé, mely dicsőséges hősi halál volt a francia nép élethalálharcában.

Mint a „Cahiers de la Quinzaine“ megalapítója és vezetője, egész csoport irót egyesített maga körül, akik közül Romain Rolland, a Tharaud testvérek, François Porché, Julien Benda, André Spire, André Suarès, Pierre Mille, Daniel Halévy, Georges Sorel, Pierre Quillard a legismertebbek. Barátja Jaques Maritainnek, összeköttetésben van az egész szellemi világgal s egyrészt munkássága, másrészt életének változatos, fordulatos fejlődése mindenki figyelmét feléje irányította.

Péguy élete egy nagy aktivitás, részekre tagozódó, több irányú, de egyetlen nagy mozdulat, melyben korának minden fájó keserősége, minden nagy álma benne van. Elfért benne egymás után Taine és Renan atheistája, Jaurès szocialista fegyvertársa, Bergson agitátorhive és egy saját maga által alapított misztikus katolicizmus papja.

Ilyen mult vezette az irodalomhoz, hogy benne valósuljon meg minden olyan veszedelem, melyektől a klasszicizmus hivei és kritikusai, mint a bergsonista filozófia következményeitől, hiába óvták a fiatalokat.

Pedig Péguy bergsonizmusa csak részben ered magától Bergsontól. Jó részben vele született; magával hozta Párizsba, hogy Bergsonban tudatos, filozófiai alapot találjon magának.

„Cet étrange Péguy avait un pied dans le monde de la mysticité et un autre, un large pied de vigneron, dans le monde du réel et il avait aussi un oeil bien net, bien pénétrant qui savait voir jusqu'au fond des individus“, mondja róla Gabriel Brunet a *Mercure de France*-ban. ¹⁾

Talán épen a belső erőknél ez a kettőssége adja műveinek azt az egyéni szint és mélységet, mely érthetővé teszi André Gide elismerő kritikáját ²⁾ és azt a ragaszkodást, mellyel kritikailag sokszor súlyosan kifogásolható alkotásaihoz a francia irodalmi élet még ma is viseltetik.

Irodalmi szempontból életének nagy eseménye Bergson előadásainak hallgatása. Egész kis csoportot vezetett a Collège de France előadótermébe, hogy az ünnepi hangulatban meghallgatott előadások után végnélküli viták következzenek. Ezek az előadások és ezek a viták egyéni hitet alakítottak ki Péguy életében. Megtérését a Tharaud testvérek mint egy hosszú ideig tartó, nemes lelkiharcot írják le, mely épen annyira független az egyháztól, mint amennyire csüng a bergsonizmuson. Mikor Bergson művei 1914. jun. 1-én indexre kerülnek, Pé-

¹⁾ *Mercure de France*, janvier 1929. p. 138.

²⁾ *Nouveaux Prétextes* p. 209.

guy egyenesen az egyház ellen fordul: „Primo, vous êtes des ingrats en reconnaissant si mal le service que M. Bergson vous a rendu dans la lutte contre le matérialisme; secundo, vous êtes des dupes. En dépit de Bergson et de saint Thomas lui-même, le matérialisme continue de se porter fort bien et de conduire le monde . . . S'imaginer que tout ce qui sera ôté à M. Bergson ira de soi-même à saint Thomas, c'est un calcul insensé. Tout ce qui sera ôté à M. Bergson ira, comme l'eau à la rivière au matérialisme de Spencer“. ¹⁾

Igy egész világos, hogy Péguy nem dogmák mellett vagy ellen tör lándzsát, neki tiszta élő hit kell és egy világfelfogás, mely ezen a hiten épül fel.

„Sans doute, Barrès et Bourget avaient fait entendre une autre voix; mais ils enseignaient beaucoup moins à renier Taine et Renan qu' à les dépasser en les utilisant; et cependant la pleine renaissance catholique n' était possible que le jour où l'esprit français aurait expulsé l'héritage de 1848, le scientisme déterministe et la mystique laïque. Or Péguy est l'homme qui a fait cette élimination, avec emportement et avec fracas. Après avoir absorbé le poison comme tous ses contemporains, il l'a rejeté violemment, il est revenu au catéchisme de son enfance et il a retrouvé, avec une plénitude qu'on rencontrerait difficilement ailleurs, l'état d'âme de la vieille France croyante et priante. Péguy est un symbole“. ²⁾

A hívő és imádkozó vallásosság kellett Péguynek, melynek megtestesítője Jeanne d'Arc volt; ezt a vallásosságot és ezt a Jeanne d'Arcot küldte a világba a „Cahiers de la Quinzaine“ útján, melynek szerkesztése, kiadása egész életét betöltötte. Bergson és Jeanne d'Arc, mert „Péguy a été hanté par Jeanne d'Arc toute sa vie et par Bergson pendant dix ans“. ³⁾

Bergson, Jeanne d'Arc és Péguy, ez a hármasság egy életben, melynek eredménye egy hit, melynek nem kell dogma, mely hisz isteni kiválasztásban és különös kegyelemben, mely épen ezért hangos utcai imádkozásban épen úgy megnyilvánulhat, mint áhitatos zárándoklásban, de amely nem írja elő parancsolóan, hogy misét hallgasson, vagy gyermekeit megkereszteltesse.

Péguy minben írásos munkájából szinte ömlik ez a meggyőződés, ezért ezt itt idézetekkel fölösleges bizonyítani. Hitének Bergsonhoz való kapcsolódását igazolja Calvet az alábbi idézetben: „Bergson

¹⁾ J. et J. Tharaud: Notre cher Péguy p. 220.

²⁾ J. Calvet: Le renouveau catholique dans la litt. cont. (F. Lanor. Paris. 1927.) p. 144.

³⁾ „ „ „ „ „ 155.

était plus moderne que Jeanne d'Arc, mais sa philosophie était si bien accordée à la nature de Péguy qu'elle l'aidait à prendre conscience de lui-même. D'abord, elle le débarrassait du matérialisme, du scientisme, de la fausse logique des idéologies modernes; 'en donnant le premier rang à l'intuition et au subconscient, elle aidait Péguy à retrouver les forces instinctives de sa race et de son enfance et à les vénérer. Personne n'a compris Bergson comme Péguy, parce qu'il a fait plus que comprendre mentalement sa position; il l'a senti, il l'a vécu, il a inséré sa propre personnalité dans le monde bergsonien, l'a modelée sur les spéculations du philosophe, appelant et accueillant même des conséquences que Bergson n'avait pas imaginées. Il n'est pas exagéré de dire que Bergson l'a aidé à éliminer son Taine et son Renan et à retrouver la foi". ¹⁾

Inkább úgy látszik, hogy a Bergsontól hallott elvek alapján a lényeg és forma került Péguy-nél is ellentétbe, mint Suarès-nél, aki így ír erről: „Il est bien absurde de faire le procès des églises au nom de l'Évangile. Les églises sont les formes des états chrétiens . . . La foi n'a rien à faire avec l'église. Église ou état, il s'agit toujours d'avoir le pouvoir, de le garder et d'exercer seul la puissance. Toute la question est dans la forme". ²⁾

Ennyit Péguy hitéről. Erősen domborodik ki művészeti felfogásában és minden tudománnyal és irodalommal összefüggő kérdésben ugyanez a bergsonizmus. Mindenek előtt a művészet lényegét illetően. A tehetséget a génie-től lényegbeli és nem fokbeli különbség választja el. Egy kiváltságáról van szó, mely kegyelemből keveseknek jut. „Mais il se peut aussi que les progrès d'une sérieuse psychologie nous conduisent un jour à modifier ce jugement. Il y aurait alors du génie au talent différence comparable par exemple à celle qui peut séparer la vie de la non vie. Les oeuvres du génie, mal ou bien, seraient vivantes, et les productions du talent, bien ou mal, belles ou laides, seraient pour ainsi dire comme des décorations inanimées". ³⁾

A tudós: „Dès que l'on passe à l'action, dès que l'on quitte la connaissance pure, on fait de l'art de la philosophie, ou de l'action. C'est à dire que l'on remet en cause et que l'on est révolutionnaire; quand, au lieu d'avoir affaire à des agrégés de philosophie, on cause avec de véritables savants, avec de véritables arithméticiens, avec un véritable géographe ou avec un naturaliste qui a poussé au delà du

¹⁾ Calvet: Renouveau p. 156.

²⁾ Suarès: Tolstoï vivant. (Cahiers de la Quinzaine, XII. 7 p. 137-139).

³⁾ Péguy: Oeuvres choisies. 1900-1911. Grasset, Paris p. 74-75

P. C. N. indispensable, on est tout surpris de voir, comme le véritable savant est baigné d'art, comme les mathématiques sont harmonieuses, plastiques, intuitives, comme en toute science les découvertes, les inventions et le jeu des hypothèses demandent la fraîcheur, la nouveauté, le renouvellement, le rafraîchissement et ce fécond irrespect de la continuité, de l'unité de la pensée humaine que nous nommerons proprement le sentiment révolutionnaire".¹⁾

Péguy minden alkotást forradalminak nevez, minden feltalálót elsősorban művésznek. Tiszta bergsonista felfogással van itt dolgunk. Bergson talán a következtetések levonásában nem olyan merész.

A bergsonista filozófia követése és a lehető legszélesebb körben való terjesztése Péguy egész irodalmi munkásságának egyik jellemző vonása.

Véleménye, hogy „quinconque voudra parler de vie et de mouvement, de durée et de liberté réelle, de temps et d'espace, de leur non homogénéité et de leur non parallélisme et de la fabrication, . . . éternellement il faudra qu' il parle le langage nommé philosophie bergsonienne".²⁾

Ezért helyes a Tharaud testvérek megjegyzése Péguy Istenéről: „Un dieu qui portait sur sa face auguste et familière les traits même de M. Bergson et qui aimait dans l'espérance ce qui est le plus essentiel à l' esprit bergsonien, le pouvoir de rajeunir l'âme, de l'arracher à l'habitude et de maintenir perpétuellement en elle la fraîcheur des choses qui commencent".³⁾

Ilyen filozófiai háttérből emelkedik ki egy tevékeny szerkesztői és irodalmi élet a maga néhány éles körvonalánál.

Péguy egész egyénisége és az azt elénk táró írások is egy misztikus hajlamú, középkorú szerzetest idéznek fel, egy megtérés utáni Pascalt, akinek lelke sokkal gazdagabb, sokkal teltebb, semhogy mondanivalóját formába tudná önteni. Mystère-jei és vitairatai között csak egy egész enyhe különbség van, mindkét műfajban szinte túlteng a kirobbanó szenvedély, érzelmileg meggyőzni akaró, minden forma fölött álló ismeretnélküliség.

Péguynek, mint írónak sokkal inkább egy rendszerező, logikus gondolkodáshoz szoktató mester kellett volna, ezért Bergson befolyása nem minden szempontból előnyös, sőt sokban Péguy egyoldalúságának támogatója volt.

¹⁾ Péguy : Oeuvres choisies: 1900-1910. Grasset, Paris p. 78-79

²⁾ „ „ p. 152. (Saurésnek ugyanaz a véleménye.

I. N. R. F. 1. juillet 1928.)

³⁾ J. J. Tharaud : Notre cher Péguy. p. 159.

Az a sajátos, valamit mindig ismétlő és így mindig az előbbi gondolathoz kapcsolódó előrehaladás, mely Péguy stílusára jellemző, sokak szemében olyannak látszik, mintha az írásnak ezzel a módjával Péguy a bergsoni élet előrehaladását utánozta volna. Legegyénibb és legszebb írásai csakugyan úgy hatnak, mintha az élet lavinaszerűen előretörő áramlatát óhajtáná szemléltetni. Erre fölösleges példát felhozni, hiszen Péguy minden sora tartalmaz valamit ebből a bergsonizmusból, mely természeténél fogva inkább öntudatlan.

Ezek a körülmények magyarázzák meg azt a tényt, hogy Péguy irodalmi pályafutása nem termelt ki remekművet, hogy egész élete egy cselekvő agitáció inkább, mint irodalmi alkotásokban való kiélés. Egy harc volt ez a élet, melyhez Jeanne d'Arc, Bergson, egy mély pascali hit és egy francia szőlősgazda fia kellett, hogy együttesen Péguyt alkossák, Péguyt, aki ujságot szerkesztett, hogy előkészítse a francia jövőt, Péguyt aki elesett a háborúban, hogy ezzel saját életét mentse meg.

V. E. Psichari.

Renan unokája, Péguy barátja, Bergson tanítványa, katona és hősi halott, ez röviden Psichari életrajza. Mint író és mint embert sohasem ragadta el a szenvedélyes hit, mint Péguyt. Átesett egy megtérésen s bár Péguy befolyása egészen élete végéig kíséri, a praktikus katholicizmusnál tovább nem jut. Hiányzik belőle Péguy feltörő egyénisége; úgy látszik, mintha hagyta volna Péguyt érezni, küzdeni magával és a világgal, az ő csendesebb, katonásabb természetének kellett az a körülbástyázott, biztonságot és fegyelmet nyújtó Egyház, amelynek kebelében olyan jól érezte magát.

Le Voyage du Centurion, Les voix qui crient dans le désert, l'Appel des Armes Psichari irodalmi munkásságának gyümölcsei. Mindháromban saját magát, életének nagy átalakulását igyekszik feltárni, hogy Péguy-vel együtt bizonyosságát adja annak a nagy átalakulásnak, melyen a francia nép szinte egyénenként átesett, míg a diadalmas hazatérésig, vagy a hősi halálig eljutottak fiai.

Psichari Péguyben látja lelki vezérét: „A celui dont l'esprit m'accompagnait dans les solitudes de l'Afrique, à cet autre solitaire en qui vit aujourd'hui l'âme de la France et dont l'oeuvre a courbé d'amour notre jeunesse, à notre Maître, Charles Péguy ce livre de notre grandeur et de notre misère“, ajánlja Psichari az Appel des Armes-ot. És csakugyan így van, munkái egész végig arról tanúskodnak, hogy inkább Péguy vallási, mint Bergson filozófiai hatása uralkodik rajtuk.

A bergsonizmusnak néhány gyakorlati következtetését olvashatjuk nála, amelyek közül itt idézek egyet-kettőt:

„Homme heureux et simple que Nangès, primesautier, spontané, tout en vibrations instantanées . . . La pensée ne va pas par ondes superficielles, propagées de proche en proche, mais par approfondissements, par plongées immédiates„¹⁾

„Un hasard bienfaisant l'avait forcé d'exprimer certaines pensées assez secrètes, de sorte qu' il se hâta de regarder mieux, pour se donner à lui-même des raisons. Travail aussi inconscient chez lui que celui des cristaux qui s'organisent suivant une loi géométrique“.²⁾

Ezek a tudatalatti életet feltételező meglátások egyúttal legmélyebb látásai is az írónak. Az élet folytonos fejlődését is látja („tout évolue, nous serons vite emportés par le tourment“, l'Appel p. 38.) melyből nagy kivételként a katonai és papi rend örök változatiansága szinte életellentétként hat rá. Valahogy ezt az érvet találja létjogosultságuk legfőbb igazolójának.

Az intellektualizmus bukása is kísérti, hogy egy majdnem bergsoni léte meghatározást adjon: „Au reste, Maurice Vincent ne raisonnait pas, et qui raisonne dans la vie, outre les philosophes et les moralistes? Ne sont-ce point des mouvements imperceptibles, des sensations troubles, d'obscurs frissons, qui font et défont nos jours et nouent nos actions et les dénouent“.³⁾

Ilyen megállapítások azonban nem gyakoriak nála, inkább megtérésének pontos leírására, mint lélektani és filozófiai megokolásra törekszik. Egy bizonyos közepszerűség, sokszor épen naivság jellemzik. Találunk nála ilyenféle imákat:

„O mon Dieu, donnez-moi le courage et la vaillance, et donnez-moi la grâce, l'élégance aisée de mon capitaine, lorsqu'il paraît à cheval dans la cour de notre quartier. Donnez-moi la vigueur du corps et la patience de l'âme“⁴⁾ stb. Az ilyenféle őszinteség nem mindig mentes az erőltetéstől.

Péguy-re emlékeztet a miszticizmus keresése mindennél, amit nem ért, mindennél, aminek lényegét nem azonnal látjuk (mystique de l'armée, mystique de la patrie, stb.) és modern az apának a fiúval, a multnak a jelennel való szembeállítását.

„Le Voyage du Centurion“ és a „Voix qui crient dans le désert“ egy kettős eseményorozatot mondanak el, melyeknek egyike a sivatag

¹⁾ L' Appel des Armes p. 29.

²⁾ " — " " p. 31.

³⁾ " " " p. 46.

⁴⁾ " " " p. 106.

mohamedánjai elleni harcokról, a másik az író lelki tusáiról értesít. Afrika mint egy ígéret földje jelenik meg az író előtt, mely lehetővé teszi, hogy a multat jelentő francia hazától megszabaduljon, hogy Afrikában egy új Franciaországot fedezzen fel egy újonnan született katolikus francia szemével.

Ez a megtérés emberi szemmel nézve nem tartalmaz semmi különösen egyénit, de meg kell emlékezni róla, mert Pascalon és Bossuet-n, Bergsonon, Maritainen és Péguy-n át benne van az egész XX. század körüli francia élet válsága.

Katholikus és katolikus irodalmi szempontból még többet jelent. „De cette France lointaine dont le génie s'est éclairé pour lui au soleil de l'Afrique, lui viennent des souvenirs et des appels; c'est Maritain, c'est Péguy, qui l'invitent à prendre parti pour la tradition. Il lit les écrivains français qu'il a emportés comme un viatique: Pascal et Bossuet, et tous les deux l'amènent au Christ, comme à la source de la grandeur française et humaine. En méditant sur son métier de soldat et en cherchant des modèles, il rencontre le Centurion de l'Évangile, qui se fait de la discipline la plus pure et la plus haute notion; mais le Centurion de l'Évangile, lui aussi, l'amène au Christ, comme la discipline militaire l'amène à la discipline catholique“. ¹⁾

Psichari megtérésében a bergsonizmusnak kevés szerepe van, legalább közvetlenül, de példája annak, milyen különböző volt a bergsonizmus által teremtett szellem hatása.

VI. Paul Claudel és az „Art poétique“.

Péguy-vel párhuzamosan, bár tőle egészen függetlenül, életének egy bizonyos szakában Saurès-sel együtt nevelkedve, fejlődik ki Paul Claudel költői génije. Claudel két okból tartozik a modern írók közé. Először, mert ő is átesett egy lelki átalakuláson, melynek következtében egy magából kiinduló lírai áramlat ömlik végig minden megnyilatkozásán, másodsor pedig azért, mert ő is nagy előszeretettel fordul a metafizikai problémák felé és a tér és idő kérdésének külön könyvet is szentel.

Itt ismét hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy mint írófársai, úgy Claudel is szákcúba került életalap szerint nevelkedett, hogy tehát nem lehet túl nagy fontosságot tulajdonítani annak, hogy melyik író milyen körülmények között esett át a megtérésen. Claudel Rimbaud-t olvasta. Hogy épen nála talált ösztönzést a katolicizmushoz való visszatérésre, az csak azt bizonyítja, hogy vele foglalkozott mélyebben

¹⁾ Calvet: *Renouveau*. p. 181.

átalakulásának időpontjában.

Sokkal inkább idetartozik annak tárgyalása, hogy hogyan vett részt Claudel az összes modern írókat jellemző metafizikai kérdésekkel való foglalkozásban.

Erre felel Claudel az „Art poétique“-ban, mely így a címen kívül nem is tartalmaz semmit a költészetből. Ez a cím érdekes annyiban, mert rámutat Claudelnek arra a meggyőződésére, hogy lehetőnek tartja ezeknek a problémáknak a költészet keretén belül való megoldását. Nem formakérdés tehát az, amit ebben a könyvben felvet, hanem annak a mély életnek, az élet azon mélységeinek és magasságainak kérdése, melyeket Claudel nemcsak a filozófia és metafizika, hanem a költészet tárgyaivá is tesz.

Ha itt csak azt emelem ki, hogy az okság elvének az emberi élettel szemben való érvényesítése egy „énergie productrice“-tól függ, hogy időelméletében a mérhető idő, melyet az óra és a csillagok járása teremt az időnek a térbe való vetítése által, élesen elkülönül az élt időtől, hogy dualista, hogy az értelem nem elsőrendű tényező az emberi megismerés, különösen a művészi alkotás szempontjából, akkor megadtam valamit az „Art poétique“ tárgyából, egyben azt is, mennyiben áll közel ezáltal Claudel a bergsoni modern életfelfogáshoz, különösen az időelméletben.

„Le temps: nous pouvons le considérer soit dans sa durée absolue et dans son écoulement uniforme, soit dans sa texture, matérielle dans sa suite ou dans son rythme“. ¹⁾

„Mais si l'heure comprimée dans le boîtier ne laisse pour effet de son passage qu'une certaine fatigue du ressort, quelque usure de pignon, l'heure totale créatrice accomplit une oeuvre, parfait des résultats, avance une histoire que nous pouvons lire“. ²⁾

„La tâche du monde est de continuer de ménager sa propre suite. Être, c'est créer. La minute présente diffère de toutes les autres minutes en ce qu'elle n'est pas la lisière de la même quantité de passé. Elle n'explique pas le même passé, elle n'implique pas le même futur. Je continue plus que l'aïeul dont je suis issu. A chaque trait de notre haleine, le monde est aussi nouveau, qu'à cette première gorgée d'air, dont le premier homme fit son premier souffle“. ³⁾

„... enfin le sens de la vie que nous appelons le temps...“. ⁴⁾

Ezeket a sorokat olvasva lehetetlen nem Bergsonra gondolni,

¹⁾ Art poétique. p. 38.

²⁾ „ „ „ p. 42.

³⁾ „ „ „ p. 43-46.

⁴⁾ „ „ „ p. 56.

hiszen az „Art poétique“-ban alig olvasunk mást, mint a bergsoni metafizikának Claudel nyelvére való átírását. A bergsoni „élan vital“ és a „durée pure“ egyesülnek a claudeli időben, hogy megvalósítsák a bergsoni „évolution créatrice“-t.

„Ainsi le temps n'est pas seulement le recommencement perpétuel du jour, du mois, de l'année, il est l'ouvrier de quelque chose de réel, que chaque seconde vient accroître; le passé, ce qui a reçu une fois l'existence . . . le passé est une incantation de la chose à venir, sa nécessaire différence génératrice, la somme sans cesse croissante des conditions futures“. ¹⁾

Ehhez a bergsonizmushoz hozzájárulhatott a keletázsiai és a bergsonival sokban rokon időfelfogás, melynek hatását Claudel mint Franciaország japáni nagykövete egészen közletről és közvetlenül érezhette.

Egy Claudelhez közelálló kritikus ezeket írja: „De la philosophie de Bergson à la foi de Claudel, c'est le même cheminement de la pensée à travers les phénomènes, mais en sens inverse. M. Bergson imagine en grand poète l'impulsion originelle du monde vivant. M. Claudel, peut-on dire, se tient à l'autre extrémité, et constatant ces phénomènes, les dénombrant, il les regarde s'unir et monter vers Dieu, éléments assemblés du monde épars: comme la fileuse qui tire de la quenouille de lin une poignée de fils tenus et les roulant entre ses doigts en compose un fil unique, et l'enroule au fuseau du rouet: „Tirer de tout, dit-il, un sens, une phrase, un hymne“. ²⁾

A kritikus itt elsősorban Claudel költői műveiről beszél, melyek csak a forma szempontjából tartoznak az egészen modern írások közé és figyelmen kívül hagyja az „Art poétique“-ot, mely vitathatatlanul bergsonista. Claudel a dráma terén is szakít a francia hagyománnyal. Így az „Annonce faite à Marie“ Maeterlinck drámáit juttatja eszünkbe, nem színpadra való, misztikus mű, egy előrehaladó, lüktető áramlás, ahol az egymást követő, váratlan és tisztán lelki okokból folyó cselekvések egy olyan egymást elsodró folyamatot alkotnak, melyben az élet maga tölt ki mindent. Minden halad egymás után, ismétlődés nélkül, hogy a sokszor erupciószerű, sokszor egész csendes, egymásba folyó lelki állapotok változása a mindent sodró időnek, a mindent magával ragadó életnek a benyomását kelti.

Ezt a szellemet látjuk Claudel minden munkájában. Érdekes, hogy a mozgásnak, a mozgalmasságnak keresése által hogyan tesz Claudel egy tájleírást úgy élénk, hogy annak minden szavából, minden

¹⁾ Art poétique p. 44.

²⁾ E. Saint-Marie Perrin: Introduction à l'oeuvre de Paul Claudel. (Paris, 1926.) p. 105-106.

fordulatából egy életháttér mozgásban lévő, rejtelmes körvonalai bontakoznak ki. (i. Au Japon N.R.F. 1927. I. 424.)

Claudel ebben a művészetfelfogásban, a lélekből kiinduló, mindenben életet kereső, keresztény művészet eredményét látja:

„Car l'artiste païen faisait tout du dehors, et nous faisons tout de par dedans comme les abeilles.

Et comme l'âme fait pour le corps: rien n'est innerte, tout vit. Tout est action de grâce“.¹⁾

Ezt a belsőből kiinduló misztikus keresztény felfogást Grautoff Ottó másra vezeti vissza.

„Bourget, Jamnes, Gide und Paul Claudel, die zum Teil gerade durch die Mallarméschen, Ghilschen, und Royèreschen Theorien die Kleinheit und Hilflosigkeit des Individuums erkannt haben, folgen sicher einem inneren Ruf, der sich aus einer freiheitsmüden Zeitstimmung heraushebt, wenn sie im protestantischen, oder katholischen Mystizismus aufgehen. In ihnen wachen neue religiöse Energien auf, die ihre Einsamkeit beleben. Nicht Descartes' trockene und kalte Logik, sondern Pascals lyrische Metaphysik gibt ihnen, wie ehemals Fénelon, Chateaubriand und Lamartine die Stütze, auf der sie ihre neue Gesinnung entfalten“.²⁾

Nem tartozik dolgozatom keretébe annak eldöntése, mennyire találó ez a megállapítás. Paul Claudel azonban a megnevezett három íróval is ellentétben új metafizikai alapon áll. Ennek eredménye az „Art poétique“, az intuiciós művészeti felfogás, és az a majdnem tisztán prózai (akármilyen művészi is ez a próza) előadásmód, melyet Saurès-nél és Péguy-nél is láttuk. Kiindulásuknál egy közös tényező működött közre, a bergsoni filozófiának csábítóan szép és vonzó hatása.

VII. André Suarés.

Irodalmi és művészeti felfogása Romain Rollandra-ra és Péguy-re emlékeztet, vagy inkább mind a kettőből tartalmaz valamit. Emellett határozott egyéniség és mindent átfogó nagy műveltség jellemzi összes kritikai és filozófiai munkáit. A renaissance emberének nevezi őt Stefan Zweig Romain Rolland után, bár Saurès inkább a romantikusok iskoláját járta végig. Nagy zene- és Wagner imádó Claudellel és Rolland-nal együtt; az írók között Shakespeare az első, helyét később Tolstojnak adja át. Suarés erős temperamentuma a bergsonizmusban

¹⁾ L' Annonce faite à Marie Éd. N. R. F. 1926. p. 122.

²⁾ E. und O. Grautoff: Die lyrische Bewegung im gegenwärtigen Frankreich. (Jena 1922.) p. XXXVII.

az „élan vital“ filozófiáját üdvözli és azt a maga teljes egészében befogadja. Hű is marad Bergsonhoz egész irodalmi működésén át s nem egyszer talál meleg elismerő szavakat a bergsoni filozófia méltatására.¹⁾ A bergsoni filozófia időelmélete volt az, amely úgy őt, mint Claudel a keleti bölcselet megértésére képessé tette, illetve figyelmüket erre ráirányította.

Miként Romain Rolland, úgy Saurès is a nagy és egyedülálló tehetségek felé fordult egész érdeklődésével. A „Cahiers de la Quinzaine“-ben jelenik meg a „Tolstoï vivant“²⁾ és a „Portrait d'Ibsen“³⁾ itt értezik Napoleontól⁴⁾ és Pascalról.⁵⁾ Ezeket a értekezéseket az erő keresése és imádata jellemzi és a hatalom gyakorlásában élő igazi férfinek való behódolás.

„La force est la reine du monde, non l'opinion. Et si l'opinion règne, c'est toujours qu'elle parle pour la force. A César maître, ministres et sénat fainéants“.⁶⁾

Aztán: „La foi est le sens de la vie, et plus encore, la force de la vie-même. En quoi la foi ne porte pas moins l'État que l'Église“.⁷⁾

Egy előbb idézett mondata még tisztábban fejti ki ezt a nézetet. Az egyházak és államok csak külső megjelenési és érvényesülési formái ennek hatalomnak, vagy hitnek, a lényeg az erő bírása, egyedüli rendelkezés ezzel a hatalommal.

Az erőnek hódol a „Voici l'Homme“ első fejezetében is.

„Et d'abord, la force. Tout masque la force: rien ne la dissimule; et rien n'en a raison: car elle est la raison de ce qui a raison. La force est le premier mot en tout, et le dernier en toutes les langues: dans le patois du droit, comme dans le parler laconique de la guerre. Son discours est universel“.⁸⁾

Ez a kifelé is ható erő mindig a belső életeréből fakad, amit a folytonos cselekvés árul el.

„L'action, c'est la foi. L'action est toujours optimiste. On croit, tandis qu'on agit. C'est pourquoi il est si vain de chercher une

¹⁾ L. többek közt N. R. F. I. VII. 1928. p. 53.

²⁾ XII. série. 7.

³⁾ X. série. 5.

⁴⁾ XIV. „ 1.

⁵⁾ XIII. „ 8.

⁶⁾ L. Tolstoï vivant p. 139.

⁷⁾ „ „ p. 121.

⁸⁾ Voici l'Homme. (Paris. Bibliothèque de l'Occident, 1906.) p. 11.

idée pessimiste dans une religion solide, quelle qu'elle soit. La religion la plus sombre a plus de joie que le plus gai des philosophes, s'il en est".¹⁾

Az erő és mozgás már a külsőben megnyilvánul. „Les traits de Pascal ont dû être en perpétuel mouvement: la force de cet esprit et sa volonté dédaigneuse toujours agissantes et toujours inquiètes pendant la vie, ne sont fixées que là (dans la mort). Mais la maladie originelle et mortelle dès l'origine, qui la guérit? C'est la vie".²⁾

Az erőnek a szellemből, a génie belső világából kell fakadnia, az anyag automatizál. Ezért utálja az amerikai szellemet, „Ils sont l'inhumaine puissance de la matière sans âme, et si automatiques que l'âme y étant matière, poids et mesure, la matière compacte s'y adonne pour l'esprit".³⁾

Ezzel szemben Julius Caesar: „Son pouvoir est le moins légitime de tous, au regard des siècles, -et c'est aussi le plus légitime; il règne, parce qu'il est le plus grand. Le commun des hommes y voit l'usurpation suprême: avec raison. Le plus grand ne se connaît qu'à l'usage; la fin le démontre. La caricature de César plait aux peuples, et César à l'artiste. Je ne suis pas pour la politique de César, mais pour César-même. Je tiens pour la beauté de l'homme".⁴⁾

Tiszta romantikus felfogása ez a művészetnek; mert miként Péguy Jeanne d'Arc-ban saját élő hitét személyesítette meg, miként Romain Rolland minden nagy életrajzban (és végeredményben a Jean Christophe is egy ilyen) a génie szinte ösztönös alkotását és az életnek, a belső életnek zenei ritmus szerint történő előrehaladását keresi, úgy merül el Suarès az erőnek és az erőt kifejező egyéniségeknek hódolatába. Ez Suarès írásainak ismertetőjele, ez az ő egyénisége.

Amit a továbbiakban látunk, a művészetről, szépről alkotott véleménye, lélektani és metafizikai felfogása teljesen a Bergsoné.

Íme néhány példa;

Az értelem: Dans la raison l'homme sert un esclave qui s'émancipe. La science est un à peu près puéril. Pour un oeil mieux fait, il n'y a point de ligne droite. La pauvreté de nos sens fait la richesse de la science. La raison tient toute sa force de notre faiblesse; et quand elle parle en maître au sentiment, la parvenue oublie d'où elle vient".⁵⁾

¹⁾ Voici l'Homme. p. 12.

²⁾ Visite a Pascal. (Cahiers de la Quinzaine. XI. 1. p. 33. 61.)

³⁾ Voici l'homme. p. 27.

⁴⁾ „ „ p. 66.

⁵⁾ „ „ p. 130.

Az élet mechanizmus: „ O monstrueuse machine que la vie, tout se fait sans nous. Tout se passe en dehors de nous, qui ne sommes là que pour servir. La mort, l'amour, la maladie, le fait de l'espèce, autant de roues inexorables, où notre volonté n'est pour rien, et qu' il nous faut servir éternellement en esclaves“.¹⁾

Emellett az ember mégis végez szabad, teremtő munkát. Az „acte de créer“ ez, melyben a Force és a Foi, az erő és a hit a cselekvők, melyeknek az értelemhez semmi közük, melyek együtt mégis valami belső, mély tudás alapján igazodnak el az élet igazi valóságában.

Suarèsnél az erő és hit minden fölé való helyezése a tiszta dualista felfogás bizonyosságai, vagy ha nem dualista, akkor inkább hajlik az energiának, a léleknek az anyaggal szemben való elsőbbségére:

„La matière n'est pas éternelle. Et même comme idée, elle doit disparaître. Elle s'évanouit dans la force. La matière est un jeu de la force“.²⁾

Ezt a tételt a „Matière et Mémoire“ végén Bergson is majdnem így fogalmazza meg, ha nem is ilyen határozottan. Idővibrációkból teszi össze az anyagot úgy, hogy nem az anyag térbeli, de időbeli meghatározását adja.

Az ember, a művészi kutatás középpontja, az anyagnak közöni mechanizmusát, az anyagnak, melynek Suarès „force“-a, vagy Bergson „élan vital“-ja adott életet.

„L'homme est un animal, et non pas même à sa place sur l'échelle de la nature. Mais il va et vient sur tous les degrés, et il lui reste aux pattes quelques traces de tous les échelons“.³⁾

„La vie nous semble volonté dans la nature. Nous-mêmes, tant que nous sommes, nous voulons pour durer. Dans ce qu'on veut, on croit s'appliquer à l'acte présent; et pourtant toute volonté est un élan passionné à l'éternité, un jet de fronde au centre de la cible immuable. Je ne parle pas de ces êtres précaires, de ces „moi“ déjà rongés par l'abandon, et mangés aux mites, à qui suffit l'éternité d'une abstraction.“⁴⁾

Ez a bergsoni „élan vital“ filozófiája, melynek eredménye a folytonosan előrehaladva való teremtés, egyben egy folytonos meghalás. „La mort du moi fait la vie du monde“,⁵⁾ mondja Suarès, és miként Bergsonnál, úgy nála is nagy nyitottság, nagy befejezetlenség az egész jövő.

¹⁾ Voici l'homme. p. 245.

²⁾ „ „ „ p. 128.

³⁾ „ „ „ p. 127.

⁴⁾ „ „ „ p. 134.

⁵⁾ „ „ „ p. 155.

„Toute doctrine qui implique une fin, est optimiste“¹⁾ . . .
„L'homme n'est pas fini. Et plus il est homme, plus loin il se juge de sa fin. Le tourment du grand homme : s'accomplir. Il y a pourtant peu de joie dans l'accomplissement. On a trop souffert de la prison pour jouir beaucoup de la délivrance. L'homme n'est pas sa propre limite. Il est dans sa nature de chercher au delà de lui et de penser. Pour l'homme, c'est Dieu qui est la limite. De là qu'on aime dans les beaux animaux une sorte présente de perfection; et qu'on s'irrite, à mesure qu'on les connaît mieux, contre les hommes“.²⁾

„Toutes les histoires sont fausses : car toutes, elles finissent et elles commencent“.³⁾

Emberek életében, különösen a nagy emberekében, gyönyörködhetik Suarès ebben a nagy befejezetlenségben. Határozatlan megindulás és megszakadás az élet, mert hol van az az egyéniség, aki úgy halna meg, hogy mindent kiélt, mindent megteremtett volna és aki minden teremtés után ne akarna sokszorosán újra teremteni?

Művészeti felfogása : „Quoi qu'il semble au vulgaire, il n'est donc pas de grand poète sans une grande intelligence. Ce qui trompe, c'est que l'intelligence en lui est la servante d'une reine plus belle“.⁴⁾

„Enfin les seuls philosophes qui ne soient point mort-nés, sont des poètes“⁵⁾

Suarès művészeti felfogása tisztán bergsoni, intuiciója túl van az értelmén, azt előre feltételezi. Csak meglátási képesség ez az intuíció, mely betekintést ad a költőnek oda, ahová más nem tekinthet, vagy ha néz, nem lát semmit abból, amit a költő rögtön fölfedez. Ezenkívül minden művész, épen különös képességénél fogva, megérzi a természet életének, saját belső életének folyását, mindezeket tudatossá képes tenni mások előtt és ezzel a belsőből eredő intuicionális tudással urrá lesz fölöttük. Ezen az alapon készülnek Suarès írói életrajzai és ez alapja egész művészi munkájának. Épen úgy mint Péguynél láttuk, Suarès is minden eredeti alkotást a művészi teremtés mintájára hoz létre, legyen az tudományos, vagy akármilyen természetű. A gondolkodásnál is súlyt helyez mindig annak hangsúlyozására, hogy az tisztán időben történik és a térhez semmi köze.

Mint a fentiekből látható. megítélésem alapjául a „Cahiers de la Quinzaine“-ben megjelent írói életrajzok és a „Voici l'Homme“

1) Voici l'Homme. p. 101.

2) „ „ p. 97.

3) „ „ p. 99.

4) „ „ p. 389.

5) „ „ .

című irodalmi-filozófiai kötet szolgált. Hogy az ezeknek alapján megállapított elvek hogyan érvényesülnek egész munkásságában, azt egy olyan sok irányban dolgozó írónál egy disszertáció keretében nehéz volna részletezni. Mint általános jellemvonást az élettel való teltséget emelem ki, ettől az élettől duzzad minden apró és terjedelmes munkája, ezt az életet tudja átlehelni mindenbe, amihez hozzáér, amiből irodalmat és művészetet csinál.

A már Claudelnél említett érdeklődés a keleti, különösen japán bölcsészet iránt megvan Suarèsnél is, talán valamivel még nagyobb mértékben. Ennek lényegét így ismerteti egy bírálója: „... car il n'y a de réel que le singulier et la quête du poète et de plus en plus vers l'essentiel, le coeur du coeur, l'intuition de l'infini dans le hic et nunc. Voilà, par où Suarès est japonais ne voulant plus maintenant que saisir l'insaisissable palpitation du Temps à la surface de la Vie éternelle“.¹⁾

Ebből a Kelet iránti érdeklődésből, mint már említettem, nagyon sokat lehet visszavezetni arra a különösen időelméletében új és a japán felfogással valamennyire rokon bergsoni időelméletre, melynek Suarès őszinte híve volt.

Suarès bergsonizmusát így jellemzi a Mercure de France irodalmi kritikusa: „Bergsonian? M. Suarès ne s'en cache pas. Etre bergsonian, c'est pour lui perpétuellement combattre contre l'automatisme et le mécanisme qui cherchent sans trêve à ressaisir l'élan de vie. C'est garder à tout âge la jeune ardeur de recherche et de combat; c'est vouloir ne rien perdre de cette liberté difficile, par quoi la vie s'affranchit du déterminisme des choses mortes; . . . et c'est enfin se servir jusqu'au bout et sans trembler de son intelligence, tout en voyant la distinction des différents ordres et en gardant intact le sens poétique de la vie“.²⁾

VIII. Henri Bergson és Marcel Proust,

Azok között, akik Bergson tanait közvetlen, elmélyedő és komoly tanulmány alapján ismerték meg, elsőnek lehetne Marcel Proust nevét megemlíteni, aki egyébként is egyedülálló és nehezen osztályozható írója a legujabb kornak.

Életrajzának megírója ³⁾ mindjárt művének elején ismerteti azt

¹⁾ N. R. F. 1929. p. 874.

²⁾ Mercure de France. 1929. VI. 1. p. 143. (Gabriel Brunet cikke).

³⁾ Léon Pierre-Quint: Marcel Proust, sa vie, ses oeuvres. Paris. Sagittaire. 1925.

a kort, melyben Proust mesterével összekerült. Eredetileg jogi és politikai tudományok megismerése végett került a Sorbonne-ra, de nagyobb hajlandósága a filozófia iránt s talán kiváló mestereinek hatása a nagy filozófiai rendszerekre hívták fel figyelmét. Darlu, majd Boutroux, Lachelier és Ravaisson voltak azok, akik után a bergsoni filozófiával érintkezésbe került.

Proust húsz év körüli, minden nagy és főként minden divatos iránt érdeklődő ifjú, Bergson pedig az egyetemek kedvelt előadója, akinek felolvasásaira tódul nemcsak a diákság, hanem az egész előkelő párisi világ és akinek épen ekkor jelent meg első nagyobb munkája, az *Essai sur les données immédiates de la conscience*. (Proust 1871-ben született, júl. 10-én, Bergson *Essai*-je 1889-ben jelent meg). Röviddel ezután Bergson házassága révén rokonságba is került a nagy metafizikussal, aki iránt csodálatának olyan mértékben kellett nőnie, amint Bergson tekintélye és általános elismertetése a sok támadás és körülötte dúló harc ellenére is állandóan nagyobb és szélesebbkörű lett.

Nagy munkájában, az „*A la Recherche du Temps perdu*“-ben csak egy alkalommal fordul elő Bergson neve ¹⁾, bár a halála után megjelent *Hommage*-ban Robert Proust már világosan leírja azt a fejlődést, amelyen regényíró-testvére már kora ifjúságában átesett.

„Il me précéda d'un an dans la classe de philosophie du lycée Condorcet de notre cher maître Darlu qui eut certainement sur lui une influence considérable. . . .

Cette influence de Darlu fut certainement sur lui considérable, comme celle de Paul Desjardins et ultérieurement celle de Bergson“.²⁾

Léon Pierre-Quint egy kiadatlan levelét idézi, melyben az író az emlékezést, mint lélektani problémát fejtegeti, mikor művének egy részét magyarázza. „C'est un livre extrêmement réel, mais supporté en quelque sorte pour imiter la mémoire involontaire qui selon moi (bien que Bergson ne fasse pas cette distinction) est la seule vraie, la mémoire de l'intelligence et des yeux ne nous rendent du passé que des facsimilés inexacts etc“.³⁾ Ebből a zárójelbe tett közbevetésből az tűnik ki, hogy Proust, mikor az emlékezés formáit saját tapasztalata alapján leírni akarta, Bergson megkülönböztetéseit mindig szem előtt tartotta.

A ma már hatalmas Proust-irodalom állandó problémája a Proust-Bergson viszony rendezése, nem annyira az életrajzi adatok pontosságának, mint inkább Proust eredetiségének tárgyalásánál. A legtöbb

¹⁾ *Le Côté de Guermantes* I. p. 200.

²⁾ *Hommage*. Article de Robert Proust. p. 18.

³⁾ L. Pierre-Quint: op. cit. p. 147.

kritikus azonban már előre elfoglalt álláspont szerint bírálja el a kérdést és sokszor a legellentétebb nézetekkel találkozunk. Léon Pierre-Quint ezeket írja: „Proust semble avoir vécu, senti, expérimenté personnellement toute la psychologie bergsonienne“, továbbá „les idées qui dominent l'esprit et l'oeuvre de Proust, l'écoulement du temps, l'évolution perpétuelle de la personnalité dans la durée, les richesses insoupçonnées de l'inconscient que nous ne pouvons retrouver que par l'intuition, la mémoire ou les associations involontaires, mais qu'il n'est pas possible d'exprimer qu' à l'aide de l'intelligence, l'intelligence seule incapable de saisir la vie, l'art unique réalité du monde et qui permet de retrouver la vie dans sa profondeur, toutes ces idées s'inspirent de Bergson“. ¹⁾

Ugyanezt az álláspontot képviseli Étienne Burnet ²⁾ és még nagyon sokan azok közül, akik ehhez a kérdéshez hozzászóltak. Ezeknek felel Gabriel Brunet a *Mercur*e de France-ban:

„J'ai lu beaucoup d'études bien singulières et souvent bien cocasse sur M. Proust et la durée. Les dons d'observateur ironique et même cruel de Marcel Proust n'ont rien à voir avec le bergsonisme. Et même ses beaux dons de psychologue. Voir clair dans les rapports de l'inconscient, et du conscient, discerner les motifs obscurs, puissants et cachés, sans les motifs illusoirs que nous aimons à nous donner, à nous-même, ne demande aucune initiation bergsonienne. On pourrait même dire que la philosophie bergsonienne consiste avant tout dans la tension du principe vital vers l'avant, ce qui entraîne perpétuelle invention, renouveau jamais lassé de création, effort pour se dégager du passé, et cette tendance bergsonienne me semble très nettement opposée à l'orientation générale de l'oeuvre proustienne. Sans doute, il existe des rapports entre Proust et Bergson, mais je crois qu'on peut cueillir le plus capiteux de l'oeuvre proustienne sans s'attarder à la philosophie bergsonienne“. ³⁾

Két szélsőséges állásfoglalással van itt dolgunk, melyek között még nagyon sok fokozatban állapítottak meg hasonlóságot, vagy azonosságot a prousti és bergsoni metafizika között. Sokan Bergson mellett még az Einstein és Freud nevét is emlegetik. Nem tartozik ide, de megemlítem, hogy az Einstein-hatást már a német Curtius is valószínűtlennek tartja; Proust filozófiailag elég iskolázott volt ahhoz, hogy ismeretelméleti problémákat magának felvessen és megoldjon, az új francia filozófia pedig nagyon is alkalmas volt arra, hogy azo-

¹⁾ Léon Pierre-Quint: Op. cit. p. 33.

²⁾ Étienne Burnet: *Essences*. Seheur 1929.

³⁾ *Mercur*e de France: 1929. VI. p. 380.

kat a tér-és időfolytonossági elméleteket, vagy inkább megjegyzéseket, melyekben Einstein-hatásokat lehetne keresni, Proustból kiváltsa. Ugyanez áll a freudizmusra is. Bár úgy a freudi, mint a prousti és bergsoni lélektani megfigyelések sok tekintetben rokonságban vannak egymással, alig lehet arra gondolni, hogy ezeknek kiindulópontja épen Freud volna.

A Bergson-Proust kérdés eldöntését nehezíti az a tény is, hogy Proust, aki széles körben kora irodalmának majdnem minden képviselőjével levelező viszonyban állt, aki leveleiben majdnem minden munkájára vonatkozó kérdést érintett, a Bergsonhoz való viszonyáról alig ír. Azon a néhány levélen kívül, melyekben Bergson mint támogató és mint barát szerepel¹⁾, csak egy-két levélben fordul elő a filozófus neve, amikor Proust saját elgondolásainak eredetiségét védi.

Egyik levelében ezt írja : „J'ai tâché de faire apparaître à la conscience des phénomènes inconscients qui, complètement oubliés, sont quelquefois situés très loin dans le passé. (C'est peut-être, à la réflexion, ce sens spécial qui m'a fait quelquefois rencontrer — puisqu'on le dit — Bergson, car il n'y a pas eu, pour autant que je peux me rendre compte, suggestion directe.“²⁾

Egy másik helyen : „J'ignore entièrement les vues bergsoniennes sur l'Art dont vous parlez. Quand je serai en état de lire, je chercherai dans tous les livres“³⁾

Ezek a védekezések nem azt jelentik, mintha nem ismerné el, nem tisztelné, nem helyezné nagyon magasra Bergsont, de a fenti kérdésekben, melyekben már kortársai megtalálták a Bergsonnal való kapcsolatot és arra figyelmét is felhívták, nem akarja a filozófustól való függőségét elismerni. Nagy örömmel írja egyik angol barátjának : „ . . . on fait des cours sur moi dans presque toutes les Universités importantes, des hommes de la valeur de Bergson approfondissent mes livres“⁴⁾

Az „A la Recherche du Temps perdu“, az a regény vagy emlékiratsorozat, mely mint Proust főműve az összehasonlítás alapját képezi, a múlt eseményeinek, egy kornak, egy kor egész társadalmának élenktárása, összeállítva teljesen egyéni emlékekből, régi és a lélek mélyén lezajlott élményekből, melyek előttünk bontakoznak ki és alakulnak át egy szerelem tárgyilagos leírásává, tudományos értekezéssé,

1) Correspondance générale de M. Proust. 1930-33. III. ps. 9.
83.94. 251. 228.

2) „ „ „ „ „ III. p. 194-195.

3) „ „ „ „ „ III. p. 236.

4) „ „ „ „ „ III. p. 29.

szenvedélyesen drámai féltékenységi történetté, vagy intuitív meglátásokká, melyekből metafizikai valóságokat és tudatalatti, nehezen megfogható lelki jelenségeket fedezhetünk fel magunknak. Az ember és az élet, a művész és a művészi alkotás, a szerelem és halál kérdése, a legelrejtettebb és legelvontabb kérdések, ezenkívül olyan sora a tudományoknak foglalkoztatják Proustot, melyeket csak nagy művész kezével illeszthetett be egy nem tudományos értekezéssornak szánt munkába. Épen ezért az, amit ír, sokszor fárasztó, de mindig tár fel valami újat, ami elég érdekes és megkapó ahhoz, hogy ne sajnáljuk a fáradságot egy kis kerülőtől.

Ami a felvetett kérdést, a Bergson-Proust kapcsolatot illeti, arra vonatkozólag előre leszögezem azt az álláspontot, hogy Proust és Bergson pszichológiai és metafizikai megállapításai és még nagyon sok vonás a két nagy elme között azonos úton haladnak. Proust nagyon sokat tanult régi tanárától és a bergsoni filozófia nagyon sok eredménye élesen domborodik ki Proust egész gondolkodásában. Hogy épen az élan vital filozófiája, a maga egészségesen pozitív jellegével nem tudott mindenben úrrá lenni Proust sokszor a negativum felé hajló szkepticizmusán, a Proust származásából, egész vérmérsékletéből, különösen beteges természetéből, betegen leélt életéből könnyen magyarázható.

Ismét hangsúlyozni kell azt, hogy itt nem Proust eredetiségéről van szó: minden nagy író belenő egy életszemléletbe, egy világfelfogásba, amelyikkel szemben állást kell foglalnia. El kell fogadnia és mélyítenie, vagy küzdenie kell ellene, de ennek az életszemléletnek a nyomai rajta kell hogy legyenek, mint rányomott bélyeg az író egész jövőendő munkásságán. Proust átvette a bergsonizmust, ennek keretén belül szabadon dolgozott, állított fel elméleteket, mélyítette és domborította ki annak egyes részeit. Bergson így egy meglátási formát, egy széles keretű világnézetfélét adott Proustnak, akinek eredetisége nemcsak abban van, hogy hogyan látott, hanem főként abban, hogy mit látott.

Az alább következő fejezetekben részletesen tárgyalás alá veszem az egyes összevethető pontokat, hogy a prousti élet- és világfelépítés a bergsoni rendszer tükrében a két gondolkodó művei alapján bontakozék ki.

Az *ész*-nek (raison) és az ész által adott *értelmi ismeret* nek (intelligence) szembeállítás a *intuición*-val és a intuiciós meglátással Bergson műveinek egyik nagy eredménye. Ebből az ismeretelméleti kérdésből indulok ki, hogy Proust módszerén átmenve a belső *én*-t, az egyéni, emberi életet felépítem, azt az embert, mely a belső élet

és a külső világ hatásainak közepette a művészetekben emelkedik saját maga fölé, itt jut el a valóság és a szépség megértéséhez, megérzéséhez. Csak a művészet értelmén felüli, intuiciós módszerével tudja legyőzni a meglátás akadályait, a való életre irányított, a megszokás korlátai között mozgó emberi eszet, melynek látható szerve, az agyvelő, gondosan leszűri a kívülről és belülről feléje tóduló benyomásokat. Ez az intuiciós módszer az emlékezés egyik formájában minden élményünket elő tudja tárni, beállít bennünket egy lélektanilag élt időbe, új alakban jeleníti meg a teret és az időt, új helyet ad az embernek ebben az új világban.

Proust nagyon sokra becsüli az értelmi műveltséget. O maga tipusa a mindent megérteni akaró, mindenbe értelemmel is behatolni törekvő értelmi embernek és munkái káprázatosan nagy tudásról tanúskodnak.

Az igazi tudás azonban sem Bergsonnál, sem Proustnál nem ered tisztán az értelemtől. Egyik élményével kapcsolatban ezt olvassuk Proustnál: „C'était un projet qui avait aussi l'avantage de fournir un aliment à la disposition intéressée, active, pratique, machinale, paresseuse, centrifuge qui est celle de notre esprit, car il se détourne volontiers de l'effort qu'il faut pour approfondir en soi-même d'une façon générale et désintéressée, une impression agréable que nous avons eue. Et comme d'autre part nous voulons continuer à penser à elle, il préfère l'imaginer dans l'avenir, préparer habilement les circonstances qui pourront la faire renaître, ce qui ne nous apprend rien sur son essence, mais nous évite la fatigue de la recréer en nous-même et nous permet d'espérer la recevoir de nouveau du dehors“¹⁾

„L'habitude de penser empêche parfois d'éprouver le réel immunise contre lui, le fait paraître de la pensée encore.“²⁾

A gyakorlatiasságra, tisztán a külső világban való kényelmes eligazodásra irányított bergsoni eszet ismertük meg, mely az intuícióval együtt, bár attól élesen megkülönböztetve az egész bergsoni ismeretelmélet alapja.

Bergsonnál a valóságnak tisztán a mi szemszögünből való meglátása, tulajdonképen tehát meghamisítása, már a percepciónál kezdődik. „ . . . elle serait, en droit, l'image du tout, elle se réduit, en fait, à ce qui vous intéresse.“³⁾ „Percevoir toutes les influences de tous les corps serait descendre à l'état d'objet matériel. Percevoir consciemment signifie choisir, et la conscience avant tout dans ce discer-

1) A l'ombre des jeunes filles en fleurs I. p. 209.

2) Albertine disparue p. 76.

3) Mat. mém. p. 29.

nement pratique“.¹⁾ Ugyanigy tisztán hasznosra irányított az értelem is: „Attelés, comme des boeufs de labour, à une lourde tâche, nous sentons le jeu de nos muscles et de nos articulations, le poids de la charrue et la résistance du sol: agir et se savoir agir, entrer en contact avec la réalité et même la vivre, mais dans la mesure seulement où elle intéresse l'oeuvre qui s'accomplit et le sillon qui se creuse, voilà la fonction de l'intelligence humaine“²⁾, mondja Bergson az emberi értelmet jellemezve, mely épen fent leírt céljánál fogva nem értheti meg azt az életet, melyben csak eligazodni kell tudnia. „L'intelligence est caractérisée par une incompréhension naturelle de la vie“.³⁾

Kétségtelen, hogy ennél az értelmi ismeretnél többet ad az ösztön, mely tökéletes ismerettel bír az életről, csakhogy az ösztönös tudás tudattalan. „Il y a des choses que l'intelligence seule est capable de chercher, mais que, par elle-même, elle ne trouvera jamais. Ces choses, l'instinct seul les trouverait; mais il ne les cherchera jamais“.⁴⁾

Az ember tehát akkor jutna tökéletes és tudatos ismerethez, ha az „intelligence“-on kívül rendelkeznék egy tudatossá tehető ösztönös ismerettel is. Ez az intuitív megismerés. „C'est à l'intérieur même de la vie que nous conduirait l'intuition, je veux dire l'instinct devenu désintéressé, conscient de lui-même, capable de réfléchir sur son objet et de l'élargir idéfinement“.⁵⁾

Mind az értelem, mind az intuición egyenrangúan fontos kellekei ennek a megismerésnek, mert való és tudatos ismeretet akarunk. „Mais si, par là, elle dépasse l'intelligence, c'est de l'intelligence que sera venue la secousse qui l'aura fait monter au point où elle est. Sans l'intelligence, elle serait restée, sous forme d'instinct, rivée à l'objet spécial qui l'intéresse pratiquement, et extériorisée par lui en mouvement de locomotion“.⁶⁾

A következő néhány sor nyíltan kimondja Proustnál is, hogy a valóság megismerésének nem az értelem, de más valami az igazi eszköze.

„De ce que l'intelligence n'est pas l'instrument le plus subtil le plus puissant, le plus approprié pour saisir le vrai, ce n'est qu'une raison de plus pour commencer par l'intelligence et non par un intuitivisme de l'inconscient, par une foi aux pressentiments toute faite. C'est la vie qui peu à peu, cas par cas, nous permet de remarquer que ce qui

¹⁾ Mat. mém. p. 39.

²⁾ Év. cr. p. 209.

³⁾ „ „ p. 179.

⁴⁾ „ „ p. 164.

⁵⁾ „ „ p. 192.

⁶⁾ „ „ p. 193.

est le plus important pour notre coeur on pour notre esprit, ne nous est, pas appris par le raisonnement, mais par des puissances autres. Et alors, c'est l'intelligence elle-même qui se rendant compte de leur supériorité, abdique par raisonnement devant elles, et accepte de devenir leur collaboratrice et leur servante“. ¹⁾

Hogyan is lehetne helyes, az értelem világfelépítése, mikor az egész környezetet nem úgy látjuk, ahogy valóban él, hanem ahogy érzékeink útján, saját magunk azonnali cselekvő beavatkozása érdekében átalakítva az agyvelő elénk adja?

„Nous éprouvons souvent une sorte de stupeur quand nous avons devant nous, au lieu du monde imaginé, le monde visible (qui, d'ailleurs, n'est pas le monde vrai, nos sens ne possédant pas beaucoup plus le don de la ressemblance que l'imagination, si bien que les dessins enfin approximatifs qu'on peut obtenir de la réalité sont au moins aussi différents du monde vu que celui-ci était du monde imaginé)“. ²⁾

Szükségesnek tartottam épen ennek a néhány idézetnek a tárgyalás elejére való tételét. Egészen világos a Bergson-Proust gondolatmenet párhuzamossága. A külső világ képét az érzékszervek útján nyert percepciók és az agyvelő hamisítják meg, míg belső életünk folyását az agyvelő formálja át tisztán gyakorlati céliből. Az igazság nem fontos. Egy bizonyos értelmi fokon azonban olyan jelenségek megoldása válik szükségessé, melyeket az értelem nem tud elénk tárni. Ezeket a jelenségeket egy értelemtől független, azon felülálló képesség sejteti meg velünk. Bergson intuíciónak nevezi. Úgy Proust, mint Bergson élményi alapból indulnak ki: Bergson a tiszta tartam folyásának megérzéséből, Proust pedig azokból a tényekből, melyeket a múltélet emlékeinek megnyílása dobott eléje.

Mindjárt a regénysorozat elején megtaláljuk annak az emlékezésnek a példáját, melyből kiindulva Proust az ember belső életét kialakítja. Combray-t, azt a helységet szeretné felidézni és leírni, amelyben gyermekkorának nagy részét töltötte. Alig jut eszébe valami . . . „comme si Combray n'avait consisté qu'en deux étages reliés par un mince escalier, et comme s'il n'y avait jamais été que sept heures du soir. A vrai dire j'aurais pu répondre à qui m'eût interrogé que Combray comprenait encore autre chose et existait à d'autres heures. Mais comme ce que je m'en serais rappelé m'eût été fourni seulement par la mémoire volontaire, la mémoire de l'intelligence, et comme les renseignements qu'elle donne sur le passé, ne conser-

¹⁾ Albertine disparue. p. 14.

²⁾ A l'ombre. I. p. 112.

vent rien de lui, je n'aurais jamais eu envie de songer à ce reste de Combray. Tout cela était en réalité mort pour moi". ¹⁾

Az értelmi emlékezés tehát, akármennyire is jelen van, nem adja vissza a múlt lényegét, az átélt pillanatot pedig soha az élmény melegségével, sajátos színével és valóságglátszatával felruházni nem tudja. Megőríz a múltból annyit, amennyi egy adott helyzetben való eligazodáshoz szükséges, a valóság azonban, miként mindenütt, ahol az értelem az irányító szerv, itt sem fontos.

„C' est peine perdue que nous cherchions à l'évoquer, tous les efforts de notre intelligence sont inutiles. Il est caché hors de son domaine et de sa portée, en quelque objet matériel (en la sensation que nous donnerait cet objet matériel) que nous ne soupçonnons pas. Cet objet, il dépend du hasard que nous le rencontrions avant de mourir ou que nous ne le rencontrions pas". ²⁾ Bergsonnál lelki életünk, ami végeredményben a múlt élményeinek és állapotainak összessége, akkor igaz és természetes, ha az értelem korlátozása alól felszabadulva, szabadon jelennek meg tudatunkban az emlékképek. Ezeknek a rég homályba merült képeknek felidézését Proust külső tárgyhoz köti, arról való képzetünkhöz, vagy érzésünkhöz. Az értelem természetesen nála is csak akadály lehet.

Proust egész műve véletlenül felidéződő emlékekből áll. Egy teába mártott sütemény íze Léonie nagynénjének vasárnapdélelőtti szokásos teázását idézi fel, mikor a jó asszony egy teájába mártott „petite madeleine“-t szokott a gyermek író szájába dugni. Ebből az ízből bukkant ki előtte Combray igazi képe, ahonnan Swann indul ki, hogy szerelmi küzdelmét megharcolja, ahol a Guermantes hercegek bölcsője ringott, akiknek társadalmi élete körül fejlődik ki az egész korabeli társadalom életének rajza, ahonnan végül az író maga is elindul, hogy nagy tehetségeivel és ugyanakkora gyengéivel az életnek legellentétebb dolgait kapcsolja össze és a legszorosabban összetartozó dolgokat szétválassza.

„Et comme dans ce jeu où les Japonais s'amuse à tremper dans un bol de porcelaine rempli d'eau, de petits morceaux de papiers jusque là indistincts qui, à peine y sont-ils plongés, s'étirent, se contournent, se colorent, se différencient, deviennent des fleurs, des maisons, des personnages consistants, et reconnaissables, de même maintenant toutes les fleurs de notre jardin, et celles du parc de M. Swann, et les nymphéas de la Vivonne, et les bonnes gens du village et leurs petits logis et l'église et tout Combray et ses environs, tout

¹⁾ Du Côté de chez Swann. p. 45.

²⁾ Swann. p. 46.

cela qui prend forme et solidité, est sorti, ville et jardin, de ma tasse de thé“. ¹⁾

A mult képeit a megszokás és az értelem élettanilag fontos célból homályosítja el, ha már nincs szüksége rájuk. Az álomban, vagy a lelki betegségeknel Bergson sorozatosan mutatja be, hogy mik lennének a következményei egy olyan felszabadulásnak, amelyben az agyvelő szabályozó, a jelen szükségéhez alkalmazó tevékenysége hiányzanék. Proust is az értelemben keresi a gátlás okát.

„C'est pourquoi la meilleure part de notre mémoire est hors de nous, dans un souffle pluvieux, dans l'odeur de renfermé d'une chambre ou dans l'odeur d'une première flambée, partout où nous retrouvons de nous-même ce que notre intelligence, n'en ayant pas l'emploi, avait dédaigné, la dernière réserve du passé, la meilleure, celle qui quand toutes nos larmes semblent taries, sait nous faire pleurer encore . . . Hors de nous? En nous pour mieux dire, mais dérobée à nos propres regards, dans un oubli plus ou moins prolongé.

Au grand jour de la mémoire habituelle, les images du passé pâlisent peu à peu, s'effacent, il ne reste plus rien d'elles, nous ne les retrouverons plus. Ou plutôt nous ne les retrouverions plus, si quelques mots n'avaient été soigneusement enfermés dans l'oubli, de même qu'on dépose à la bibliothèque nationale un exemplaire d'un livre qui, sans cela, risquerait de venir introuvable“. ²⁾

Balbecben egy sétakocsizás alkalmával egy három fából álló csoportot pillant meg.

„Je regardais les trois arbres, je les voyais bien, mais mon esprit sentait qu'ils recouvraient quelque chose sur quoi il n'avait pas prise . . . Je vis les arbres s'éloigner en agitant leurs bras désespérés, semblant me dire : ce que tu n'apprends pas de nous aujourd'hui, tu ne le sauras jamais. Si tu nous laisses retomber au fond de ce chemin d'où nous cherchions à nous hisser jusqu'à toi, toute une partie de toi-même que nous t'apportions, tombera pour jamais au néant. Et quand la voiture ayant bifurqué, je leur tournai le dos et cessais de les voir, . . . j'étais triste comme si je venais de perdre un ami, de mourir moi-même, de renier un mort ou de méconnaître Dieu“. ³⁾

Ennek az emlékezésnek, amely a külső tárgy eltávoztával, vagy meg nem jelenésével ennyire befolyásolja Proust jelenét, (mert a mult mindig a jelenbe tódul be) az időszemléletre is hatással kell lennie. Ezt a prousti idő vizsgálatánál fogom részletesen tárgyalni.

¹⁾ Swann. p. 48-49.

²⁾ A l'ombre. I. p. 196.

³⁾ A l'ombre. II. p. 21.

Itt csak arra mutatok még rá, hogy éppen kell keresni Vinteuil zenéje nagy pszichológiai hatásának forrását is. Swann nyugodtan ül egy szalónban, de mikor felhangzik Vinteuil szonátája, elmúlt szerelme, annak minden nagy szenvedésével és kevés örömeivel, feltör lelkének mélyéből, mely azt a maga teljességében éppen ehhez a zenéhez kapcsolva őrizte meg.

Mint ahogy a teával kevert sütemény-íz Combray-t, úgy idézi fel egy lépcsőn való ingadozás Velence képét.

„ . . . Je restais, à tituber comme j'avais fait tout à l'heure, un pied sur le pavé le plus élevé, l'autre pied sur le pavé le plus bas. Chaque fois que je refaisais rien que matériellement ce même pas, il me restait inutile ; mais si je réussissais, oubliant la matinée Guermantes, à retrouver ce que j'avais senti en posant ainsi mes pieds, de nouveau la vision éblouissante et indistincte me frôlait, comme si elle m'avait dit: „Saisis-moi au passage, si tu en as la force et tâche à résoudre l'énigme du bonheur que je te propose“. Et presque tout de suite je le reconnus, c'était Venise dont mes efforts pour la décrire et les prétendus instantanés pris par la mémoire ne m'avaient jamais rien dit et que la sensation que j'avais ressentie jadis sur deux dalles inégales du baptisère de Saint-Marc, m'avait rendue avec toutes les autres sensations jointes ce jour-là, à cette sensation-là, et qui étaient restées dans l'attente à leur rang, d'où un brusque hasard les avait impérieusement fait sortir, dans la série des jours oubliés. De même le goût de la petite madeleine m'avait rappelé Combray“. ¹⁾

Felidézheti egy vidék képét egy ott hallott hang is: mikor évés közben egy szolgáló apró kanalat üt egy tálhoz, vagy pohárhoz, egy szabad pályán megállt vonat, a kerekeket kalapácsütésse! vizsgáló vasúti alkalmazott, az egész vidék fáival, és minden apró részletével az író lelki szeméi elé varázsolódik. ²⁾

Nagyon sok példát lehetne felhozni még arra, hogy milyen lényegileg más, össze nem hasonlítható dolgok a szorosán értelemhez tartozó emlékezet és az a másik, amelyik hűségesen őrzi leélt életünk minden pillanatát, őrzi az értelem ellen, annak megkerülésével, hogy néha, mikor értelmünk fáradt, vagy valamilyen egyéb okból felfüggeszti működését, mult életünknek egy külső képhez, vagy érzéshez kapcsoló igazi szakasza nyomulhasson be a jelenbe. Hogy ez az emlékezés-elmélet mennyire egyezik a Bergsonéval, azt nem kell bővebben bebizonyítani. Ismer Bergson egy testhez kötött, szinte automatikusan működő emlékezést is, melyet Proust így mutat be:

„Une fois que j'avais quitté Gilberte assez tôt, je m'éveillai

¹⁾ Le temps retrouvé. II. p. 8.

²⁾ „ „ „ II. p. 10.

au milieu de la nuit dans la chambre de Tansonville, et encore à demi endormi j'appelai : „Albertine.“ Ce n'était pas que j'eusse pensé à elle, ni rêvé d'elle, ni que je la prisse pour Gilberte. Ma mémoire avait perdu l'amour d'Albertine, mais il semble qu'il y ait une mémoire involontaire des membres,] pâle et stérile imitation de l'autre qui vive plus longtemps, comme certains animaux ou végétaux inintelligents vivent plus longtemps que l'homme. Les jambes, les bras sont pleins de souvenirs engourdis. Une reminiscence éclore en mon bras m'avait fait chercher derrière mon dos la sonnette, comme dans la chambre de Paris. Et ne la trouvant pas, j'avais appelé „Albertine“, croyant que mon amie défunte était couchée auprès de moi“. ¹⁾

Miután Proust emlékezés-élményeit és azoknak természetét megismertük, röviden, könnyebb összehasolítás céljából ide iktatom át azokat az idézeteket, melyek Bergson emlékezéselméletére a legjellemzőbbek. Az emlékezésnek kettősségét, mely Proust regénysorozatának már első lapjain jelentkezik, Bergson így fogalmazza meg: „Le souvenir spontané est tout de suite parfait; le temps ne pourra rien ajouter à son image sans la dénaturer; il conservera pour la mémoire sa place et sa date. Au contraire, le souvenir appris (és ilyen minden „értelmi“ emlékezet) sortira du temps à mesure que la leçon sera mieux sue: il deviendra de plus en plus impersonnel, de plus en plus étranger à notre vie passée“. ²⁾ A kiegyensúlyozott lelki állapotot az értelemtől megállapított szigorú rend jellemzi. „Mais vienne un accident qui dérange l'équilibre maintenu par le cerveau entre l'excitation et la réaction motrice, relâchez pour un instant la tension des fils qui vont de la périphérie à la périphérie en passant par le centre, aussitôt les images obscurcies vont se pousser en pleine lumière: c'est cette dernière condition qui se réalise sans doute dans le sommeil où l'on rêve. Des deux mémoires que nous avons distinguées, la seconde, qui est active ou motrice devra donc inhiber constamment la première ou du moins n'accepter d'elle que ce qui peut éclairer et compléter utilement la situation présente: ainsi se déduisent les lois de l'association des idées“. ³⁾ „Les images emmagasinées par la mémoire spontanée sont des images de rêve; sans doute, elles paraissent et disparaissent d'ordinaire indépendamment de notre volonté; et c'est justement pourquoi nous sommes obligés, pour savoir réellement une chose, pour la tenir à notre disposition, de l'apprendre par coeur, c'est à dire de substituer à l'image spontanée un mécanisme moteur capable de suppléer“ ⁴⁾

¹⁾ Le temps retrouvé. I. p. 8-9.

²⁾ Mat. mém. p. 80.

³⁾ „ „ p. 82.

⁴⁾ „ „ p. 83.

Különböző példákat látunk Bergsonnál, melyekben a „souvenir spontané“ jellemzése benne van. „ . . . vous sentez que l'image complète est là, mais fugitive, véritable fantôme qui s'évanouit au moment précis où votre activité motrice voudrait en fixer la silhouette“¹⁾ Ugyanott: „Ce souvenir spontané, qui se cache sans doute derrière le souvenir acquis, peut se révéler par des éclairs brusques; mais il se dérobe, au moindre mouvement de la mémoire volontaire“.²⁾

Ebből következik az emlékek felidézésének véletlenszerűsége is: „Essentiellement fugitives, ces souvenirs personnels ne se matérialisent que par hasard, soit qu' une détermination accidentellement précise de notre attitude corporelle les attire, soit que l'indétermination même de cette attitude laisse le champ libre au caprice de leur manifestation“.³⁾

„Le passé s'emmagasine sous ces deux formes extrêmes: d'un côté les mécanismes moteurs qui l'utilisent, de l'autre les images-souvenirs personnelles qui en dessinent tous les événements, avec leur contour, leur couleur et leur place dans le temps“.⁴⁾

Az emlékezésnél látjuk először a tudatalatti életnek, (mert a tudatunkban nem szereplő és csak időnként felvetődő emlékképek együtt egész multunkat összeadják úgy, hogy nekünk már sokszor sejtelmünk sincsen annak egyes részeiről) és az értelemmel körülhatárolt és attól irányított tudatos életnek szembeállítását. Miként Bergsonnál, úgy Proustnál is tipikus esete a tudatalatti élet érvényrejutásának az álom.

A tudatalatti élet az álom-ban szabadul fel az értelem korlátozása alól és az egyes képek az asszociáció, vagy valami egészen távoli testi behatás folytán megjelennek, szabadon váltják fel egymást, szinte törnek arra, hogy a tudatban szóhoz jussanak. Nincs ellenőrzés és kritika, az értelem pihen, a leghetlenebb dolgok kerülnek össze, tevődnek egybe, anélkül, hogy megrökönyödést, vagy csodálkozást éreznénk. Ugyanez van Bergson szerint nemcsak az álomnál, hanem a különböző lelki betegségeknel, bolondságoknál.

„Le sommeil, en ralentissant le jeu des fonctions organiques, modifie surtout la surface de communication entre le moi et les choses extérieures. Nous ne mesurons plus alors la durée, mais nous la sentons; de quantité elle revient à l'état de qualité; l'appréciation mathématique du temps écoulé ne se fait plus; mais elle cède la place à un instinct confus, capable, comme tous les instincts, de commettre

1) Mat. mém. p. 84.

2) „ „ p. 85.

3) „ „ p. 106.

4) „ „ p. 87.

des méprises grossières et parfois aussi de procéder avec une extraordinaire sûreté. Même à l'état de veille, l'expérience journalière devrait nous apprendre à faire la différence entre la durée-qualité, celle que la conscience atteint immédiatement, et le temps pour ainsi dire matérialisé, le temps devenu quantité par un développement dans l'espace".¹⁾

Proust is sorol fel néhány álmot:

„Je n'avais pas cessé en dormant de faire des réflexions sur ce que je venais de lire, mais ces réflexions avaient pris un tour un peu particulier; il me semblait que j'étais moi-même dont parlait l'ouvrage, une église, un quatuor, la rivalité de François I-er et de Charles Quint. Cette croyance survivait pendant quelques secondes à mon réveil; elle ne choquait pas ma raison, mais pesait comme des écailles sur mes yeux et les empêchait de se rendre compte que le bougeoir n'était pas allumé. Puis elle commençait à me devenir inintelligible, comme après la métopsychose les pensées d'une existence antérieure".²⁾

Nagyon szépen látjuk itt az értelem lassan ébredő, működésbe jövő, a nem összeegyeztethető képeket eltávolító szerepét. Proust szerint, miként Bergson szerint is, az alvó egészen külön világban él, csak egy kis szállal van a való élethez kötve. Ez a kis szál köt benünket előbbi, ébren élt életünkhöz, tudatunk többi részét körülveszi az álom vize, a sodródó, mozgó tudatalatti tartalom, mint egy félszigetet.³⁾

Íme még néhány példa Proustból:

„Avant de m'endormir je pensais si longtemps que je ne pourrais que, même endormi, il me restait un peu de pensée. Ce n'était qu'une lueur dans la presque obscurité, mais elle suffisait pour faire se refléter dans mon sommeil d'abord l'idée que je ne pourrais dormir, puis reflet de ce reflet, l'idée que c'était en dormant que j'avais eu l'idée que je ne dormais pas, puis par une réfraction nouvelle, mon éveil à un nouveau sommeil, où je voulais raconter à des amis qui étaient entrés dans ma chambre que tout à l'heure, en dormant, j'avais cru que je ne dormais pas. Ces ombres étaient à peine distinctes; il eut fallu une grande et bien vaine délicatesse de perception pour les saisir".⁴⁾

„Un de mes rêves était la synthèse de ce que mon imagination

1) Essai. p. 96.

2) Albertine disparue. I. p. 14.

3) I. Bergson: Essai. p. 96. és Énergie spirituelle. p.91-től (különösen 108-109.)

4) Le Côté de Guermantes. I. p. 130-131.

avait souvent cherché à se représenter pendant la veille, d'un certain paysage marin et de son passé médiéval. Dans mon sommeil je voyais une cité gothique au milieu d'une mer aux flots immobilisés comme sur un vitrail“. ¹⁾

„ . . . car on dit que nous voyons souvent des animaux en rêve, mais on oublie presque toujours que nous y sommes nous-même un animal privé de cette raison qui projette sur les choses une clarté de certitude ; nous n'y offrons, au contraire, au spectacle de la vie qu'une vision douteuse et à chaque moment anéantie par l'oubli, la réalité précédente s'évanouissant devant celle qui lui succède, comme une projection de lanterne magique devant la suivante quand on a changé le verre“. ²⁾

A legutolsó szavak egészen bergsoni értelemben mutatnak rá az értelemnek megvilágító, biztonságot adó szerepére. Egészen részletesen magyarázva ismerteti Proust az álmot a Swann kötetben (121. o.), a fentiekhez újat azonban nem ad. Épen egy álmából felébredve jut azonban Proust arra a Bergson-gondolatra, hogy a körülöttünk lévő dolgok mozdulatlansága a mi gondolkodásunknak állóra, stabilra irányítotttságából ered. „Peut-être l'immobilité des choses autour de nous leur est-elle imposée par notre certitude que ce sont elles et non pas d'autres par l'immobilité de notre pensée en face d'elles“. ³⁾

Az értelem munkájának hiánya magyarázza a hely- és időzavarokat az álomban. Egészen egyszerű tapasztalat az, hogy felébredve nagy távolságban, nagy időbeli messzeségben is, képzeljük magunkat. Semmi sem könnyebb, mint ezt a Bergson-Proust féle álomeimélettel megmagyarázni.

Előfordul az is, hogy ébren vagyunk és így sem látunk valamit a megfelelő módon, hogy elképzelésünk saját magunkból kiindulva nem határolja el azt úgy, ahogy kellene, vagy másképen mutatja azt, mint ahogy az értelem szabályai szerint lennie kell. Ilyenkor, az álomhoz hasonló állapot végén, mindig az értelem lép közbe és vet véget a bizonytalanságnak.

„Le soir quand j'attendais le moment de partir avec Saint-Loup, il m'était arrivé, grâce à un effet de soleil, de prendre une partie plus sombre de la mer pour une côte éloignée, ou de regarder avec joie une zone bleue et fluide sans savoir si elle appartenait à la mer ou au ciel. Bien vite mon intelligence rétablissait entre les éléments la séparation que mon impression avait abolie“. ⁴⁾

¹⁾ Le Côté de Guermantes. I. p. 130-131.

²⁾ A l'ombre. II. p. 110.

³⁾ Swann. p. 12.

⁴⁾ A l'ombre. p. 124.

Nagyon fontos az álomnál és az összes jelenségeknél, ahol az értelem egy kicsit elhagyja magát, egyrészt a tudatalatti képek feltűnésének, rendetlen és rendszertelen egymásutánosságának és az értelem tisztán rendszerező, megvilágító szerepének majdnem egészen bergsoni beállítása. Proust is, Bergson is gazdag, nagyon sokoldalú tudatalatti életet látnak az élet mélyén és az álmódás és ébrenlét, a józanság és örült-ség, az ésszel való visszagondolás és az emlékképek szabad feltódulása között nincs is más különbség, minthogy a tudatalatti rendszertelenségre hat-e az agyvelő rendszerező fénye, vagy nem.

Az a tudatalatti élet, mely az emlékezés egyik fajánál és az álomnál olyan tisztán mutatkozik, kiindulópontja Proust lélektani alapra felépített időelméletének és annak a művészi felfogásnak, mely bizonyos fokig kiegészíti, sokban túllépi a bergsoni határokat.

Mindenekelőtt azzal kell tisztában lenni, hogy a metafizikai problémákkal való foglalkozás nem volt divat Bergson fellépése előtt. „Les doctrines qui partageaient alors les esprits, le Criticisme de Kant, le Positivisme de Comte, l'Empirisme idéaliste de Taine, le Scepticisme de Renan, l'Agnosticisme de Spencer, d'inspirations et d'aspirations si différentes, s'accordaient néanmoins dans cette négation. Elle est au fond de la pensée de tous ceux de nos contemporains, dont la formation intellectuelle remonte à cette époque . . .

Cependant les savants triomphaient sans modestie et prétendaient nous faire voir dans la science la légataire universelle désignée de la philosophie morte et de la religion mourante“. ¹⁾ Egészen pontosan véve a szó értelmét, Proust tulajdonképen sehol sem metafizikus és ott ahol a térrel és idővel operál, mindig lélektani alapon, a lélektan által adott lehetőségek között marad. Minthogy azonban az idő és térelméletben Bergson is lélektani tapasztalat után foglal állást, csak más célja és feladata szerint következetesen folytatja a megkezdett gondolatot és túljut az emberi lélek határain, a bergsoni metafizika hatásairól beszélünk arra a prousti metafizikára, melyet inkább meta-pszichikának lehetne nevezni.

Bergson időelméletével, annak közismert volta miatt, alig kell itt foglalkozni. Az idézett regényrészekhez való hasonlóság miatt mégis kiemelek néhány megállapítást.

Az igazi lelki élet a tiszta tartamban folyik, minden érzelem, minden lelkiállapot folyton változva való előrehaladás.

„Le sentiment lui-même est un être qui vit, qui se développe, qui change par conséquent sans cesse ; sinon, on ne comprendrait pas

¹⁾ René Gillouin: La philosophie de Bergson. p. 1-3.

qu'il nous acheminât peu à peu à une résolution".¹⁾

„De même que la durée fuyante de notre moi se fixe par sa projection dans l'espace homogène, ainsi nos impressions sans cesse changeantes, s'enroulant autour de l'objet extérieur qui en est cause, en adoptent les contours précis et l'immobilité".²⁾

„Car un moi qui ne change pas ne dure pas, et un état psychologique qui reste identique à lui-même tant qu'il n'est pas remplacé par l'état suivant ne dure pas davantage".³⁾

Ezekből következik, hogy „pour un être conscient, exister consiste à changer, changer à se mûrir, se mûrir à se créer indéfiniment soi-même".⁴⁾

Proust először a „durée réelle", az élt idő tanát veszi át Bergsontól, amely szerint „vivre une vie—je deviens un devenir qui dure".⁵⁾

Proust, épen úgy mint Bergson, nem áll meg annál az egyszerű tapasztalatnál, hogy a leélt idő nem egyezik az órával, hogy különböző lelki állapotaink szerint néha óráknak gondolunk rövid perceket, hónapoknak néhány nehéz napot, vagy fordítva egész jelentéktelen kis időnek érzünk műszerünk által hosszúnak jelzett óráközöket.

„Le temps dont nous disposons chaque jour est élastique, les passions que nous ressentons le dilatent, celles que nous inspirons le rétrécissent et l'habitude le remplit".⁶⁾

Az idő tehát, amit átéltünk, határozottan a lelki állapotváltozásokhoz van kötve, sőt, ha tovább figyeljük, ezekkel a lelki állapotokkal azonosul.

„Ce que nous croyons notre amour, notre jalousie, n'est pas une même passion continue, indivisible. Ils se composent d'une infinité d'amours successifs, de jalousies différentes et qui sont éphémères, mais par leur multitude ininterrompue donnent l'impression de la continuité, l'illusion de l'unité. La vie de l'amour de Swann, la fidélité de sa jalousie, étaient faites de la mort, de l'infidélité d'innombrables désirs, d'innombrables doutes qui avaient tous Odette pour objet".⁷⁾

Aki emlékszik az Essai első felében a lelki állapotok leírására, Bergsonnak arra az eredményére, hogy tulajdonképen nincsen is állapot, csak egymásba folyó, pillanatnyi időt felölelő élmények vannak,

¹⁾ Essai. p. 100.

²⁾ „ „ p. 99.

³⁾ Év. cr. p. 4.

⁴⁾ „ „ p. 8.

⁵⁾ Albert Thibaudet: Le bergsonisme. p. 8.

⁶⁾ A l'ombre. I. p. 169.

⁷⁾ Swann. p. 142.

melyek*együtt a leélt idővel azonosak, annak nem lehet kétsége az iránt, hogy Proust itt és az alábbiakban egészen átveszi Bergson megállapításainak lényegét. A lelki állapotunkban beálló legapróbb változás (tehát minden leélt pillanat) nemcsak egy időpont egy állapotát formálja át azonban, hanem egész énünk vele változik, mint ahogy egy folyadék egészében változik meg, ha valamilyen anyagot teszünk hozzá, vagy valamilyen anyagot kivonunk belőle. Egész egyéniségünk pillanatról pillanatra alakul, formálódik, csak mi, felületes szemlélők, nem vesszük észre ezeket az apró különbségeket.

„Car, contrairement au calcul de Swann, le consentement d'Odette avait tout changé en lui. Comme tous ceux qui possèdent une chose, pour savoir ce qui arriverait, s'il cessait un moment de la posséder, il avait ôté cette chose de son esprit, en y laissant tout le reste dans le même état que quand elle était là. Or l'absence d'une chose, ce n'est pas que cela, ce n'est pas un simple manque partiel, c'est un bouleversement de tout le reste, c'est un état nouveau, qu'on ne peut prévoir dans l'ancien“.¹⁾

A lelki állapotnak a leélt idővel való szoros kapcsolata, azonosága Proust egész lélektani felfogásán átvonul. Néhány idézetet vesznek meg Proust műveiből:

„Ce temps dont l'autre coeur aura besoin pour changer, le nôtre s'en servira pour changer lui aussi de sorte que quand le but que nous nous proposons deviendra accessible, il aura cessé d'être un but pour nous. . . . De sorte qu'il n'est pas certain que le bonheur survenu trop tard, quand on ne peut plus en jouir, quand on n'aime plus, soit tout à fait ce même bonheur dont le manque nous rendit jadis si malheureux. Une seule personne pourrait en décider, notre moi d'alors; il n'est plus là; et sans doute suffirait-il qu'il, revint pour que, identique ou non, le bonheur s'évanouit“.²⁾

„Sans doute ce moi avait gardé quelque contact avec l'ancien, comme un ami, indifférent à un deuil, en parle pourtant aux personnes présentes avec la tristesse convenable et retourne de temps en temps dans la chambre, où le veuf qui l'a chargé de recevoir pour lui, continue à faire entendre ses sanglots. J'en pouvais encore quand je redevais pour un moment l'ancien ami d'Albertine. Mais c'est dans un personnage nouveau que je tendais à passer tout entier. Ce n'est pas parce que les autres sont morts que notre affection pour eux s'affaiblit, c'est parce que nous mourons nous-mêmes. Albertine n'avait rien à reprocher à son ami. Celui qui en usurpait le nom, n'en était

¹⁾ Swann. p. 83.

²⁾ A l'ombre. I. p. 183-184.

que l'héritier. On ne peut être fidèle qu'à ce dont on se souvient, on ne se souvient que de ce qu'on a connu. Mon moi nouveau tandis qu'il grandissait à l'ombre de l'ancien, l'avait souvent entendu parler d'Albertine. A travers lui, à travers les récits qu'il en recueillait, il croyait la connaître, elle lui était sympathique, il l'aimait, mais ce n'était qu'une tendresse de seconde main".¹⁾

„Et la crainte d'un avenir où nous seront enlevés la vue et l'entretien de ceux que nous aimons et d'où nous tirons aujourd'hui notre plus chère joie, cette crainte, loin de se dissiper, s'accroît, si à la douleur d'une telle privation nous pensons que s'ajoutera ce qui pour nous semble actuellement plus cruel encore: ne pas la ressentir comme une douleur, y rester indifférent; car alors notre moi serait changé, ce ne serait plus seulement le charme de nos parents, de notre maîtresse, de nos amis, qui ne serait plus autour de nous, mais notre affection pour eux; elle aurait été si parfaitement arrachée de notre coeur dont elle est aujourd'hui une notable part, que nous pourrions nous plaire à cette vie séparée d'eux dont la pensée nous fait horreur aujourd'hui; ce serait donc une vraie mort de nous-même, mort suivie, il est vrai, de résurrection, mais en un moi différent et jusqu'à l'amour duquel ne peuvent s'élever les parties de l'ancien moi condamnées à mourir. Ce sont elles, — même les plus chétives, comme les obscurs attachements aux dimensions, à l'atmosphère d'une chambre—qui s'effarent et refusent, en des rébellions où il faut voir un mode secret, partiel, tangible et vrai de la résistance à la mort, de la longue résistance désespérée et quotidienne à la mort fragmentaire et successive telle qu'elle s'insère dans toute la durée de notre vie, détachant de nous à chaque moment des lambeaux de nous-mêmes sur la mortification desquelles des cellules nouvelles multiplieront".²⁾

Ennek folytán a változva való előrehaladásnak, az állandó belső átalakulásnak, a régi halálának és minden pillanatban lényegileg új keletkezésének minden élőlény alá van vetve. Csak az emberi lélek képes arra, hogy az emlékezet segítségével néha élővé tegye azt a múltat, amely nemcsak, hogy meghalt számunkra, de amelynek számára mi is meghaltunk. Ilyen értelemben mondja Proust, hogy „ . . . souvent (notre vie étant si peu chronologique, interférant tant d'anachronismes dans la suite des jours), je vivais dans ceux, plus anciens que la veille ou l'avant veille, où j'aimais Gilberte. Alors ne plus la voir m'était soudain douloureux, comme c'eût été dans ce temps-là. Le moi qui l'avait aimée, remplacé déjà presque entièrement par un

¹⁾ Albertine disparue. I. p. 67.

²⁾ A l'ombre. I. p. 221.

autre, resurgissait, et il m'était rendu beaucoup plus fréquemment par une chose futile que par une chose importante".¹⁾

A való élet mindennapi problémái, az állandóan megújuló küzdelmek, az embernek állandóan készenlétben való állása csak kivételként bír el az időnek ilyen logikátlan és beszámíthatatlan újrajelentkezését; megint Bergsonnak van igaza, aki épen a megérezett, de értelemtől elhomályosított tiszta tartamból, a fent Proust által is leírt lelki időből állapítja meg a természetnek a valóval szemben közönyös, sokszor félrevezető irányítását, tisztán hasznosra való szabottságát.

Az idő, a múlt tehát bennünk van, annál mélyebb és sötétebb előttünk, annál idegenebb, minél inkább változunk, minél több élmény gazdagította, formálta énünket, minél több veszett el az értelem szemében a meglévőből. Ilyenkor lehet elgondolni a művészi meglátásnak azt az örömét, mikor a leélt élet egy szakasza hirtelen láthatóvá, érzékelhetővé válik. Természetesen a jelenre irányított és a múltból csak a hasznosat szem előtt tartó életfolyamatnak meg kell állnia, irányt kell változtatnia, hogy a múlt, akármilyen rövid időre is, elfoglalja helyét.

Ilyen lélektani felépítés mellett a halál gondolata is elviselhető Proustnak, hiszen az életben minden pillanatban meghalunk, hogy valamit változva újjászülessünk. Ez a felfogás szintén benne van a bergsoni filozófiában.

„Cela expliquait que mes inquiétudes au sujet de ma mort eussent cessé au moment où j'avais reconnu inconsciemment le goût de la petite madeleine, puisqu'à ce moment-là, l'être que j'avais été, était un être extratemporel, par conséquence insoucieux des vicissitudes de l'avenir. Cet être-là n'était jamais venu à moi, ne s'était jamais manifesté qu'en dehors de l'action, de la jouissance immédiate, chaque fois que le miracle d'une analogie m'avait fait échapper au présent. Seul il avait le pouvoir de me faire retrouver les jours anciens, le Temps Perdu, devant quoi les efforts de ma mémoire et de mon intelligence échouaient toujours".²⁾

„Si l'idée de la mort dans ce temps-là m'avait, ainsi, assombri l'amour, depuis longtemps déjà le souvenir de l'amour m'aidait à ne pas craindre la mort. Car je comprenais que mourir n'était pas quelque chose de nouveau, mais au contraire, depuis mon enfance j'étais déjà mort bien des fois. Pour prendre la période la moins ancienne, n'avais-je pas tenu à Albertine plus qu'à ma vie? Pouvais-je alors concevoir ma personne sans qu'y continuât mon amour pour elle? Or

¹⁾ A l'ombre. I. p. 195.

²⁾ Le temps retrouvé. II. p. 14.

je ne l'aimais plus, j'étais non plus l'être qui l'aimait, mais un être différent qui ne l'aimait pas, j'avais cessé de l'aimer quand j'étais devenu un autre".¹⁾

A halál gondolata természetesen nem valami vígasztaló Proustnál: mi következik utána? Élünk egy ideig műveinkben, melyek éppen úgy alá vannak vetve a mulandóság törvényének, mint minden földi dolog, élünk egy ideig barátaink emlékezetében és ezzel vége.

„Sans doute mes livres, eux aussi, comme mon être de chair, finiraient un jour par mourir. Mais il faut se résigner à mourir. On accepte la pensée que dans dix ans soi-même, dans cent ans ses livres, ne seront plus. La durée éternelle n'est pas plus promise aux oeuvres qu'aux hommes".²⁾

„C'est que longtemps après que les pauvres morts sont sortis de nos coeurs, leur poussière indifférente continue à être mêlée, à servir l'alliage, aux circonstances du passé. Car sans plus les aimer il arrive qu'en évoquant une chambre, une allée, un chemin, où ils furent à une certaine heure, nous sommes obligés, pour que la place qu'ils occupaient soit remplie, de faire allusion à eux, même sans les regretter même sans les nommer, même sans permettre qu'on les identifie . . . Telles sont les formes dernières et peu enviables de la survivance".³⁾ (Itt kell megjegyezni, hogy Bergson a léleknek továbbélésében hisz, azt legalább valószínűnek tartja. L. Énergie spir.p. 62. L'Ame et le Corps.)

Az időnek ez az életem való vonulása megvan az egyénnél, megvan a társadalomban és megvan mindenben, ami életet, mulandóságot hordoz magában. Nem említtem itt fel, hogy hogyan gyűrődik, formálódik állandóan az a társadalom, melyet Proust, mint annak egy tagja, nekünk bemutat, csak M. de Charlusnak, a regény egyik alakjának egy mondatát idézem, melyben Proust egész világszemlélete benne van:

„Soyez franc mon cher ami, vous-même m'aviez fait une théorie sur les choses qui n'existent que grâce à une création perpétuellement recommencée. La création n'a pas eu lieu une fois, pour toutes, me disiez-vous, elle a nécessairement lieu tous les jours. Hé bien, si vous êtes de bonne foi, vous ne pouvez pas excepter la guerre de cette théorie".⁴⁾

Bergsoni az emberi szemléletre vonatkozó alábbi néhány sor is:

„Nous avons beau savoir que les années passent, que la jeunesse fait place à la vieillesse, que les fortunes et les trônes les plus

1) Le temps retrouvé II. p. 247.

2) " " II. p. 255.

3) " " II. p. 211.

4) " " I. p. 138.

solides s'écroulent, que la célébrité est passagère, notre manière de prendre connaissance et pour ainsi dire de prendre le cliché de cet univers mouvant, entraîné par le Temps, l'immobilise au contraire".¹⁾

Figyelembe véve az elmondottakat így foglalhatjuk rendszerbe a prousti időt: az ember, aki rendes körülmények között szabályosan változó, térrel mért időhöz alkalmazkodik, nem szívesen tér el ettől a matematikai, értelemmel felfogható és értelemmel irányítható időszámítástól egy olyan lelki tartamhoz, melynek pillanatai egy-egy változó lelki állapotunkkal esnek egybe, azonosulnak.

„Ce n'était pas Albertine seule qui n'était qu'une succession de moments, c'était aussi moi-même“,²⁾ mondja egy helyen Proust.

Többször rámutattam már arra, hogy erre a tartamra csak a valóságmerismerésnél van szükségünk, amit az élet a maga szempontjából nem tart lényegesnek. Proust azonban Bergsonnal együtt eljut a „durée réelle“-hez, egy lélektani időhöz, melyet Bergson tudatosan és rendszerbe foglalva tesz a lelki élet anyagává, Proust pedig saját lélektani tapasztalatai alapján mélyíteni és minél több oldalról megvilágítani akar. Ime még egy idézet: „J'éprouvais un sentiment de fatigue profonde à sentir que tout ce temps si long non seulement avait sans une interruption été vécu, pensé, sécrété par moi, qu'il était ma vie, qu'il était moi-même, mais encore que j'avais à toute minute à le maintenir attaché à moi, qu'il me supportait, que j'étais juché à son sommet vertigineux, que je ne pouvais me mouvoir, sans le déplacer avec moi“.³⁾

Vegyük ismét Bergsont: „Que sommes nous, en effet, qu'est-ce que notre caractère, sinon la condensation de l'histoire que nous avons vécue depuis notre naissance, avant notre naissance même, puisque nous apportons avec nous des dispositions prénatales? Sans doute, nous ne pensons qu'avec une petite partie de notre passé; mais c'est avec notre passé tout entier, y compris notre courbure d'âme originelle, que nous désirons, voulons, agissons. Notre passé se manifeste donc intégralement à nous par sa poussée et sous forme de tendance, quoiqu'une faible part seulement en devienne représentation“.⁴⁾

„Mais quant à la vie psychologique, telle qu'elle se déroule sous les symboles qui la recouvrent, on s'aperçoit sans peine que le temps en est l'étoffe même“.⁵⁾

¹⁾ Le temps retrouvé II. p. 146.

²⁾ Albertine disparue I. p. 118.

³⁾ Le temps retrouvé II. p. 260.

⁴⁾ Èv. cr. p. 6.

⁵⁾ „ „ p. 4.

Ennyi idézet után nem vesztegetek több szót arra, hogy mennyire azonosak lényegileg a prousti élt idő és a bergsoni durée réelle. Még néhány szót kell azonban a tér és idő viszonyának szentelni. Bármennyire ellentétesek is itt a vélemények, a tény az, hogy (amennyiben egységes metafizikai rendszert keresünk Proustnál,) Proust tér- és időszemléletének alapja az idő, még pedig egészen lélektani alapon. „Ein Ort, den wir gekannt haben, ist bei Proust ein Ausschnitt aus unserer gelebten Zeit“, mondja Curtius. ¹⁾ „Il y a des cas, assez rares, il est vrai, où la sédentarité immobilisant les jours, le meilleur moyen de gagner du temps, c'est de changer de place“. ²⁾

Ha figyelembe vesszük, hogy a tér, a térnek velem összekapcsolt részei, élményekkel függenek össze, hogy a látott tér bennem van, azonos életemnek egy leélt pillanatával, akkor egészen közel jutunk ahhoz a tér- és időkontinuitáshoz, melyhez Proustnak sem volt szüksége másra, mint bizonyos megfigyelésekre és az időnek Bergson által való megéreztetésére. Bergson mondja ugyanis, hogy a pillanatok különváltan való felidézésének lehetőségét a pillanatnak, a vele kapcsolt lelki állapotnak valamely térbeli elemhez való kapcsolása adja meg. Ha most helyet változtatva a térnek, az anyagi világnak olyan részéhez jutunk, melyhez tartamunk egy régebbi pillanata kapcsolódik, akkor ez a tér felidézi bennünk a multnak nem térbeli, de időbeli, tartamban folyt és csak térhez kapcsolt darabját. Megvan az ilyen felidézésnek a lehetősége fordítva akkor is, ha a tudatba kerülő, tisztán tartamban élő emlék felidézi a tért, melyben az esemény lefolyt, amelyhez a tisztán lelki élmény kötődik. Egészen egyenes úton vezethető le ez a prousti idő- és térfelfogás Bergsonból ott is, ahol nagyon sokan olyan hatásokat keresnek, melyeknek feltételezésére semmi ok és szükség nincsen. Nagyon sokan abban tévednek, hogy Bergsonban csak az élan vital, az intuición, a végtelenbe futó és kezdet nélküli metafizika képviselőjét látják, nem emlékeznek arra a Bergsonra, aki lélektanában a legszigorúbban vizsgál meg mindent, ami az érzetre, képzetre, érzelemre és az összes lelki jelenségekre vonatkozik. Bergson működése nagyon sok oldalú, egész függetlenül lehet filozófiai kiindulópontja olyan elűtő természeteknek, mint Suarès és Péguy, mint Claudel és Proust. Egyesek a szabadságot és a miszticizmust, a hitet és felszabadult érzelemvilágot találták meg benne, Proust a korlátok nélkül, szigorú megfigyelés nélkül el sem képzelhető pszichológust.

Hatásánál fogva leglényegesebb Proust állásfoglalása az *alkotó művészetéről* és a *művészi alkotásról*. A bergsoni művészetfelfo-

¹⁾ Curtius: Französischer Geist im neuen Europa. p. 38-39.

²⁾ A l'ombre. I. p. 196.

gás, mely a *Le Rire*-ben és az *Essai* első részében szinte egységes rendszerré épül fel, a művészt annyiban helyezi a többi ember elé, hogy egy különös képességgel ruházza fel őt, a valóbalátás képességével. Bergson szerint, mint ismeretes, köztünk és a külső világ, köztünk és saját lelkünk között sűrű, átláthatatlan fátyol van. Csak keveseknek sikerül nagyon szerencsés pillanatokban, a művészi alkotás pillanataiban átlátni ezen a szemük előtt átlátszóvá vékonyuló fátylon, melyet a hasznosságra való teremtési és életfenntartási törekvés állított közénk és a valóság közé. Bergson szerint tehát minden művészet célja a valóságba való hatolás, a valóságnak valamilyen formában való ábrázolása, az általunk nem látható valóságnak a mi szemünkkel, vagy egyéb érzékeinkkel való megéreztetése, vagy megértetése. A művész mindig teremt valamit, ami nem létezett a mi számunkra, hiszen mi nem láttuk azt, amit bemutat, vagy ha láttuk, egészen másképpen láttuk. Minden művészi meglátás és ábrázolás tehát felfedezés, a köztünk és a valóság között kifeszített fátyol fellebbentése.¹⁾

Proust is nagyon jól tudja, hogy a dolgok nem olyanok, amilyeneknek mi látjuk, halljuk, olvassuk azokat. Nem egy helyen mondja, hogy az élet „perpétuelles erreurs“ sorozata, hogy „entre ce qu' une personne dit et ce qu' elle extrait par méditation des profondeurs où l'esprit nu gît, couvert de voiles, il y a un monde“.²⁾

Nem utalok arra, hogy az ő teremtő meglátása hogyan tárt fel olyan mélységeket, melyek enélkül a bepillantási képesség nélkül örökre rejtve maradtak és menthetetlenül elpusztultak volna; az előbbi idézetek közül nagyon sok szolgál már például. Ezért mondja Proust, hogy hiába tudnánk egy csodálatos technikai találmány segítségével új világokat felfedezni, átrepülni az egész mindenséget. Emberi érzékeink alig nyújtanának többet, mint amit itt a földön látunk.

„Le seul véritable voyage, le seul bain de Jouvence, ce ne serait pas d'aller vers de nouveaux paysages, mais d'avoir d'autres yeux, de voir l'univers avec les yeux d'un autre, de cent autres, de voir les cent univers que chacun d'eux voit, que chacun d'eux est; et cela, nous le pouvons avec un Elstir, avec un Vinteuil, avec leurs pareils, nous volons vraiment d'étoile en étoile“.³⁾

Lássunk egy megadott személyt. Berma a nagy drámai színésznő alakítja Racine Phèdre-jét. Interpretáló művész tehát. Proust nagyon kiábrándultan hallgatja. „Je ne pouvais même pas, comme pour ses

¹⁾ L. *Le Rire*. *L'objet de l'art*. Itt nagyjában megtalálható Bergson felfogása az összes művészi és irodalmi kérdésekről.

²⁾ *Correspondance générale*, III. p. 47.

³⁾ *La Prisonnière*. II. p. 76.

en ce moment les choses que j'entendais, sans que le talent de la Berma semblât leur avoir rien ajouté".¹⁾

Keresi csalódásának okát. Csak nagyon hosszú idő múlva jön rá a probléma megoldására. „Le jeu de la Berma est devenu si transparent, si rempli de ce qu'il interprète, que lui-même, on ne le voit plus, et qu'il n'est plus qu'une fenêtre qui donne sur un chef d'oeuvre“.²⁾

Bermának tehát Racine műve az anyag, amelyet feldolgoz, művészete és játéka eltünteti egyéniségét és beöltözteti abba az alakba, akit épen megszemélyesít. Egy ablak, mondja Proust, amelyen Racine művébe belelátunk; eltünteti szemünk elől a fátylat, mondja Bergson, amely köztünk és Racine művének mélységei között feszült.

Vegyünk egy író. Proust is felveti a kérdést, vajjon lényegbeli különbség van-e a nagy író és a többi író között és hogy a nagyság munkával elérhető-e. „Je me demandais, si l'originalité prouve vraiment que les grands écrivains soient des Dieux régnant chacun dans un royaume qui n'est qu'à lui; ou bien s'il n'y a pas dans tout cela un peu de feintes, si les différences entre les oeuvres ne seraient pas le résultat du travail, plutôt que l'expression d'une différence radicale d'essence entre les diverses personnalités“.³⁾

Az a bírálat, amit Bergottenak nem is egész munkásságáról, hanem csak a stílusáról mond, felel erre a kérdésre.

„Cette différence dans le style venait de ce que „le Bergotte“ était avant tout quelque élément précieux et vrai, caché au coeur de chaque chose, pris d'elle par ce grand écrivain, grâce à son génie, extraction qui était le but du doux Chantre et non pas de faire du Bergotte. A vrai dire, il en faisait malgré lui, puisqu'il était Bergotte, et qu'en ce sens chaque nouvelle beauté de son oeuvre était la petite quantité de Bergotte enfouie dans une chose et qu'il en avait tirée. Mais si par là chacune de ces beautés était apparentée avec les autres et reconnaissable, elle restait cependant particulière, comme la découverte qui l'avait mise à jour; nouvelle, par conséquent différente de ce qu'on appelait le genre Bergotte qui était une vague synthèse des Bergottes déjà trouvés et rédigés par lui, lesquels ne permettaient nullement à des hommes sans génie d'augurer ce qu'il découvrirait ailleurs.

Il en est ainsi pour tous les grands écrivains, la beauté de leurs phrases est imprévisible, comme est celle d'une femme qu'on ne connaît pas encore; elle est création puisqu'elle s'applique à un objet

¹⁾ A l'ombre I. p. 22-23.

²⁾ Guermantes II. p. 19-20.

³⁾ A l'ombre I. p. 112.

extérieur auquel ils pensent--et non à soi--qu'ils n'ont pas encore exprimé¹⁾

Egy Saint-Simonból vett idézet után Proust így folytatja: „La vraie variété est dans cette plénitude d'éléments réels et inattendus, dans le rameau chargé de fleurs bleues qui s'élançe contre toute attente, de la haie printanière qui semblait déjà comble, tandis que l'imitation purement formelle de la variété (et on pourrait raisonner de même pour toutes les autres qualités du style) n'est que vide et uniformité, c'est à dire ce qui est le plus opposé à la variété et ne peut chez les imitateurs en donner l'illusion et en rappeler le souvenir que pour celui qui ne l'a pas comprise chez les maîtres“. ²⁾

Mi biztosítja az íróat a mű értékességéről, sikerült voltáról? Az elért célban, a megvalósított alkotásban rejlő különös öröm.

„... la seule preuve qu'il avait bâti utilement et selon la vérité, résidait dans la joie que son oeuvre lui avait donnée, à lui d'abord, et aux autres ensuite“. ³⁾

Amikor az öregkor fáradsága magával viszi a teremtkészséget, vége az eredeti alkotásnak, Bergottenak már csak a multja nagy, csak a nevében maradt meg az, aki volt.

„Seulement bien des années plus tard, quand il n'eut plus le talent, chaque fois qu'il écrivit quelque chose dont il n'était pas content, pour ne pas l'effacer, comme il aurait dû, pour le publier, il se répéta à soi-même cette fois: „Malgré tout, c'est assez exact, cela n'est pas inutile à mon pays“. De sorte que la phrase murmurée jadis devant ses admirateurs par une ruse de sa modestie, le fut, à la fin, dans le secret de son coeur, par les inquiétudes de son orgueil“. ⁴⁾ Bergson szinte mondatról-mondatra írja ugyanezt:

„Prenez des joies exceptionnelles, celle de l'artiste qui a réalisé sa pensée, celle du savant qui a découvert ou inventé. Vous entendrez dire que ces hommes travaillent pour la gloire et qu'ils tirent leurs joies les plus vives de l'admiration qu'ils inspirent. Erreur profonde! On tient à l'éloge et aux honneurs dans l'exacte mesure où l'on n'est par sûr d'avoir réussi. Il y a de la modestie au fond de la vanité! C'est pour se rassurer qu'on cherche l'approbation et c'est pour soutenir la vitalité peut-être insuffisante de son oeuvre qu'on voudrait l'entourer de la chaude admiration des hommes comme on met dans du coton l'enfant né avant terme. Mais celui qui est sûr, absolument sûr d'avoir produit une oeuvre viable et durable, celui-là n'a plus que

¹⁾ A l'ombre I. p. 113

²⁾ „ I. p. 114.

³⁾ „ I.p. 119.

⁴⁾ „ I. p. 119.

faire de l'éloge et se sent au-dessus de la gloire, parce qu'il est créateur, parce qu'il le sait et parce que la joie qu'il éprouve, est une joie divine“. ¹⁾

Szóról szóra ez ismétlődik meg Proust kedvenc festőjének, Elstirnek a művészetében. Mit akar a festő? Meg akarja mutatni, fel akarja tártani, interpretálni akarja, a természetet, úgy, ahogy van, nem ahogyan mi látjuk; legalább is olyannak akarja mutatni, ahogyan ő hiszi igaznak.

„Les rares moments où l'on voit la nature telle qu'elle est, poétiquement, c'était de ceux-là qu'était faite l'oeuvre d'Elstir“. ²⁾

Milyen eljárással pillantunk be a természetbe? Bergson ezt mondja:

„Notre oeil aperçoit les traits de l'être vivant, mais juxtaposés les uns aux autres et non pas organisés entre eux. L'intention de la vie, le mouvement simple qui court à travers les lignes, qui les lie les unes aux autres et leur donne une signification, lui échappe. C'est cette intention que l'artiste vise à ressaisir, en se replaçant à l'intérieur de l'objet par une espèce de sympathie, en abaissant, par un effort d'intuition, la barrière que l'espace interpose entre lui et le modèle“. ³⁾

Proust így mondja ugyanezt:

„L'effort qu'Elstir faisait pour se dépouiller en présence de la réalité de toutes les notions de son intelligence, était d'autant plus admirable que cet homme qui, avant de peindre, se faisait ignorant, oubliait tout par probité, car ce qu'on sait n'est pas à soi, avait justement une intelligence exceptionnellement cultivée“. ⁴⁾

Nemcsak maga készül így fel a munkára, hanem az előtte fekvő vidéket, tárgyakat is megfelelően alakítja. A művészet több, mint a természet, mondja Bergson, legalább is előbb kell megtanulni a tudatos erő kifejtéssel teremtett művekben a szépnek és igaznak a felismerését és csak azután szállhatunk a művészettől a természethez. A művészet nemcsak kifejezi a természetet, az érzelmeket, a művészet sugalmaz is. Ezért mondja Bergson, hogy minden érzelem esztétikus vonásokat fog ölteni bennünk, föltéve, hogy sugalmazta és nem okozta valami. Elstir tudatosan törekszik erre.

„ . . . ce qu'il avait dans son atelier, ce n'étaient guère que des marines prises ici, à Balbec. Mais j'y pouvais discerner que le charme de chacune consistait en une sorte de métamorphose des choses représentées, analogue à celle qu'en poésie on nomme métatp

¹⁾ *En. spir.* p. 24-25.

²⁾ *A l'ombre II.* p. 123.

³⁾ *Év. cr.* p. 192.

⁴⁾ *A l'ombre II.* 128.

phore et que si Dieu le Père avait créé les choses en les nommant, c'est en leur ôtant leur nom, ou en leur en donnant un autre qu'Elstir les recréait. Les noms qui désignent les choses répondent toujours à une notion d'intelligence, étrangère à nos impressions véritables et qui nous force à éliminer d'elles tout ce qui ne se rapporte pas à cette notion". ¹⁾

Proust hőse virágképeket akar venni, „ . . . afin d'apprendre par la révélation de son génie ce que j'avais si souvent cherché devant elles – aubépines, épines roses, bluets, fleurs de pommier“. ²⁾

Ezért van az is, hogy a természet jó leírás után valóbb, mint szemlélet után. „ . . . ces passages de livres que je lisais n'étaient pas pour moi que des paysages plus vivement représentés à mon imagination que ceux que Combray mettait sous mes yeux, mais qui eussent été analogues. Par le choix qu'en avait fait l'auteur, par la foi avec laquelle ma pensée allait au-devant de sa parole comme d'une révélation, ils me semblaient être une part véritable de la Nature elle-même, digne d'être étudiée et approfondie“. ³⁾

Miként Begottenál láttuk, az intelligencia Elstirnél sem elég. Szüksége van saját teremtő erejére, amit kiél, az értelem azután már nem elég a művészi alkotáshoz.

„Les données de la vie ne comptent pas pour l'artiste, elles ne sont pour lui qu'une occasion de mettre à nu son génie. On sent bien à voir les uns à côté des autres dix portraits de personnes différentes peintes par Elstir, que ce sont avant tout des Elstir. Seulement, après cette marée montante du génie qui recouvre la vie . . . c'est la vie qui reprend le dessus. Or, pendant que durait la première période, l'artiste a peu à peu, dégagé la loi, la formule de son inconscient . . .

Et ainsi la beauté de la vie, mot en quelque sorte dépourvu de signification, stade situé en deçà de l'art et auquel j'avais vu s'arrêter Swann, était celui où par ralentissement du génie créateur, idolâtrie des formes qui l'avaient favorisé, désir du moindre effort, devait un jour rétrograder peu à peu Elstir“. ⁴⁾

A művészet itt is olyan, mint a bergsoni élet, melyben az anyag, az értelem hasznosra irányítottsága és a megszokás megölik az eredeti élant, az igazi lelket. Proust is azt mondja, hogy a művészt az élet nyomja el, a művészetet az élet koptatja formába.

Az „A la Recherche du Temps perdu“ zeneszerzőalakja Vinteuil. Proust művének felejtethetlenül szép részei azok, melyek a zenének

¹⁾ A l'ombre II. p. 123.

²⁾ „ I. p. 128.

³⁾ Swann. p. 82.

⁴⁾ A l'ombre II. p. 138.

hódolnak, melyekkel érzékelhetővé teszi Bergsonnak azt az állítását, hogy a zene a művészetek közül az egyedüli, amely az élet mély ritmusát hatásosan és közvetlenül éreztetni tudja.

Swann Vinteuil szonátáját hallgatja:

„Swann tenait les motifs musicaux pour de véritables idées, d'un autre monde, d'un autre ordre idées voilées de ténèbres, inconnues, impénétrables à l'intelligence, mais qui n'en sont pas moins parfaitement distinctes les unes des autres, inégales entre elles de valeur et de signification. . Il s'était rendu compte que c'était au faible écart entre les cinq notes qui la composaient et au rappel constant de deux d'entre elles qu' était due cette impression de douceur rétractée et frileuse; mais en réalité il savait qu'il raisonnait ainsi non sur la phrase elle-même, mais sur de simples valeurs, substituées pour la commodité de son intelligence à la mystérieuse entité qu'il avait perçue, avant de connaître les Verdurin, à cette soirée où il avait entendu pour la première fois la sonate“. ¹⁾

Nincs tehát kapcsolat az értelem és a zene által adott élvezet között, miként Bergsonnál, Romain Rollandnál vagy Suarèsnél sincsen. Mikor pedig az értelemnek sikerül úrrá lennie a zene által okozott elmerülésen, azon a sajtóságos lelki állapoton, melyben csak hatást érzünk, de okot, vagy okokat megkülönböztetni nem tudunk, akkor már nem tiszta zenével van dolgunk.

„Il s'en représentait l'étendue, les groupements symétriques, la graphie, la valeur expressive; il avait devant lui cette chose qui n'est plus de la musique pure, qui est du dessin, de l'architecture, de la pensée, et qui permet de se rappeler la musique“. ²⁾

Egy másik helyen: „Et comme dans la petite phrase il cherchait cependant un sens où son intelligence ne pouvait descendre, quelle étrange ivresse il avait à dépouiller son âme la plus intérieure de tous les secours du raisonnement et à la faire passer seule dans le couloir, dans le filtre obscur du son“. ³⁾

Az életet akkor érezzük, amikor megszabadulva az értelem, a környezetre irányított ész gátlásától, elhagyjuk magunkat, amikor nem választjuk el a jelen állapotot az előtte lévőtől (mert nincs szükségünk arra, nem vagyunk kénytelenek figyelmünket a jelenre irányítani), hanem egész leélt életünk egybeolvadtan, egymásba hatoló élményekből összetéve jelenik meg. Ekkor a tiszta tartamot érezzük, amelyben élünk és ezt az életet Proust is a zene által fejezti ki legjobban. Eze-

¹⁾ Swann, p. 318.

²⁾ „ p. 193-194.

³⁾ „ p. 219.

ket már többször ismételttem meg, itt azonban különösen hangsúlyozni kell, mert Proust Swannái a tiszta tartamban való életre, az érteltől és az értelmi időtől mentes lelki életre ad példát, épen akkor, mikor a zene hangjai a leírt sajátságos lelki állapotba hozzák.

Hogy mennyire az élethez tapad, a tartamban élt lelki változásokkal azonosul ennek a zenének minden hangja, azt az alábbi idézet is mutatja:

„Mais tout à coup ce fut comme si elle était entrée, et cette apparition lui fut une si déchirante souffrance qu'il dut porter la main à son cœur. C'est que le violon était monté à des notes hautes où il restait comme pour une attente, une attente qui se prolongeait sans qu'il cessât de les tenir, dans l'exaltation où il était d'apercevoir déjà l'objet de son attente qui s'approchait, et avec un effort désespéré pour tâcher de durer jusqu'à son arrivée, de l'accueillir avant d'expirer, de lui maintenir encore un moment de toutes ses dernières forces le chemin ouvert pour qu'il pût passer, comme on soutient une porte qui sans cela retomberait. Et avant que Swann eût eu le temps de comprendre, et de se dire: „C'est la petite phrase de la sonate de Vinteuil, n'écoutez pas“, tous ses souvenirs du temps où Odette était éprise de lui, et qu'il avait réussi jusqu'à ce jour à maintenir invisible dans les profondeurs de son être, trompés par ce brusque rayon du temps d'amour qu'ils crurent revenu, s'étaient réveillés, et à tire d'aile, étaient remontés lui chanter éperdument, sans pitié pour son infortune présente, les refrains oubliés du bonheur. Au lieu des expressions abstraites „temps où j'étais heureux“, „temps où j'étais aimé“, qu'il avait souvent prononcées jusque là et sans trop souffrir, car son intelligence n'y avait enfermé du passé que de prétendus extraits qui n'en conservaient rien, il retrouva tout ce qui de ce bonheur perdu avait fixé à jamais la spécifique et volatile essence; il revit tout, les pétales neigeux et frisés du chrysanthème qu'elle lui avait jeté dans sa voiture, qu'il avait gardé contre ses lèvres, . . . toutes les mailles d'habitudes mentales, d'impressions saisonnières, de réactions cutanées, qui avaient étendu sur une suite de semaines un réseau uniforme dans lequel son corps se trouvait repris“. ¹⁾

Ime a magyarázat: „ . . . en musique, le rythme et la mesure suspendent la circulation normale de nos sensations et de nos idées en faisant osciller notre attention entre des points fixes, et s'emparent de nous avec une telle force que l'imitation, même infiniment discrète, d'une voix qui gémit suffira à nous remplir d'une tristesse extrême“. (Essai. p 11.)

A zene hatása, ilyen-hatása nem a zeneszerző tervszerű, értel-

¹⁾ Swann. p. 315.

mi és akaratí munkájának eredménye, hanem a darabnak épen azokból a részeiből sugázzik felénk, melyek intuicionális meglátáson keresztül, nagyon kevés alkotón át jutnak el hozzánk.

„Quand Vinteuil reprenait à diverses reprises une même phrase, la diversifiait, s'amusait à changer son rythme, à la faire reparaître sous sa forme première, ces ressemblances-là voulues, oeuvres de l'intelligence, forcément superficielles, n'arrivaient jamais à être aussi frappantes que ces ressemblances dissimulées, involontaires, qui éclataient sous des couleurs différentes, entre les, chefs-d'oeuvre distinctes“. ¹⁾

Irodalom, festészet, zene, mind a háromnak célja, hogy a természetbe, a külső világba, az emberi lélekbe pillantson, hogy rajtuk keresztül, általuk az egész emberiség számára fellebbenjen időnként az a fátyol, mely köztünk és a természet titkai, köztünk és saját lelkünk mélységei között feszül.

„ . . . il n'y avait pour moi de beaux spectacles que ceux que je savais qui n'étaient pas artificiellement combinés pour mon plaisir, mais étaient nécessaires, inchangeables, —les beautés des paysages et du grand art. Je n'étais curieux, je n'étais avide de connaître que ce que je croyais plus vrai que moi-même, ce qui avait pour moi le prix de me montrer un peu de la pensée d'un grand génie, ou de la force ou de la grâce de la nature telle qu'elle se manifeste livrée à elle-même, sans l'intervention des hommes“. ²⁾

Minden művész szeme különös szemüveg, mely az üveg színe, a nagyítás vagy közelítés aránya szerint más és más világot teremt az elbűvölt szemlélő, vagy olvasó elé.

„Pour réussir à être ainsi reconnu (grand artiste), le peintre original, l'artiste original, procèdent à la façon des oculistes. Le traitement par leur peinture, par leur prose n'est pas toujours agréable. Quand il est terminé, le praticien nous dit : maintenant regardez. Et voici que le monde (qui n'a pas été créé une fois, mais aussi souvent qu'un artiste original est survenu) nous apparaît entièrement différent de l'ancien, mais parfaitement clair. Il durera jusqu'à la prochaine catastrophe géologique que déchaîneront un nouveau peintre ou un nouvel écrivain originaux“. ³⁾

A művész tehát, legalább az alkotás pillanataiban, tökéletesebb embertípust, magasabb rendű emberséget képvisel. Úgy Proustnál, mint a legtöbb előbb tárgyalt bergsonista írónál épen úgy lényegbeli és nem fokozati különbség választja el az alkotót az utánzótól, a művészt

¹⁾ La Prisonnière. II. p. 72.

²⁾ Swann. p. 348.

³⁾ Guermantes. II. p. 19-20.

a tömegetől, mint Bergsonnál. Romantikus ez a művészetfelfogás így magában és romantikus annál az örömnél fogva, annál a sajátságos, semmihez nem hasonlítható érzésnél fogva, mely ezt az alkotást mindig kíséri. ¹⁾ Ezenkívül egészen bergsoni megvátósulása a művész hivatásának, melynek célja minden megnyilvánulásában a valóságnak és mélységnek feltárása: . . . „l'art est un perpétuel sacrifice du sentiment à la vérité“. ²⁾ mondja Proust is, aki már mint gyermek a könyvben rejlő igazság és szépség lehető legnagyobb foka szerint válogatja meg olvasmányait . . . „c'est que je l'avais reconnu pour m'avoir été cité comme un ouvrage remarquable par le professeur ou le camarade qui me paraissait à cette époque détenir le secret de la vérité et de la beauté à demi pressenties, à demi incompréhensibles, dont la connaissance était le but vague, mais permanent de ma pensée“. ³⁾

Ennek az igazságnak szolgál a művész, mikor tárgyat választ, mikor ehhez alkalmazza a legmegfelelőbb formát, ezért az igazságért kever színt, vagy vés márványt, keres rímet és ritmust és szólaltat meg hangszerek segítségével valamit az emberi és nem emberi élet titokzatoságából.

Ez az igazságkeresés és az az öröm, ami a teremtést követi, a misztikusokhoz is közel hozza. „Il y a plus qu'une parenté entre l'état privilégié de Proust et le revival, la conversion des mystiques. La création artistique est à la fois une révélation et un sacrifice. Le sentiment de présence et d'ineffable joie qui l'accompagne en est à la fois le symbole et le témoignage“. ⁴⁾

Művészetfelfogása, valamint a modern filozófiával való kapcsolata, röviden Proust bergsonizmusa az, ami őt a legmodernebb francia írók egyikévé teszi. A legnagyobbak közé azonban saját képességei emelik, az a mindent átfogó nagy műveltség, mellyel csak nagyon kevesen rendelkeznek, az a mérséklet, melynek segítségével be tudott illeszkedni a francia irodalmi tradíció egyik tárgykörébe (regénysorozata Saint-Simonhoz és Balzac-hoz kapcsolja) és az a tárgyilagosság, mely nem engedi soha olyan területére tévedni, mely a romantikus irodalom meg nem alapozottságával és tetőtleniségével volna rokonságban. Proust ezért a romantikus és klasszikus elv kiegyenlítője a francia irodalom utolsó harmincöt évében.

Különálló fejezetben lehetne a szerelem lélektanilag egészen új megvilágításával foglalkozni, mert kevés francia író tudta ezt az ér-

¹⁾ L. Swann. p. 168.

²⁾ Correspondance générale. III. p. 10.

³⁾ Swann. p. 81-82.

⁴⁾ A. Chevallay: Mercure de France. 1928. XI. 15. p. 232.

zelmet annyira egyénhez kötve, absztrakciótól mentesen, tisztán személyből kifolyóan, érdekes és váratlan fordulatokban gazdagon bemutatni, mint Proust. A szerelmes maga teremti meg szerelmének tárgyát, ruházza fel erényekkel és bűnökkel, tisztán olyan elemekkel, amelyek mind belőle indulnak ki. A szerelem tárgya nem is a külvilágban élő nő, hanem az, akit magunkban hordunk, aki a mi hangulat- és vérmérséklet-változásainknak alávetve alkalmazkodik hozzánk, aki hiába hal meg, ha mi nem tudjuk őt magunkban megölni és aki hiába él, ha a mi lelkünkben már meghalt. Miként minden Proust által elemzett érzés, úgy a szerelem is egy tényezője a sokrétűen gazdag, hol tudatos, hol tudattalan belső életnek, egy uralomra jutó, elhalványodó, vagy újra éledő hullám az életnek, a léleknek gomolygó előrehaladásában, mely a Bergson-Proust féle tartamidő minden hatását elviselni kénytelen.

Ha az idáig vizsgált részletek után egységes képet akarunk alkotni Proust művéről, akkor abban a sok befolyásnak alávetett kor három jellegzetes irányvonalát ismerhetjük fel. Benne van a francia irodalom tradicionális erőinek hatása, a XIX. század dekadens utolsó tizedeinek pesszimista szkepticizmusa és végül a modern francia szellem, a bergsonizmusban kifejezésre jutó francia filozófia minden eredménye.

Ez a hármasság magyarázza azt, hogy Proust minden modernsége ellenére sem szakad el a multtól, hogy a kritikában még nincsen egységes állásfoglalás a proustizmussal szemben, melyben minden irány talál valamit, ami kizárólag az övé, végül, hogy Proustnak sikerült olyan szinte nem emberi magasságokban emelkednie, ahonnan személytelenül csak tényeket állapít meg, hogy szava nem állásfoglalás, nem ösztönzés, nem kritika, hanem egyszerű igazságfelfedezés és kimondás. A tiszta szellemiség magaslatáról lélektani és testi jelenségek, erények és bűnök, emberi és ember előtt érthetetlen szenvedélyek mélységébe nyúl le ugyanazzal a tárgyilagossággal, a minden fölött valóságnak azzal a biztonságával, ami a világirodalomban eddig csak a legnagyobbak némelyikének sikerült.

A bergsonizmus néhány egyéb következménye.

Miután a bergsoni filozófia sokirányú hatásának néhány főbb elágazását irodalmi munkák alapján láttuk, hátra volna egy olyan összefoglaló kép megrajzolása, melyben mindenki benne van, aki Bergson filozófiájával, annak valamelyik részével kapcsolatba hozható. Író-

nevek következnének, mint Jules Romain,¹⁾ Henri Frank, André Spire G. Chevennière, Marcel Swob és sokan mások a lírában, Roger Marçin du Gard²⁾, Émile Clermont, Mme. Claude Varèze, Henri Clouard, André Thérive, Jaques Chardonne, Valéry Larbaud, E. Jaloux és mások a regényben, Thibaudet, Gilbert Maire, J. Charpentier, Ramon Fernandez, Gabriel Marcel, Marcel Caster, a németek közül különösen E. R. Curtius a kritikusok közül. Akkor azonban, mikor ujságokban, folyóiratokban és a legkülönbözőbb kiadásokban olyan tömegben jelennek meg irodalmi művek, mint ma, mikor élő írókról van szó, akik nem mondták ki fejlődésüknek végső szavát, akkor egy ilyen hibákkal és hiányokkal teli írónévsornak tudományos értéke a semmivel volna egyenlő. Dolgozatoknak zárószóiban inkább néhány olyan jelenségre mutat rá, amelyek bizonyos vonatkozásban a bergsonizmussal is kapcsolatban vannak. Ilyen mindennek előtt a XIX. század végi és XX. század eleji írók nagy érdeklődése, cselekvő beavatkozása a politikába. Kevés író van, aki a Dreyfus ügyben állást ne foglalt volna, aki ne vett volna részt valamilyen mértékben a háború előtti politikai nacionalizmus tüzelő, lelket adó munkájában, aki ne hallatta volna szavát a nemzeti-nemzetközi (szocialista-kommunista), egyházi-egyházellenes, köztársasági-reakciós vitákban, sőt nagyon sokan vállaltak képviselőseget, avatkoztak be a munka és tőke harcába és fordultak olyan irányok felé, melyek az irodalmi érdeklődés körén kívül esnek. Kétségtelen, hogy az irodalomnak a kollektív élet jelenségei iránt való érdeklődése nem új keletű és minden országban nagy multra tekint vissza, de éppen a háború előtti 25 évben való jelentkezése kapcsolatban van az akkor ható cselekvés-filozófiának elterjedésével is, amely nagyon sok íróban állította szembe a cselekvést a gondolkodással, még pedig olyan erélyesen, hogy egyik kizárta a másiknak a lehetőségét³⁾.

A regényírásban és általában az irodalomban a fiatalok beözönlése egy másik érdekes jelenség. Megjelennek a fiatalok egyrészt mint írók, másrészt pedig bevonul a regénybe a serdülő kornak, a kezdődő férfiasságnak lélektani tanulmányozása. René Lalou és Henri Massis⁴⁾⁵⁾, akik erre a jelenségre a figyelmet felhívják külön-külön

1) La vie unanime (Paris, Mercure de France, éd. 1913.) Le Dieu des corps N. R. F. 1923. E. Zeisel: Jules Romain und Henri Bergson (Das lit. Echo 15. okt. 1917.)

2) Le Thibauld. (N. R. F. éd. 1929.)

3) Drieu la Rochelle: Article dans la Revue Hebdomadaire. 21. févr. 1931. p. 318.

4)5) René Lalou: Défense de l'Homme. p.29-31. Massis: Jugements. II. p. 114.

vizsgálják a két kérdést. Lalou szerint a fiatalokkal szemben egyszerűen elnéző az idősebb nemzedék, kárpótolni akarja őket ifjúságuk sivárságáért, a háborús gyermekkor szenvedése miatt.

Massis a serdülő korok leírását, a vallomásokat bírálja, különösen du Gard les Thibault-jánál időzik sokat. Az ilyenyszerű őszinteségben, mely sokszor az igazság rovására nyilvánul meg, elsősorban Gide befolyását látja. Az új írók előtt az őszinteség szempontjából az ifjúság vonzóbbnak látszik, mint az asszony. Minthogy a férfi természeténél fogva nem őszinte a nő előtt, sokkal csábítóbb saját érzéseinek és élményeinek leírása, ahol az őszinteségnek semmi ilyen természetben adott akadálya nincsen. „Car tel est le propos de M. Martin du Gard, comme au reste de tous les romanciers de l'adolescence; et qu'il s'accorde bien, au fond, avec la philosophie moderne de l'intuition et du devenir“.¹⁾

„Pour une philosophie du devenir, de la mobilité, qui méprise l'intelligence, l'enfant, mieux encore l'adolescent en qui s'affronte le „tout fait“ et le „spontané“, le „social“ et le „vivant“, est le cas d'élevation qui sied à l'artiste comme au philosophe. Aussi bien toute cette littérature sur l'adolescence est-elle fortement imprégnée de bergsonisme. Elle veut, en effet, saisir chez l'adolescent l'impulsion intime de l'âme, et sous un conflit pathétique, „l'antique harmonie qui existe entre la pensée et la sensation, entre l'homme et la nature“, „cette liberté indéfinie de créer, ce caprice sans limite, cette exubérance, cette complication qui nous dépasse“ et que prétendent réduire nos préjugés et nos règles“.²⁾

Ha a kérdést közelebbről megvizsgáljuk, kapcsolatot kell találnunk a fiatal írók megjelenése és a fiatalságnak regénytémaként való szereplése között. A XX. század az összes eddig egyedül uralkodó iskolák bukását hozta. A ki nem alakult, folyton alakuló, egység nélküli irodalomban, melynek sem különös tárgy, sem formakövetelménye nem volt, amelynek uralkodó, szinte egyedül olvasott műfaja a regény, könnyebb a fiatalság helyzete, mint régebben, a nagy mesterek által korlátlanul igazgatott iskola-irodalomban. Ez az öregebbeknek minden elnéző és megérteni akaró szándéka nélkül is érthetővé teszi az úgynevezett „elsőkönyv-sikert“. A fiatalok aztán magukkal hozzák saját problémáikat, a közelmúlt sokszor nem zavartalan serdülő korának leírását: hogy itt egy ki nem alakult, az értelemtől még nem egészen birtokbavett, zavaros lelki életnek a vizsgálata épen a bergsonista pszichológia igazságát bizonyítja, hogy sokszor csak a bergsoni lé-

¹⁾ Massis: Jugements. II. p. 117.

²⁾ „ „ „ II. p. 119.

lektan vethet rá világot, az a bergsoni lélektannak a legfőbb igazolója.

Lehet, hogy Massisnak van igaza, akkor a bergsonizmus a vizsgálódásoknak egészen új területét nyitotta meg, amit az élet tanulmányozása során csak mint eredményt lehet elkönyvelni. Az ifjúsági problémákat fejtegető regények magukon hordják a bergsoni filozófia hatását, bár nem mindig olyan mértékben, ahogy Massis gondolja.

Nagyon sokan a kalandorregényeknek fokozott terjedésében is részt adnak a cselekvésre irányított filozófiák elterjedésének, ezt azonban csak túlzott okkeresésnek lehetne nevezni, hiszen amióta irodalom van, mindig ezek a regényfajok voltak igazán népszerűek. (Lásd: N. R. F. mars, 1931. p. 436-438.)

Egészen új alakban jelentkeznek a XX. században az irodalmi kritika. Az egyetemi-akadémikus kritika helyét lassan a könyv és folyóiratokban és napilapokban megjelenő egyéni és pártkritika foglalja el, mely egészen kiváló képviselőkkel rendelkezik. Nagy részük nemcsak képviseli ezt az egyéni irányt, de azt megvalósítani is akarja. Elég, ha itt Suarès-ra, Maurras-ra, Pierre Lasserre-re, Brémond abbéra, vagy sok másra gondolunk.

Az új irányokat támogató és képviselő folyóiratok és ujságok hasábjain elég nagy helyet foglalnak el a bergsonista szellemtől áthataltott kritikusok, akiknek legjellemzőbb képviselője Albert Thibaudet, a N.R.F. kritikusa. Az ő bírálata filozófiai kritika, mely a bírált művet, annak minden elemével előbb magába veszi és azt művészi alkotáshoz hasonló módon fedezi fel az olvasó előtt. Kritikája egészen közel áll a bergsoni művészi alkotáshoz. „La meilleure critique, c'est la création devenue consciente d'elle-même“, mondja róla Ramon Fernandez¹⁾ „La critique philosophique ne se contenterait pas d'étudier ces oeuvres pour elles-mêmes, dans leur signification historique ou technique, mais tâcherait d'épouser le dynamisme spirituel qu'elle révèle, puis de les situer dans l'univers humain.“²⁾

Ugyancsak Ramon Fernandez mondja Thibaudet-ről: „Un bergsonien, qui est de plus un historien et un géographe, ne saurait se contenter de l'ordre apriorique, catholique ou jacobin, qui plaisait à un Taine, à un Brunetière. Un lecteur de la fameuse page de M. Bergson sur les deux ordres ne saurait non plus s'en tenir au psychologisme d'un Sainte-Beuve ou à l'épicurisme d'un Lemaître. Il cherche un ordre qui est l'ordre même de la vie, mais d'une vie où la mémoire et l'intuition tracent des continuités et des correspondances. Les construc-

¹⁾ N. R. F. 1. février. 1930. p. 259.

²⁾ R. Fernandez: Messages. (Ed. N. R. F. 1926.) p. 30-34. (L. még N. R. F. 1. mars. 1930. p. 369.)

tions d'un Thibaudet sont bien plus difficiles à faire que celles d'un Brunetière, parce qu'au lieu d'être imposées au réel elles naissent du réel et lui doivent leur forme et leur équilibre".¹⁾

A N.R.F.-sel és Thibaudetvel együtt halad Ramon Fernandez, a kevésbé ismertek és népszerűek egész tömege. Valami kapcsolata ezzel az iránnyal majdnem mindenkinek van. Paul Souday, Jacques Boulenger, André Thérive, Fernand Vandérem, sokan a *Mercure de France* kritikusaí közül, ezenkívül pedig fel nem sorolható százak, akikről sokszor csak akkor derül ki egyik, vagy másik sajtóságuknak bergsonista eredete, ha maguk írnak cikket a Bergson kérdésről, vagy maguk ismerik el hálásan a bergsoni hatás termékenyítő voltát.

E. Krakovsky a bergsonista írók egész sorát említi¹⁾, a Varillon-Rimbaud féle „Enquête“-ben pedig szintén sok író ismeri el kapcsolatát a bergsoni filozófiával²⁾.

Henri Bergson filozófiája és a francia irodalom tehát szoros jegyességben állnak a XX. század eddig elteit tizedeiben. Az az egység, amely az egész francia szellemre mindig rányomja a maga bélyegét, érthetővé teszi, hogy a bergsonizmus ennek a szellemnek minden megnyilvánulásában megtalálható. Ha a hatalmas rendszert nézzük, mely az *Essai*-től a legújabban megjelent „*Les deux Sources de la Morale et de la Religion*“-ig tart, azt a sok kezdeményező, kiindulásra alkalmas, ösztönző erőt, amely az egészből és az egyes részletekből is kiárad, akkor meg lehet érteni azt is, hogy a hatás nem egységes, sőt sokszor épen ellentétes irányok kerestek és találtak benne közös alapot. Felfogások különbözősége szerint lehet ez a hatás előnyös, vagy veszedelmes, termékeny, vagy bomlasztó és forradalmi; egy azonban bizonyos: a maga korában újszerű volt, új utakat nyitott meg a gondolkodás előtt hitet és erőt merített belőle egy nemzedék nagy része.

A magyar Babits Mihály szavait teszem dolgozatom végére:³⁾

„Én az elsők között voltam Magyarországon, akik üdvözölték az új utakat, melyeket ez a filozófia az emberi szellem számára tört. Én úgy küzdök az antiintellektualizmus ellen, mint aki magával küzdök. S nem ignorálhatom az igazság fogalmának azt a kitágulását

¹⁾ R. Fernandez: Sur la psychologie de la critique de Thibaudet. N. R. F. 1 févr. 1931. p. 278.

²⁾ E. Krakovsky: H. Bergson et le renouveau de la pensée contemporaine. Bordeaux. 1931.

³⁾ Pierre Varillon — Henri Rambaud: Enquête sur les Maîtres de la jeune Littérature. Paris. 1923.

⁴⁾ Babits Mihály: Élet és irodalom (Athenaeum. Évszám nélkül) 69. o.

sem, amit a pragmatisták hoztak. S ha nem akarok mai lenni, az még nem jelenti, hogy tegnapi akarnék. Az emberi szellemnek nem szabad visszariadni semmiféle új útaktól, sem megtagadni semmi új belátást. Folytassa csak vakmerő kritikáját önmaga ellen s ne hűnyjon szemet az Igazság egyre magasabb emeletei előtt. De ne felejtse el, hogy ha az igazság kimeríthetetlen, avval nem lesz kisebb, hanem nagyobb. S ha új egek tárulnak, avval a régi nem lesz alacsonyabb. S minden magasság relativitása csak még nagyobb magasságok ígérete. A világ végtelen s épen a Megismerés kimeríthetlensége avathatná az emberi Észet kimeríthetetlen reménységgé“.

Bibliográfia.

H. Bergson művei:

- Essai sur les Données immédiates de la Conscience, Paris. 1889.
Le Rire. Paris. Alcan. 1900.
Matière et mémoire. Paris. Alcan. 1896.
L'Évolution créatrice, Paris. Alcan. 1907.
L'Intuition philosophique. Paris. Pelletan. 1927.
L'Énergie spirituelle. Paris. Alcan. 1917.
La philosophie française. (Revue de Paris. 15. mai. 1915.)
La guerre et la littérature de demain. (Revue bleue 8-15. mai. 1915.)
Le deux Sources de la Morale et de la Religion. Paris. Alcan. 1932.

Filozófiai munkák Bergsonról:

- Arouet (François): Fin d'une parade philosophique: le bergsonisme.
(Paris. Éd. Les Revues. 1929.)
Baillot (A.): Bergson et Schopenhauer. Mercure de France. 15. déc. 1918.
Benda (Julien): Le bergsonisme ou une philosophie de la Mobilité.
(Mercure de Fr. 1910.)
: Sur le succès du bergsonisme. (Mercure de Fr. 1915.)
: Une philosophie pathétique. (Cahiers de la Quinzaine.)
1913.
: Réponse aux défenseurs du bergsonisme. (Mercure de
Fr.) 1913.
: Belphegor. Essai sur l'Esthétique de la présente société
française. (Émile Paul.) 1919.
Berthelot (René) : Un romantisme utilitaire. 1-2. (Bibl. Phil. Cont.) 1911.
: Le pragmatisme chez Bergson. Paris. 1913.
: Un romantisme utilitaire 3. (Bibl. Phil. Cont.) 1916.
Brockdorff (Cay von): Die Wahrheit über Bergson. Berlin. 1916.
Caster (Marcel): Témoignage. N. R. F. 1929. évf. I. p. 145.
Challaye (Félicien): Bergson (Les Maîtres de la pensée moderne. Pa-
ris. 1928.)
Chevalier (Jacques): Bergson. (Les Maîtres de la pensée française.)
Paris. 1926.
Desaynard (Joseph): La pensée d'Henri Bergson. Mercure de Fr. 1915.
Fernandez (Ramon): La pensée et le mouvement N. R. F. 1. août.
1934. p. 136.

- Gillouin (René): La philosophie de Bergson (Paris. Grasset) 1911.
Grandjean (Frank): Une révolution dans la philosophie. Paris. Alcan. 1913.
Hager (Wilhelm): Bergson als Neuromantiker. Diss. München. 1916.
Joussain (André): Romantisme et religion. (Paris. Alcan.) 1910.
Krakovsky (Edouard): H. Bergson et le renouveau de la pensée contemporaine. Bordeaux. 1931.
Le Roy (Edouard): Une philosophie nouvelle. (Bibl. Phil. Cont.) 1912.
Marcel (Gabriel): La liberté humaine. N. R. F. 1926. évf. II. p. 509.
Meckauer (Walter): Der Intuitionismus und seine Elemente bei Bergson (Leipzig.) 1917.
Nicolardot (Firmin): Un pseudonyme bergsonien ou le présage inaperçu.
Parodi (D): La philosophie contemporaine en France. Alcan. 1919.
Péguy (Charles): Notes sur Henri Bergson. (Cahiers de la Quinzaine.) 1914.
Prévost (Jean): Sur les deux Sources de la morale et de la religion. N. R. F. 1. juillet. 1932.
Segond (Jean): L'Intuition bergsonienne. (Bibl. Phil. Cont.) 1913.
Thibaudet (Albert): Le Bergsonisme. Ed. N. R. F. 1927.
: Spinoza, Lagneau, Bergson. N. R. F. Janvier. 1930. p. 99.
: Réflexions. N. R. F. Janvier. 1930. p. 24.
Wahl (Jean): Bergson, l'élan vital. N. R. F. 1. septembre. 1931. p. 482.

Filozófia és irodalom:

- Lanson (Gustave): Manuel bibliographique de la litt. mod. fr. (Hachette.) 1931.
Babits Mihály: Az írástudók árulása (Elet és irodalom. Athenaeum. Évszám nélkül. 136. 1.)
Baldensperger (Fernand): L'Avant-Guerre dans la littérature française. (Payot. Paris.) 1919.
Beauduin (Nicolas): La poésie de l'époque. (Mercure de France. 1914. évf. I. p. 276.
Billy (André): La littérature française contemporaine.
: Scènes de la vie littéraire à Paris. (Mercure de Fr. 16. avril. 1914. 108, 501. 1.
: Intimités littéraires. Paris. Flammarion. 1932.
Benda (Julien): La trahison des clercs. N. R. F. 1927. I. p. 129-folytatólag.
Calvet (Jean): Le renouveau catholique dans la litt. contemp. [Janvier. Paris. 1927.]

- Clement [Franz]: Das literarische Frankreich von heute [Ullstein. Berlin. 1925.]
- Crémieux [Benjamin]: XX. Siècle éd. N. R. F. 1924.
: Une époque littéraire de transition. [1918-1930.]
(Revue Hebdomadaire. 4. juillet. 1934.)
- Curtius [Ernst Rob.]: Az új Franciaország irodalmi úttörői. Franklin 1925.
: Französischer Geist im neuen Europa. Berlin. 1915.
: La littérature et la vie intellectuelle en France.
Revue de Paris. Février. 1932. p. 721.
- Fernandez [Ramon]: Retour à l'Occident. N. R. F. 1926. évf. II. p. 487.
: Messages. éd. N. R. F. 1926.
: Les Essais. Sur la trahison des clercs. N. R. F. 1927. évf. I.
: L' esprit classique. N. R. F. 1929. évf. I. p. 42.
: Les Essais. Le bergsonisme et les arts. N. R. F. 1927. évf. I. 256.
: Les Essais. De la critique moderne. N. R. F. Février 1930. p. 259.
- Gillouin [René]: Le problème de l'Occident. I. II. N. R. F. 1929. I. p. 306. 517.
- Laloux [Edmond]: L'esprit des livres [I-ère série] Plon. 1923.
- Joussain (Henri): Romantisme et religion. (Alcan. Paris. 1910.)
- Krakovsky (Ed.): H. Bergson et le renouveau de la pensée contemporaine. Bordeaux. 1931.
- Lalou (René): Histoire de la litt. française contemp. Crès. Paris 1922,
: Défense de l'Homme (Intelligence et sensualité.) Sagittaire. Paris. 1926.)
: La vie unanime N. R. F. 1926. évf. I. p. 617,
- Marcel Gabriel: En marge de la trahison des clercs N. R. F. 1927. II. p. 831.
: Les carences de la spiritualité N. R. F. 1929. I. p. 375.
- Maritain (Jacques): Antimodern. Augsburg. 1930.
- Massis (Henri): Jugements I. II. Paris. Plon. 1923-24.
- Riou (Gaston): Aux écoutes de la France qui vient. (Grasset Paris. 1913.)
- Spire (André): Quelques Juifs. Paris. Grasset, 1929.
- Strowsky (Fortunat): Tableau de la litt. fr. XIX.e. auet au XX. siècles Paris. 1924.
- Thibaudet (Albert): Réflexions (Sur l'influence de la philosophie bergsonienne. N. R. F. 1926. évf. II. p. 354.
: Réflexions. Poésie. N. R. F. 1926. p. 104.
: Réflexions sur la littérature. Examen de conscience,

- N. R. F. 1926. II, p. 478.
: Bergsonisme-catholicisme N. R. F. 1927. I. p. 243.
: Homo faber. N. R. F. 1929. I. 844.
; Le problème du Disciple N. R. F. 1929. II. p. 238
: De la sincérité. N. R. F. 1929. II. p. 445.
: Physiologie de la critique. N. R. Critique. Janv. 1931.
Varrilon (Pierre)-Rambaud: Enquête sur les Maîtres de la jeune littérature.

Egyes írók és irányok:

- Romain Rolland: Jean Christophe. (Ollendorf. Paris.) 143. éd.
: Vie de Michel: Ange. Hachette. Paris. 1917.
Zweig (Stefan): Romain Rolland: Der Mann und das Werk. Frankfurt a. M. 1921.
Gide (André): Prétextes. Mercure de France. éd. 1903.
: Nouveaux Prétextes. M. de Fr. 1911.
Claudé (Paul): L'Art poétique. éd. Mercure de France. Paris. 1904(1913.)
: L'Annonce faite à Marie, éd. N. R. F. 1926.
E. Saint-Marie Perrin: Introduction à l'oeuvre de Paul Claudé. Paris. 1926.
Péguy (Charles): Oeuvres choisies. 1900-1910. Grasset. Paris.
: Morceaux choisis. Prose. Gallimard. 1929.
: Notre Patrie. Ed. N. R. F. 1915.
: Victor Marie, comte Hugo. (Cahiers de la Quinzaine. XII. série. 1. 1910.
: Jeanne d'Arc (Cahiers de la Quinzaine.)
: Aufsätze (Actionsbücher der Aeternisten.) Berlin. 1918.
Tharaud (Jérôme et Jean): Sur la conversion de Péguy. Revue Universelle. 1. nov. 1925.
: Notre cher Péguy. Paris. Plon. 1926,
Thibaudet (Alb.): Autour de Péguy. (L'Europe nouvelle. 20. Mars. 1926.
: Péguy et la durée. N. R. F. Avril. 1931. p. 580-592.
Porché (François): Le dernier „Cahier“ de Péguy. Mercure de Fr. 1915. III. (1. oct.) p. 216.
Ghéon (Henri): Péguy et le Cahiers de la Quinzaine. M. de Fr. 1914. I.
Suarès (André): Le Portrait d'Ibsen. Cahiers de la Quinzaine. X. série. 5.
: Tolstoï vivant. „ „ XII. „ 7.
: Visite à Pascal „ „ XI. „ 1.
: Dostoïevsky „ „ XIII. „ 8.

- Suarès (André): Article sur la métaphisique. N. R. F. 1926. p. 385.
: Remarques (sur le bergsonisme.) N. R. F. 1. juillet 1928. p. 53,
: Variables. Éd. Émile Paul. Paris. 1929.
: Voici l'Homme. Bibliothèque de l'Occident. Paris. 1906.
: Vues sur Napoléon. N. R. F. 1. mai. 1933. p. 737.
- Gabr. Brunet: Sur les Variables de Suarès. Mercure de Fr. 1. juin. 1919.
- Bounoure (Gabr): Deux livres de Suarès. N. R. F. 1929. évf. I. p. 866.
- Psichari (Ernest): L'Appel des Armes. Paris. Conard. 1919.
: Le Voyage du Centurion. (Préface de P. Bourget.) Paris. Conard. 1919.
- Barrès (Maurice): Sous l'oeil des Barbares. (Émile Paul) Paris. 1911.
: Le Culte du Moi. Paris. 1892.
: L' Arme Française et le Guerre. Em. Paul. 1917.
- Curtius (E. R.): Maurice Barrès.
- Tharaud (J. et. Jean): De la naïveté de Barrès (Revue Hebdomadaire. 1. Mars. 1928.)
- Thibaudet (Albert): La Vie de Maurice Barrès. Éd. N. R. F. 1921.
: La mort de Maurice Barrès. N. R. F. 1924. évf. I. 5.
: Réflexions. Le roman catholique. N. R. F. 1926. évf. I. p. 727.
- Proust (Marcel): Pastiches et Mélanges.
: Chroniques.
: A la Recherche du Temps perdu.
Du Côté de chez Swann.
A l'Ombre des jeunes filles en fleur. I. II.
Le Côté de Guermantes. I. II.
Sodome et Gomorrhe. I. II. III.
Albertine disparue. I. II.
Le Temps retrouvé. I. II. Ed. N. R. F. 1921-tôl.
: Correspondance générale de Marcel Proust. I. II. III. Plon. 1930-33.
: Trois lettres à une amie. N. R. F. 1928. évf. I. p. 85.
: Lettres à M. Lucien Daudet. N. R. F. 1929. I. 651.
: Correspondance d'André Gide et de M. Proust. N. R. F. 1928. évf. I. p. 610.
- Abraham (Pierre): Proust. (Maîtres de la litt. Collection Rieder.) 1930.
- Bibesco (Princesse de): Un bal avec Marcel Proust. Gallimard. 1929.
- Billy (Robert de): Marcel Proust. Lettres. Conversations. Gallimard. 1930.
- Burnet (Étienne): Essence (Seheur. Paris.) 1929.

- Charpentier (John): Sur les oeuvres de Proust. *Mercure de France*. 1928. évf. I. 15.
- Chevallay (Abel): Sur la conception de l'Art de M. Proust. *Mercure de France*. 15. nov. 1928 p. 232.
- Crémieux (Benj.): XX. Siècle. Éd. N. R. F. 1924.
: Du Côté de Marcel Proust. (Lemarquet. Paris.) 1929.
: La Psychologie de Proust. *Revue de Paris*. 15. oct. 1924
: Le Temps retrouvé. N. R. F. 1. janv. 1928.
: Nouveauté d'Albertine disparue. N. R. F. 1926. évf. II. p. 216.
- Daudet (Lucien): Autour de Soixante lettres de M. Proust. Éd. N. R. F. 1929.
- Dermenghem (Émile): Impressionisme psychologique. Essai sur les romans de Marcel Proust. (Les Cahiers idéalistes.) dec. 1921.
- Fernandez (Ramon): Les Garanties des Sentiments et les Intermittences du coeur. N. R. F. 1924. évf. I. p. 389.
: Notes sur l'Esthétique de Proust. N. R. F. 1928. évf. p. 272.
- Hommage à M. Proust. (N. R. F. Gallimard) 1927.
- Housseau (René): M. Proust et l'Esthétique de l'inconscient *Mercure de France*. 15. I. 1922.
- Mauriac (François): La Prisonnière. N. R. F. I. p. 489.
- Robert (Louis de): Comment débuta Marcel Proust. Ed. N. R. F. 1925.
- Pierre-Quint (Léon): Marcel Proust, sa vie, ses oeuvres. Sagittaire. Paris. 1925.
- Souday (Paul): André Gide, Marcel Proust, Paul Valéry (Kra. Paris.) 1928.
- Thibaudet (Albert): Le dialogue sur Marcel Proust. N. R. F. 1. mars. 1933.
: Réflexions. La littérature aristocratique. N. R. F. 1926. évf. I. p. 204
: Réflexions. Proust et la N. R. F. 1. mars. 1933. p. 204-513.
-

Hibajelző.

A hosszú és rövid magánhangzók jelölése, valamint az írásjelek elhelyezése nyomdatechnikai okokból nem történhetett mindig következetesen.

Értelemzavaró szedési hibák:

4	oldal	30.	le donnés,	helyesen	les données
6	"	24	" lektökéletesebb	"	legtökéleteseb
8	"	38	" tel- es	"	tel-jes.
10	"	7	" vitalnak"-nak	"	vital"-nak
11	"	10	" réalisé	"	réalise
11	"	38	" iedálunk	"	ideálunk
12	"	18	" dejouissance	"	de jouissance
14	"	12	" Verwandtschaft	"	Verwandschaft
14	"	17	" unsterscheiden	"	unterscheiden
14	"	22	" nict	"	nicht
15	"	9	" déja	"	déjà
15	"	15	" D'Annunzio	"	D'Annunzio
18	"	30	" konnte	"	könnte
18	"	32	" Zielen	"	Ziele
23	"	27	" megállapításban	"	megállapításban
25	"	13	" szerkezett	"	szerkezet
25	"	21	" nem	"	nek
28	"	35	" minben	"	minden
29	"	24	" válassza	"	választja
29	"	33	" l'art de	"	l'art, de
30	"	3	" inventations	"	inventions
30	"	26	" körvonalánál	"	körvonalával
31	"	30	" bizonyoságát	"	bizonyoságát
32	"	20	" imperceptibles	"	imperceptibles
33	"	26	" Saurès (többször)	"	Suarès
36	"	7	" innerte	"	inerte
43	"	17	" cocasse	"	cocasses
45	"	36	" bontakozék	"	bontakozzék
62	"	13	" valóságmerismerés	"	valóságmegismerés
41	"	14	" l'insaisissable	"	l'insaisissable
41	"	27	" tembler	"	trembler
42	"	27-38	" elmlékezés	"	emlékezés
48	"	28	" multélet	"	mult élet
48	"	33	" n'vait	"	n'avait
48	"	34	" éte	"	été
48	"	35	" á	"	à
48	"	36	" existait	"	existait
67-68	"	"	" métatp-phore	"	métaphore
70	"	3	" értemtől	"	értelemtől
72	"	"	" á, á	"	à, à
73	"	25	" magasságokban	"	magasságokba
75	"	25	" regles	"	règles

Tartalomjegyzék.

	<i>Oldal</i>
<i>Bevezetés.</i>	2
<i>I. Egy új filozófia fellépésének körülményei.</i>	4
<i>II. Új romanticizmus és miszticizmus.</i>	15
<i>III. Maurice Barrès és Romain Rolland.</i>	20
<i>IV. Charles Péguy és a „Cahiers de la Quinzaine“.</i>	26
<i>V. E. Psichari.</i>	31
<i>VI. Paul Claudel és „Art poétique“.</i>	33
<i>VII. André Suarès.</i>	36
<i>VIII. Henri Bergson és Marcel Proust.</i>	41
<i>A bergsonizmus néhány egyéb következménye.</i>	73
<i>Bibliografia.</i>	79
<i>Hibajelző.</i>	85

